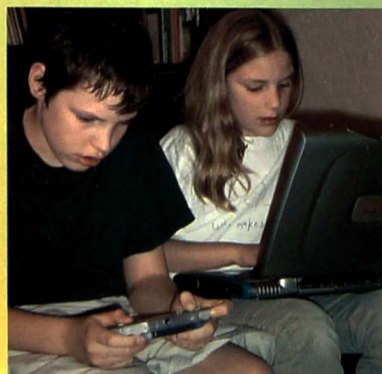

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR
IN VLAANDEREN

Colofon

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen

Voorheen: **Oost-Vlaamse Zanten** (sedert 1926) en **Mengelmaren** (sedert 1993).

Uitgegeven door:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (K.B.O.V) en de Bond van West-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (B.W.V.), i.s.m. het Huis van Alijn (Gent) en het Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge).

Onder de auspiciën van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen v.z.w. (F.V.V.).

Met de steun van de provincie Oost-Vlaanderen.

Websites en E-mail-adressen:

<http://users.pandora.be/kbov> - kbov@pandora.be;

<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - volkskunde-vlaanderen@pi.be;

<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be;

<http://www.vcv.be> - info@vcv.be;

<http://www.brugge.be/musea> - musea@brugge.be.

Redactie:

Adres: Van Mensen en Dingen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

Hoofdredacteur: Jacques Van Keymeulen
(tel. 09-231 13 64, jacques.vankeymeulen@ugent.be).

Redactiesecretariaat:
Arnold Eloy (tel.: 09-245 37 43;
arnold.elay@skynet.be), Veronique De Tier
(tel. 09-383 53 98; veronique.detier@ugent.be).

Redactie: Mark Adriaen, Bea Baillieul, Rob Belemans, Johan Dambruyne, Emiel Decock, Veronique De Tier, Willy Dezutter, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sybilla Goegebuer, Guy Hoebeke, Harlinda Lox, Antoon Naert, Margaretha Van Huele, Jacques Van Keymeulen, Danny Vanlooche, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Rinus Willemsen.

Redactieraad: prof. dr. Jan Art, em. prof. dr. Willy Braekman, prof. dr. Elze Bruyninx, lic. Marcel Daem, prof. dr. Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magda Devos, prof. dr. Luc François, lic. Walter Giraldo, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo.

Concept lay-out: Nina Hoste

Vormgeving, opmaak en druk: Geers Offset nv - Gent, Oostakker.

Abonnementen-informatie:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen)
tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be
BWV: Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66,
8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 -
e-mail: d_vanlooche@hotmail.com

Abonnementsgeld: 16 EUR

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. of op rekeningnummer 470-0267131-17 van de Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. met als mededeling: ABONNEMENT.

Abonnees krijgen 4 nummers per jaar en een jaarboek.

Losse verkoop: 5 EUR per nummer

Copyright:

K.B.O.V. vzw;

B.W.V. vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactiesecretariaat en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd.

Foto's op de kaft:

Paardenvissers in Oostduinkerke (± 1935)

(KBOV-Fototheek. Verzameling Trefois. Vakgroep Vergelijkende Cultuurwetenschappen UGent)

Een imker aan zijn bijenhal (Proven, omstreeks 1920)

(Verzameling Woordenboek Vlaamse Dialecten UGent)

Moderne spelletjes

Sinterklaas en Zwarte Piet

(Verzameling De Tier)

Jaargang I-2003

Woord vooraf

Beste lezer,

U hebt het derde nummer van 'Van Mensen en Dingen' in handen. We hebben een heleboel nieuwe abonnees en dat is wel nodig. In het vorige nummer waren een aantal illustraties in kleur en we zouden dat graag af en toe blijven doen. Dat kost natuurlijk allemaal geld; een groot aantal abonnees is de beste garantie om een gezonde financiële basis te verwerven, zonder dat we al te veel afhankelijk worden van subsidies.

We blijven dus proberen om het draagvlak van ons 'Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen' te verruimen door volkskundige verenigingen, musea en universiteiten bij de redactie te betrekken. Ook blijven we verder promotie voeren naar allerlei verenigingen en potentieel geïnteresseerden.

De vooruitzichten zijn gunstig om van ons tijdschrift iets moois te maken.

Jacques Van Keymeulen
hoofdredacteur

P B 1 0 8 3 3 6 8

Inhoud

Woord vooraf, JACQUES VAN KEYMEULEN	245
Over mensen, wensen, was en zilver, EVELIEN BLOMMAERT	249
De inhuldiging van keizer Karel VI te Gent in oktober 1717, W. L. BRAEKMAN	268

VINGER AAN DE POLS

Perskroniek: geknipt voor u

ANTOON NAERT	279
--------------	-----

Museum in de kijker

Het Stedelijk Museum van Lokeren, ELS VERAVERBEKE	283
---	-----

Voor u gekozen

Apothekerspotten, ELS VERAVERBEKE	289
-----------------------------------	-----

Boekbesprekingen en Signalementen

Verstraete Katrien, <i>Het erf van mijn moeder. Drie generaties vrouwen in land- en tuinbouw.</i> ELS VERAVERBEKE	292
---	-----

In der Sieker Dienste. De oudste ambtelijke tekst in het Nederlands.

JACQUES VAN KEYMEULEN	294
-----------------------	-----

Taalkamer CD-Rom. JACQUES VAN KEYMEULEN

	297
--	-----

MOZAÏEK

Moderne sagen. Geloofwaardige verhalen vol spanning, verrassingen en twijfels, WENDY MEULEMANS	299
--	-----

Funerair erfgoed in Gent. Een monument te koop / te huur, BEATRIX BAILLIEUL	309
---	-----

"Lekker Dier!? Vlees in de wei, in de stad en uit de fabriek. MIAT	316
--	-----

In dees donkere dagen, ANTOON NAERT 323

Menukaarten, DENISE VEKEMAN 331

AGENDA

Het Huis Van Alijn (Gent) 333

Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge) 334

Bond van West-Vlaamse Volkskundigen 336

SUMMARIES 339

Over mensen, wensen, was en zilver

Evelien Blommaert

We kunnen niet ontkennen dat Vlamingen vele eeuwen lang een sterke binding gehad hebben met het religieuze, wat dan ook heel wat sporen heeft nagelaten. Wie oude foto's van volkse interieurs bekijkt, merkt meteen allerlei devotionalia op, die de wanden en het meubilair versieren. Vandaag zijn de meeste van deze voorwerpen echter alleen nog terug te vinden in musea en privé-collecties. Het loont zeker de moeite om dat magisch aandoend verleden even extra onder de aandacht te brengen. In dit artikel gaan we dieper in op het fenomeen "ex-voto".

Een ex-voto is een offer dat men brengt aan een heilige als dank voor een genezing en voorspoed of om gezondheid en geluk te bekomen. We vragen ons onder andere af welke vormen dergelijke votieve platen kunnen aannemen, door wie ze gebruikt en geproduceerd worden en welke de reden van het verval is in de tweede helft van de twintigste eeuw. We focussen vooral op de wassen en plaatijzeren ex-voto's, wegens hun frequent gebruik in onze streken. Verder leggen we ons in hoofdzaak toe op de symbolische betekenis van deze votieve geschenken. Ze vertellen een verhaal met betrekking tot het volksgeloof en de volksgeneeskunde. We besteden minder aandacht aan de technische en vormelijke elementen.

Daarna behandelen we het gebruik van de ex-voto, m.a.w. de bedevaarttraditie in Vlaanderen. Waarom gingen mensen op pelgrimstocht? Hoe ontstond een bedevaartsoord? Gaan mensen er nog steeds heen? Wat werd er naast ex-voto's nog geofferd aan een heilige en welke souvenirs kregen pelgrims mee naar huis? Deze en nog andere vragen vinden hun antwoord in het tweede deel van dit artikel.

Ten slotte hebben we de daad bij het woord gevoegd en een bezoek gebracht aan de kaarsengieterij Bouckaert te Ieper. (zie bijlage)

Ex-voto's algemeen omschreven

Een ex-voto is een voorwerp dat de gelovige schenkt aan een heilige in een kerk of een bedevaartplaats als dank voor een genezing en voorspoed of om gezondheid en geluk te bekomen. Ex-voto's kunnen allerlei vormen aannemen. Meestal verwijzen ze naar de ziekte waaraan men leed. Zo worden er krukken, prothesen, brillen en breuk-

banden geofferd, maar ook voorwerpen die speciaal voor dit ritueel vervaardigd werden: afbeeldingen van mensen, lichaamsdelen en zelfs dieren in allerlei materialen. Er bestaan ex-voto's in aardewerk, was, zilver, hout, steen, ijzer en zelfs in goud. Iemand die bijvoorbeeld aan een oorkwaal leed, offerde een afbeelding van een oor in was of plaatzilver (Adriaen 1995: 70). De voorstelling van menselijke lichaamsdelen of organen is vaak zeer realistisch-anatomisch. Zoömorfe voorstellingen komen dikwijls in hun totaliteit voor (Vanlooce et al 2000: 23-24).

De term ex-voto komt uit het Latijn en betekent letterlijk "gegeven uit gelofte". Reeds in de prehistorie en de oudheid werden votieve gaven aan de godheid geschonken uit dank voor een genezing. De houten beeldjes gevonden bij de bronnen van de Seine illustreren dit. Ze verwijzen duidelijk naar religieuze praktijken in een Keltisch natuurheilgdom uit de late IJzertijd. Het is duidelijk dat de mensen, die deze voorwerpen (mannelijke en vrouwelijke voorstellingen, als ook voorstellingen van ledematen en ingewanden) in de bronnen van deze rivier achterlieten, op zoek waren naar genezing en daarom aan de godheid een symbool van hun door ziekte aangetaste lichaam offerden. Een ander voorbeeld is het votieftafeltje, bewaard in het nationaal archeologisch museum in Athene. Een man offert een been waarop spataderen zichtbaar zijn aan Asklepios, god van de geneeskunst, uit dank voor genezing.

Ook in onze streken werden er in de prehistorie offerandes aan de goden gebracht. Bij de kerstening namen de Ierse monniken, die dezelfde Keltische cultuur bezaten, deze gebruiken over. Plaatselijke heiligen namen in veel gevallen de genezende krachten en zelfs de voorstellingswijze van de heidense goden over.

Votieve of offergiften zijn vermoedelijk van alle tijden en worden teruggevonden in praktisch alle culturen. De nietige, kwetsbare mens ziet zich geplaatst tegenover onvoorspelbare, onbedwingbare en hem vaak bedreigende natuurkrachten, die hij al dan niet gaat verpersoonlijken en verbinden met diverse goden of één opperwezen. (Verstappen 1980 : 23-26)

In zijn huidige vorm is de ex-voto veeleer een verzamelnaam, ingevoerd door de volkskunde om dergelijke objecten aan te duiden. Gewone mensen hebben er meestal geen specifieke naam voor, tenzij een verkleinwoord voor het voorwerp zelf of voor wat het voorstelt. Samenvattend kunnen we dus een ex-voto omschrijven als een voorwerp dat aan een hogere macht geofferd of geschonken wordt om een gunst te verkrijgen, of als een teken van dankbaarheid voor een verkregen gunst.

Wassen ex-voto met moule.
(Collectie Het Huis
van Alijn, Gent)

Ex-voto's kunnen votieve gaven of offergaven zijn. Ex-voto's als votieve gaven passen in onze christelijke cultuur. Het zijn votiefgeschenken waarmee men een hogere macht dankt voor een verkregen gunst. De verschillende stadia zijn hierbij: iemand ondergaat een beproeving. Hij of iemand anders bidt om hulp tot God of een tussenpersoon (Maria, heilige), doet tegelijkertijd een belofte (op bedevaart gaan bijvoorbeeld) en vervult (na verkrijging van de gevraagde gunst) deze belofte via een, meestal zichtbare, materiële daad of gift.

Daarnaast zijn er de offergaven of wijgeschenken. Hier gaat men in de richting van het antieke 'do ut des' principe: ik geef iets opdat jij mij iets zou geven. Men tracht door een offergave een hogere macht te dwingen iets terug te doen. Dat gebeurt vaak in de context van een bezoek aan een soort bedevaartsoord, waarbij de pelgrim een geschenk meebrengt om een bepaalde gunst te verkrijgen en een wens kracht bij te zetten.

Tussen beide soorten giften bestaat er duidelijk een verschil, hoewel dit in de ogen van de schenkers vaak niet zo duidelijk is en er in de praktijk allerlei gradaties bestaan. Bij votieve gaven schenkt men op

basis van een belofte en een verkregen gunst. Bij wijgeschenken schenkt men om een gunst te verkrijgen of af te dwingen. Met het voorbeeld van de votiefschilderijen voor ogen, schenkt men in het ene geval schilderijen na bijvoorbeeld de genezing van een kind, terwijl in het andere geval een schilderij van een kind wordt geschonken om het onder de bescherming van Maria te plaatsen en het te behoeven voor alle onheil. Aangezien hierbij tegelijkertijd ook een gelofte uitgesproken kan worden - belofte van een soort lijfeigenschap aan een heilige, het dragen van een bepaalde kledij, het doen van giften, bedevaarten, enzovoort - kunnen, in het kader van bepaalde christelijke gebruiken, de met deze categorie verbonden offergaven eveneens als ex-voto 's worden beschouwd. (De Loose 1996: 24)

Een ex-voto kan de vorm aannemen van om het even welke offergave. Hij kan bestaan uit offergeld of roerende en onroerende goederen, uit het offeren van een schilderij (of foto) met de afbeelding van een te beschermen persoon of van een mirakel, uit het offeren van was of van een brandende kaars, van zilveren, wassen, ijzeren, stenen en papieren afbeeldingen van personen of van hun ledematen met het oog op, of als dank voor een genezing, uit het schenken van voorwerpen die verwijzen naar een ziekte waarvan men genezen is (krukken, prothesen, brillen), van werktuigen, sier- en gebruiksvoorwerpen, van allerlei opschriften en dankformules, van juwelen, heiligenbeelden of zelfs van een hele kapel. Het kunnen dus zowel bestaande voorwerpen zijn als voorwerpen die speciaal als ex-voto gemaakt zijn. We zullen verder vooral deze laatste categorie behandelen. (Stroobants en Adriaen 1996 : 55-59)

Op de vraag door wie dergelijke ex-voto's werden - en worden - geofferd, luidt het antwoord meestal dat in principe iedereen ervoor in aanmerking kwam, ongeacht rang, stand, intellect of cultuur. In het kader van de rooms-katholieke religie waren het uiteraard bijna uitsluitend de 'gelovigen' die deze praktijken beoefenden. Verder stelt men vast dat mensen uit de meest diverse standen ex-voto's offerden. Enkel uit de waarde van de ex-voto kan men iets afleiden i.v.m. de welstand van de schenker.

Het offeren van geld, voorwerpen, levensmiddelen aan goden, heiligen, voorouders,... komt voor in alle maatschappijen en is van alle tijden. De reden voor zo'n offerande is niet zozeer afhankelijk van de god of kracht waarin de mens gelooft, maar wel van het feit of hij al dan niet gelooft. Ook niet-gelovigen (mensen die geen godsdienst belijden) kunnen op een bepaald moment in hun leven tot het besef komen dat ze het heft niet meer in eigen handen hebben. Het is eigen aan de menselijke natuur om dan op zoek te gaan naar een laatste strohalm, die dan gevonden wordt onder de vorm van een boven-

Wassen ex-voto. (Collectie Het Huis van Alijn, Gent)

menselijke kracht (één God in het monotheïsme, meerdere goden in de polytheïstische religies, de natuurkrachten, de voorouders,...).

Het schenken van offers aan de hogere macht(en) is evenmin beperkt tot de 'natuurvolkeren' of de 'cultuurmensen'; het komt voor in elke gemeenschap. Het soort en de graad van 'beschaving' zijn geen bepalende factoren voor dit fenomeen, maar wel voor de vorm waarin het wordt gegoten. Hierbij kan men de vraag stellen waar de katholieke kerk het recht vandaan heeft gehaald de rituelen van de autochtone bewoners van voormalige kolonies te veroordelen, af te doen als 'bijgeloof' en bijgevolg te pogen deze rituelen uit te roeien.

Het is ook zo dat zowel arme als rijke mensen ex-voto's schonken. Uit de variatie aan materialen waaruit de ex-voto is gemaakt, van zeer kostbare tot zeer goedkope, kunnen we afleiden dat het schenken ervan geen kwestie was van rang of stand. Rijkere mensen schonken gouden of zilveren ex-voto's, zelfs juwelen voor een heiligenbeeld, of de kleding ervoor, gemaakt uit dure stoffen, geborduurd met gouddraad en bezet met edelstenen. Ook aan de voorstellingen (bijvoorbeeld: de kleding van de afgebeelde personen) op vele schilderijen kan men zien dat ze geschonken werden door welstellende families. Terwijl de minder goeude bedevaarder een wassen ex-voto in klein formaat schonk, kon de bemiddelde gelovige het zich permitteren een levensgrote wassen ex-voto te geven. De bedevaarder is dus niet de arme noch de rijke mens. Ook het feit dat hij wetenschappelijk onderlegd is, houdt hem niet tegen om op bedevaart te gaan. Bewegen is geen kwestie van 'beschaving' of van godsdienstige overtuiging; het vereren van hogere machten is niet specifiek eigen aan katholieken. (De Loose 1996: 24-26)

Samen met het afnemend aantal bedevaartplaatsen neemt ook het gebruik van het offeren van ex-voto's af. Dit fenomeen hangt uiteraard samen met de belangrijkste factoren die de bedevaarten langzaam hebben doen uitsterven (zie verder). Voorts ondervindt dat gebruik hinder van een verminderde toegankelijkheid van vele kerken en kapellen, onder andere om veiligheidsredenen, en vooral van de postconciliaire mentaliteit, waarbij zowel de gelovigen als de geestelijkheid dit gebruik onder de 'bijgelovige praktijken' zijn gaan rangschikken. Daarom willen ook parochiepriesters zo snel mogelijk aan deze praktijken een einde stellen. Heiligenbeelden verdwijnen uit hun vertrouwde omgeving; gelovigen mogen niet meer zelf hun ex-voto's ophangen; de wassen ex-voto's worden wegens brandgevaar zo snel mogelijk verwijderd; zilveren ex-voto's verdwijnen naar veiliger oorden of worden hersmolten. Wanneer door de dalende vraag de producenten één na één afhaken, is de cirkel bijna rond. (Voye 1995: 30-37)

Wassen ex-voto's

Tot de gebruiken van de bedevaarders behoorde, naast het kopen van bedevaartvaantjes en 'santjes', ook het offeren van ex-voto's. De bedevaarder deed dit enerzijds wegens een belofte aan een bepaalde heilige voor een verkregen genezing of redding en anderzijds om een ziekte of gevaar te voorkomen of om van een heilige de genezing of de redding uit een gevaar te bekomen. De wassen en zilveren afbeeldingen van mens en dier nemen onder de ex-voto's de belangrijkste plaats in. Wassen ex-voto's werden waarschijnlijk het eerst gebruikt. Zo offerde men zijn eigen gewicht in was of schonk men een levensgroot wassen beeld uit dankbaarheid voor bekomen gunsten.

Het is bekend dat koning Karel VI van Frankrijk in 1392 zijn afbeelding in natuurlijke grootte liet gieten om ze te schenken aan Sint-Hermes te Ronse. De koning was namelijk onderhevig aan zenuwaanvallen. Daarom wendde hij zich tot Sint-Hermes, die aangeroepen wordt voor de genezing van krankzinnigen en voor allen die door de duivel gekweld en bezeten worden. Bewaarde voorbeelden van levensgrote wassen beelden zijn in onze gewesten niet bekend. In Vlaanderen is men meer vertrouwd met het offeren van kleine wassen afbeeldingen. Dit gebruik is voor een groot gedeelte verdwenen, zodat we de ex-voto's kunnen onderbrengen bij de verzameling gewezen volksgewoonten. (Ruys 1989: 20-30)

Het offeren van wassen ex-voto's bleef in gebruik tot in de twintigste eeuw. Ze hadden de vorm van beeldjes van heiligen, van mannen en vrouwen, bunselkinderen, hoofden, bustes, borsten, oren, tanden, gebitten, harten, longen, baarmoeders en andere ingewanden, armen, handen, benen en voeten. Uitzonderlijk werd de ziekte of het gebrek echt afgebeeld: het katrienewiel, een klompvoet, een hamerteen, zweeren, ...

Aangezien onze voorouders eeuwenlang sterk afhankelijk waren van wat het land hen opbracht, deelde ook het vee in de votieve gaven. Elementen uit het plantenrijk komen ook voor: een zeslobbige bloem, aardappelen of een zak graan. Als voorwerpen kennen we een boot of een gebouw. Typisch voor de volkscultuur is dat de vormgeving soms generaties lang onveranderd bleef. In de negentiende en twintigste eeuw werden nog figuren gegoten in zeventiende- en achttiende-eeuwse klederdracht. De vormgeving van wassen ex-voto's was soms ook geïnspireerd op volksprenten, schilderijen, beelden, grafzerken of zelfs op zilveren ex-voto's. (Vanlooocke et al 2000 : 24-26; Van Der Linden 2000 : 54).

Wassen ex-voto's waren eeuwenlang zeer populair wegens hun geringe kostprijs en de mogelijkheid om er zeer plastische, driedimensio-

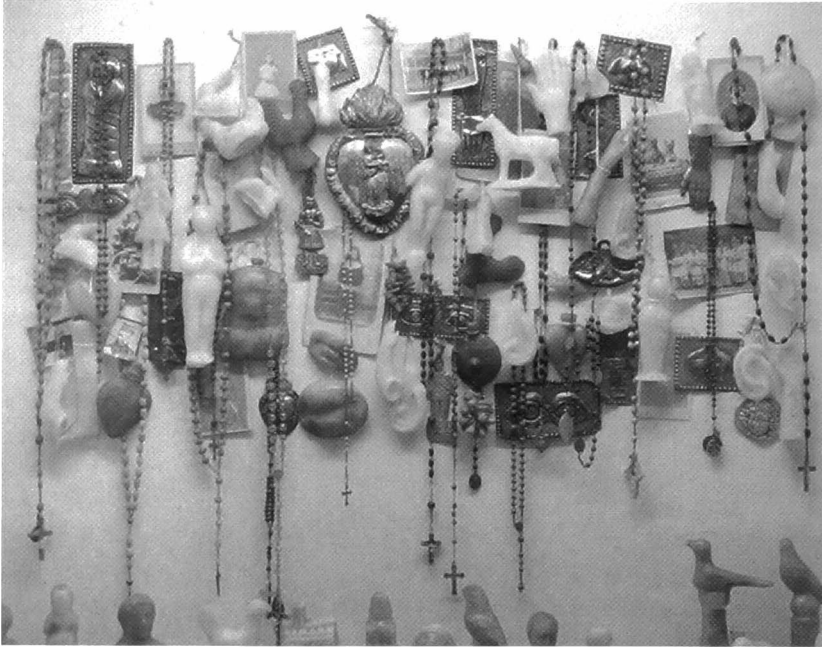
Metalen ex-voto. (Collectie Het Huis van Alijn, Gent)

nele voorstellingen mee te maken. De overeenkomst met het lichaamsdeel of met het dier was voor de offeraar immers zeer belangrijk. Sommigen wensten met deze gave ook hun ziekte op een symbolische manier te offeren en ervan af te raken. Er is zelfs een bedevaartsplaats in Oost-Vlaanderen waar een kapelverantwoordelijke tot voor kort de offerandebeeldjes in een metalen schaal aan het altaar opbrandde. Dergelijke gewoonten gaan terug op magische rituelen van de Keltische cultuur. Restanten ervan vinden we ook bij het afbinden van koorts: een stukje textiel dat in aanraking met de zieke is geweest, wordt daarbij gebonden aan het traliewerk of aan boomtweigen bij een koortskapel.

De wassen beeldjes werden op diverse manieren geofferd: in een mandje, rechtop geplaatst op een tafeltje, op een altaar, in een votiefkastje met legplanken en zelfs op een heiligenbeeld. Ze werden ook opgehangen met een touwtje dat in het beeldje werd meegegoten of er achteraf werd aan vastgebonden. Deze ex-voto's hingen aan traliewerk, ijzeren leuning, staande rekken met pinnen of haken, aan kaders of in votiefkasten met nagels en krammen. Meestal waren er tientallen tot honderden votiefbeeldjes aanwezig. Soms werden ze ook in de openlucht gehangen. Er hing dan een doordringende geur van was en het rammelen van deze sculpturen in de wind zorgde voor een speciaal geluid. Dit alles gaf een eigen sfeer aan deze offerplaatsen. (Stroobants en Adriaen 1996: 17-21).

Eeuwenlang waren de kaarsengieters de meest voor de hand liggende producenten van wassen ex-voto's. Heel soms werden ze ook door kosters of in kloosters vervaardigd. De grondstof voor het maken van

Gietvormen en ex-voto's
Vanlanckeren.
(Adriaen 1995: 70)

wassen ex-voto's was oorspronkelijk zuivere bijenwas, al dan niet gebleekt of bijgekleurd; Lourdesblauwe wassen exemplaren werden bijvoorbeeld gekleurd met aniline. Reeds vroeg gaven kostprijs en winstbejag aanleiding tot het zoeken naar vervangproducten. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werd ook paraffine gebruikt, aanvankelijk in mengvorm met bijenwas, later meer en meer als een goedkoop vervangproduct. Onder de paraffine werden soms toevoegingen gemengd, bijvoorbeeld dierenvet, kleurstoffen, stearine en ozokeriet. Dat product voorkomt verkleuring van de paraffine en geeft meer hardheid aan het afgietsel.

Meestal worden de beeldjes uit een gietvorm vervaardigd. Die gietvormen konden van aardewerk, een tin-loodlegering, smeedijzer, hout of gips (pas in de negentiende eeuw) zijn. Metalen gietvormen hebben het voordeel dat men het afgietsel vlug kan afkoelen door het in koud water onder te dompelen. Heel soms werden wassen ex-voto's ook met de hand geboetseerd. Hier en daar zijn er zulke exemplaren gevonden.

Op de vraag waarom het offeren van ex-voto's in de tweede helft van de twintigste eeuw in onbruik raakte, kunnen we verschillende antwoorden geven;

- het succes van de geneeskunde had een nefaste invloed op deze vorm van devotionele volksgeneeskunde;
- in kerkelijke milieus werd het gebruik tegengewerkt en ontmoedigd vooral na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), toen de devo-

tie voor heiligen en allerlei uitwassen werd afgebouwd. In die tijd van oecumene wilde de katholieke kerk allerlei niet-bijbelse tradities neutraliseren om de toenadering tot de protestantse kerk mogelijk te maken. Stenen dankplaten konden nog net door de beugel, aangezien ze geen magische bijklank hadden. De tolerantie voor wassen votieve gaven is sterk persoonsgebonden. Een aantal pastoors blijven het gebruik zinvol vinden, indien het in de juiste context gebeurt, los van het bijgeloof dus. Wanneer het commerciële aspect van de devotiehandel evenwel de bovenhand krijgt, wordt het gebruik door de kerk tegengewerkt;

- wassen ex-voto's worden soms uit de kerk of de kapel verwijderd wegens brandgevaar. In enkele kapellen, zoals bijvoorbeeld in de kapel van O.-L.-Vrouw van Gedurigen Bijstand te Lotenhulle, staken kinderen de ex-voto's soms in brand;
- na vernieling door oorlogsomstandigheden of brand werd het gebruik vaak niet meer hervat, zoals in de nieuwe kapel van O.-L.-Vrouw van Kerselare te Edelare;
- bij herschildering van de binnenmuren van een bedevaartsplaats worden de votieve gaven niet meer teruggehangen, omdat ze een vuile indruk geven. Wassen beeldjes trekken immers gemakkelijk roet en stof aan en zijn zeer breekbaar;
- vanaf de jaren '60 was er een verminderd aanbod van wassen ex-voto's. De meeste kaarsengieten stopten met deze weinig rendabele activiteit. De loonkost werd te hoog doordat de productie niet geautomatiseerd kon worden. Het aanbod verschaalde en de afwerking ging erop achteruit. Versleten vormen werden niet meer vervangen, zodat de detaillering van de figuratieve ex-voto's verdween. Door deze vervlakking verminderde de aantrekkingskracht van de beeldjes, waardoor de vraag verder daalde. Momenteel is S. Bouckaert in Ieper de enige kaarsengieter in ons land die nog steeds wassen ex-voto's laat gieten. Wegens te hoge loonkosten bij dit ambachtelijk werk heeft hij de eigenlijke productie evenwel toevertrouwd aan een beschutte werkplaats. (zie bijlage). (Adriaen 1995: 80-81)

Tot op vandaag echter worden er nog steeds wassen ex-voto's aangetroffen. In Oost-Vlaanderen bijvoorbeeld worden er nog steeds wassen ex-voto's geofferd, zij het dan wel op een bescheiden en steeds kleiner wordende schaal. Aangezien het aantal producenten praktisch tot nul is herleid, worden de nog resterende wassen ex-voto's zolang mogelijk herbruikt. Door breuk, opkoop of verwijdering door verzamelaars verschaalt het assortiment. Het bestaan van het gebruik werd in 1995-1996 nog vastgesteld op volgende plaatsen: Ertvelde (O.-L.-Vrouw van Stoepe), Gent (H. Grafkapel aan de Sint-Baafskathedraal), Grotenberge (O.-L.-Vrouw van Lourdesgrot), Lokeren (Kopkapel), Mendonk (Sint-Bavokapel), Melsele (O.-L.-

Vrouw van Gaverland), Nevele (O.-L.-Vrouw van Zeven Smarten), Puivelde (Sint-Job en Sint-Antonijs-Eremijt), Schellebelle (H. Cornelius), Sinaai (Sint-Rochuskapel), Waasmunster (Sint-Antonijskapel aan de Rodendries) en Zwijndrecht (H. Machutus). (Stroobants en Adriaen 1996: 13-14)

Zilveren ex-voto's en juwelen

De ex-voto's van zilver en goud kwamen reeds voor in de vroege Middeleeuwen. Toen werden er heuse zilveren staven of grote kruisen geofferd aan een hogere macht. Het spreekt vanzelf dat niet iedereen het zich kon veroorloven offergaven van dergelijke afmetingen te laten maken, vandaar dat er uiteraard ook kleinere zilveren ex-voto's in omloop waren. Deze ex-voto's kregen de vorm van een menselijke figuur, van bepaalde ledematen, van organen zoals een hart, dieren enz. Ze werden soms driedimensionaal, maar meestal tweedimensionaal uitgevoerd, gedreven in een al dan niet stevige zilverplaat. Zij waren het werk van plaatselijke zilversmeden.

Deze giften bleven ook tijdens de volgende eeuwen gebruikelijk in onze gewesten. Vooral zilveren harten waren zeer populair. Ze waren drie- of tweedimensionaal, al dan niet voorzien van vlammen bovenaan of van een gegraveerd monogram, meestal ter ere van O. -L.-Vrouw. Ze werden tijdelijk opgehangen aan de heiligenbeelden of aan speciaal voor dit doel vervaardigde piramiden, die ter gelegenheid van bepaalde feestdagen op het altaar werden geplaatst en waar de gelovigen hun zilveren offeranden of juwelen aan ophingen. Nadien werden de ex-voto's vaak op een houten bord genageld of in een met glas afgeschermd kast in de omgeving van het altaar aan de kerkmuren opgehangen. Ze waren hiervoor bovenaan voorzien van een gedreven gat, waardoor een nagel of een touwtje gestoken kon worden. (Adriaen 1995 : 55; Vanlooce et al 2000 : 28)

Sinds de zeventiende eeuw werden ook zilveren of gouden bollen aan heiligenbeelden (vooral O.-L.-Vrouw) of aan broederschappen geschonken. Deze bollen vormden de prijzen die lokale kaatsers ontvingen ter gelegenheid van openbare wedstrijden. Vanaf de zeventiende eeuw werd het stilaan een traditie dergelijke bollen aan de kerk of aan een welbepaalde heilige te offeren. Zo werden in de Sint-Martinuskerk van Aalst in 1635 vier zilveren en één gouden bol aan de kapel van O.-L.-Vrouw van de Rozenkrans geschonken. Ook in Lebbeke ontvingen de kerkmeesters van de O.-L.-Vrouwkerk in de achttiende eeuw van de plaatselijke kaatsers geregeld een zilveren bol. Men bood hen in ruil meestal een receptie aan in de lokale herberg. Een dergelijke bal, soms "*eenen silveren weirelt*" genoemd, werd te Lebbeke soms gebruikt als zilveren rijksappel in de hand van het Jezuskind. (Dauwe 1995:138-139; Stroobants en Adriaen 1996: 28)

Ook in de negentiende eeuw kenden de zilveren en de gouden ex-voto's en juwelen een blijvend succes. Typisch voor de zilveren ex-voto's van de negentiende en begin twintigste eeuw is dat ze vaak gemaakt werden uit heel dunne plaatjes zilver. De inventaris van de O.-L.-Vrouwkerk in Lebbeke vermeldt reeds in 1817 "*tien zilvere offeranden, bestaende uit plaeten, heel dunne*". In tegenstelling tot vroeger, toen deze voorwerpen nog door zilversmeden met de hand werden gedreven en geciseleerd, werden de ex-voto's sedert de negentiende eeuw met behulp van matrijzen in een zilverplaat geperst. Sommige tellen één tot drie zilvermerken, waarvan de meeste nog op identificatie wachten.

Uit een eerste snelle vergelijking van dergelijke ex-voto's, blijkt dat ze vermoedelijk het werk zijn van een handvol producenten die, op basis van gelijkaardige modellen, soms een hele reeks met diverse motieven en formaten op de markt brachten. De uitwerking van de achtergrond, van de randen en zelfs het gebruik van een soort reeksnummer, moeten op termijn toelaten de meeste negentiende-eeuwse ex-voto's aan enkele ateliers toe te schrijven. Sommigen dragen bovendien op de achterzijde in inkt nog de aanduiding van de prijs waarvoor ze te koop werden aangeboden.

De onderwerpen ondergingen in de negentiende eeuw weinig of geen veranderingen. We zien voornamelijk voorarmen, armen, benen, ogen, bunselkinderen, geknielde mannen en vrouwen, vlamme harten (soms op de bolle spiegel voorzien van een madonna of een Heilige Antonius, Heilige Rochus, enz.), allerlei dieren (varkens, koeien, stieren, schapen, paarden), maar ook huizen en schepen, enz. (Dauwe, 1995: 138-139)

De producenten van zilveren ex-voto's dienen we vanaf de negentiende eeuw niet noodzakelijk te zoeken in het milieu van de edelsmeden. Ook graveurs en medailleurs, die zeer bedreven waren in het snijden van ijzeren of koperen matrijzen, waren op dit terrein actief. Met dezelfde persen en hun voor andere doeleinden beschikbaar materiaal, konden ze moeiteloos overschakelen op halfautomatische productie van tweedimensionale zilveren ex-voto's. (Stroobants en Adriaen 1996: 27-28)

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam aan de productie van zilveren ex-voto's een einde. Degenen die aan de vernieling ontsnapten, vinden we nu meestal terug in één of andere kerkschat (soms werden zilveren ex-voto's hersmolten om er bijvoorbeeld zilveren wijnkelken van te maken), als ze al niet in privé-collecties of in lokale musea terecht kwamen. Hierbij gingen hun herkomstgegevens vaak verloren.

Ex-voto's in gebruik: de bedevaarttraditie

Bedevaarten zijn de uitdrukking van een eigen soort religiositeit, waarvan de concrete beleving wordt gerangschikt onder 'volksdevotie' of 'volksgodsdienst'. Tot voor enkele tientallen jaren werd de traditie van de bedevaart nog in ere gehouden. Sedert jaren staan de bedevaartgebruiken onder sterke druk van een steeds sneller evoluerende, mondiale maatschappij. Toch is de bedevaart nog niet helemaal uitgestorven. De sterkte van deze traditie bestaat onder andere hierin dat bedevaarten, voor alle leeftijden en sociale klassen, een eigen uitdrukkingvorm geven aan het religieuze, namelijk deze van het gebaar en de emotie. Bedevaarten verbinden op een eigen manier gevoel en rationaliteit, lichaam en geest, gebaar en woord.

Bedevaartpraktijken hebben voor gelovigen soms zeer verschillende betekenissen. Sommigen vragen bescherming en bijstand, anderen ervaren een bedevaart als een moment van herbronning van hun geloof of geven hem het karakter van een boetetocht. Nog anderen gaan op bedevaart om een bijzondere gunst te verkrijgen. Hun smeekgebeden hebben betrekking op de eigen gezondheid of op die van hun familieleden en vrienden. Goede relaties binnen het gezin waren ook een vast onderdeel van het gebed. Tenslotte zijn er ook bedevaartplaatsen waar de heilige vereerd en geloofd werd.

Bedevaarten kenden de grootste toeloop rond hoogdagen als naamfeesten, kermissen en jaarmarkten. Deze tochten naar een bijzonder heiligdom waren niet alleen een uiting van volksdevotie maar ook van nood aan sociaal contact. Op bedevaart gaan was dus een sociaal fenomeen, een groepsaangelegenheid. Dit verklaart eveneens waarom bedevaartstoerisme sommige mensen blijft aanspreken. (Roeck 1982: 69-72)

In de contactritus wordt het principe overdraagbaarheid geconcretiseerd. Dit principe werkt in twee richtingen: ofwel wordt de genezende kracht van de heilige overgedragen op de bedevaarder, ofwel wordt, in de andere richting, de ziekte van de bedevaarder overgedragen op de heilige zodat deze het gevaar kan neutraliseren. In het eerste geval worden objecten door de bedevaarder bij zich gehouden: hij neemt gewijde objecten mee die de heilbrengende kracht materialiseren en hem beschermen. In het tweede geval laat hij objecten achter: meestal wordt de ziekte overgedragen op het object, dat dan op zijn beurt op de heilige wordt opgedragen.

Vrij lange afstanden werden vaak te voet door bedevaarders afgelegd om in een ander gehucht, in een ander dorp of soms in een andere provincie een kerk of kapel te bezoeken. Dit feit alleen al wijst erop

dat de devotionele mens er niet genoeg aan had om alleen maar te bidden tot God, al dan niet via de heiligen. Voor hem was het noodzakelijk om er op één of andere tastbare manier contact mee te krijgen. De meest eenvoudige en directe manier om dat contact te voelen is het aanraken van het beeld van de heilige. Zelfs het aanraken van de kleding ervan was voor vele bedevaarders al genoeg. De drang naar contact is dan ook weerspiegeld in de immense hoeveelheid objecten die met bedevaarten te maken hebben. Het grote aantal devotionalia weerspiegelt hoe belangrijk het door de bedevaarder werd gevonden om iets mee te brengen van zijn tocht of om er iets na te laten.

Het principe waarbij de ziekte overgedragen wordt op de heilige is vooral duidelijk in het geval waar de *ex-voto*'s effectief gebruikt werden bij het ritueel en dus deel uitmaakten van de therapie. Een goed voorbeeld zijn dan ook de lintjes waarmee de koorts werd 'afgebonden' (waarover verder meer), maar ook de spijkerbomen waaraan de ziekte (letterlijk) wordt vastgenageld. Bij het dienen tegen de nagelgaten komen wij rituelen tegen die niet altijd verlopen volgens een vaste formule, maar in principe wel hetzelfde idee concretiseren: de ziekte wordt overgedragen op een aantal nagels door ze aan te raken, waarna ze, beladen met de ziekte, worden teruggegeven aan de heilige. In sommige gevallen moesten ze geteld worden: het aantal nagels moest dan overeenkomen met het aantal nagelgaten. In andere bedevaartsoorden was dit niet het geval. Soms moest men ze in de hand nemen terwijl men de kerk rondging; soms werden ze gewoon van het ene bakje in een ander gelegd.

De kronen in Hove-bij-Edingen werden op het hoofd gezet. Men ging al biddend drie maal rond de kerk, waarna de kronen terug op hun plaats werden gezet. Ook bij andere *ex-voto*'s, die gegeven werden als dank, ligt deze contactritus aan de basis van hun voorstelling: iemand die genezen is aan een been, offert een been; iemand die genezen is aan een arm, offert een arm. Er bestaan ook ijzeren antropomorfe *ex-voto*'s waarvan de armen en de benen losgehaakt kunnen worden van de romp. Deze zouden 'multifunctioneel' geweest kunnen zijn, in die zin dat ze naar alle waarschijnlijkheid zo gemaakt werden dat de nodige (of overbodige) elementen er afgehaakt konden worden.

Contact was nog belangrijk als de vraag of wens niet ingewilligd werd. Men ging zelfs zover dat men de heilige als het ware kon straffen! Zo werd het beeld van de heilige Antonius met zijn gezicht naar de muur gezet, als hij niet snel genoeg had geholpen bij het terugvinden van een verloren voorwerp. Hij moest zo blijven staan totdat het voorwerp in kwestie weer opdook. Deze gewoonte is trouwens een

bewijs van de vertrouwelijkheid waarmee men binnen het volksge-
loof omging met de heiligen: zij stonden niet veraf, maar als mens
tegenover de mensen.

De bedevaarder stelt zich niet altijd tevreden met louter bidden, met
het onderhouden van octaaf of novene, met het offeren van een ex-
voto of het doen van een ommegang, de traditionele circumambula-
tio rond een beeld of een kerk, in een stad of op het platteland. Hij wil
van het genadeoord iets concreets, iets tastbaars, iets bruikbaar mee-
brengen, waarmee hij de kwaal kan bestrijden en genezen. Op de eer-
ste plaats denken we hier aan de gewijde kaars, niet aan deze die geof-
ferd wordt voor het beeld van de heilige, maar aan deze die men naar
huis kan meedragen. Ze werden voor de eerste keer aangestoken aan
de paaskaars en daarna weer gedoofd. Op cruciale momenten, zoals
bijvoorbeeld tijdens donder en bliksem, werden ze in de huiskamer
aangestoken als bescherming voor het gezin. Verder is het nog belang-
rijk te weten dat de kerk de was van geschonken ex-voto's hersmolt
tot kaarsen.

De takjes die gewijd worden op Palmzondag zijn ook nu nog in vele
huizen te vinden, waar ze meestal vastgemaakt worden achter een
kruisbeeld aan de muur. Medailles zijn eveneens belangrijk. Men
bracht ze mee om veeziekten te bestrijden of te voorkomen; men hing
ze in de stal of aan de drinkput. Ook de rode draadjes of lintjes zijn
ons niet onbekend. De meeste hiervan worden gebruikt tegen de
kinkhoest, zoals bij Sint-Bavo in Merkem. In Eke waar de H.
Dorothea wordt aangeropen tegen "Distel, Roose en Hooftpyne", is
er, volgens een oud aanplakbiljet achteraan in de kerk, sprake van
"Syden-draetkens" te wijden. Waarschijnlijk waren dit ook rode
draadjes, de voorgangers van die rode draadjes in Eke, die tot vijf jaar
geleden nog in gebruik waren. Het rode draadje van O.-L.-V. van
Dadizele houdt op de eerste plaats verband met de draad uit het
legendemotief. De H. Maagd wordt er aangeropen tegen de meest
uiteenlopende kwalen, dus ook tegen de kinkhoest. Wie van Dadizele
komt, draagt het rode draadje dagenlang in zijn knoopsgat.

Wie de naam van de H. Margareta van Antiochië hoort, denkt
onmiddellijk aan barensood en bevalling, maar ook aan krampen en
kramplinten. De Margaretabedevaart bij uitstek is Lichtervelde, waar
niet minder dan drie verschillende soorten linten (zwarte, roze en
grijze) in gebruik zijn. Er is een type dat men om het been bindt, ter-
wijl een ander rond de lenden gedragen wordt.

Tenslotte mogen we zeker de bedevaartsvaantjes niet vergeten. De
eerste vaantjes verschijnen rond 1500, weermom gekocht als tastbare
herinnering aan een bedevaartsoord. De driehoekige vaantjes, die

soms in aanraking gebracht waren met het heiligenbeeld, kregen een ereplaatsje in het huis, de schuur of de stal. Ze moesten de bewoners en het vee beschermen tegen allerhande ziekten of ongelukken. Met het vaantje werd dus de bovennatuurlijke voorspraak van de heilige in huis gehaald. Vaantjes werden onder de kleren gedragen, aan de boerenkar, de fiets en later aan de auto gehangen. Minder bekend is misschien dat meegebrachte vaantjes ook het bewijs leverden voor mensen die van het bedevaarten hun beroep maakten en voor anderen op pelgrimstocht trokken tegen betaling. Met de hulp van heemkundige kringen vinden de vaantjes de waardering terug die hen toekomt. De prachtige grafische kunst erin opgeslagen, dikwijls een scène uit het leven van de heilige die verwees naar de kwaal waarvoor het gebruikt werd, bergt tevens een schat aan informatie over onze eigen volksaard. Waar men gaat langs Vlaamse wegen....Vlaanderen is en blijft de streek van de Mariaverering. De meeste vaantjes zijn dan ook aan haar toegewijd. (Giraldo 1957: 6; Geentjes en Pellaerts 1995: 38)

Het ontstaan van deze devoties en bedevaarten en het ermee samenhangende gebruik van ex-voto's kan toegeschreven worden aan diverse factoren. Ze ontstonden onder meer op plaatsen waar de heilige leefde of al dan niet de marteldood stierf. Ook door allerlei associaties ontstonden er bedevaarten. Zo onder meer tussen de naam van een ziekte en de naam van een heilige: Sint-Amandus werd aange-roepen tegen 'den ouden man', de Heilige Blasius tegen de 'blaren' en de Heilige Clara voor 'klaar weer'. Soms wordt de naam van een heilige geassocieerd met een ziekte op grond van een gebeurtenis in zijn/haar levensverhaal: de H. Godelieve - die gewurgd werd - wordt aangeroepen tegen keelpijn; Sint-Job - bedekt met vreselijke zweren - tegen alle huidandoeningen; de H. Apollonia - een martelares wier tanden uitgetrokken werden - tegen de tandpijn; de H. Catharina tegen het 'katrienewiel' (een cirkelvormige schimmel); Sint-Rochus tegen de pest, omdat hij ervan genas, enz.

O Rochus door uw heylig leven
 Wilt ons uwen bystand geven
 Dat god de besmetting straf
 Weird van uwe dienaress af
 Opdat wy al onze dagen
 Mogen god door u behagen
 Wezen van de pest altyd
 En van rotte kors bevryd.

(Opschrift van bedevaartsvaantje met Sint-Rochus, papier, steendruk (17x 24cm), type van 1814, O.-L.-Vrouwkerk te Deinze)

Associaties met bepaalde ziekten waren later wel aan allerlei veranderingen onderhevig. Ook de naam van de bedevaartplaats kon asso-

ciaties oproepen met een ziekte: zo wordt O.-L.-Vrouw in Westrozebeke aangeropen tegen 'roos'. Indien men niet weet welke heilige de beste voorspreker zou zijn voor een bepaald probleem, zijn er altijd heiligen die goed zijn voor zowat alles, zoals bijvoorbeeld de H. Veerle. Men kan natuurlijk ook steeds bij de Maagd Maria terecht.

Voor de gelovige was het van geen enkel belang of een heilige al dan niet als zodanig erkend was door de kerk. Deze laatste was hierdoor verplicht een dualistische houding aan te nemen: enerzijds keurde ze de heiligenverering goed, maar anderzijds begreep ze ook dat hierin voor de zuiverheid van de (monotheïstische) leer een zeker gevaar bestond onder de vorm van afgoderij. De kerkelijke overheid is dan ook op bepaalde tijdstippen ertoe overgegaan paal en perk te stellen aan de horden 'heiligen' die door het volk werden vereerd. (De Loose 1996: 38-40)

Hoewel de bedevaarten zich ook in de tweede helft van de twintigste eeuw handhaven, kan een duidelijk achteruitgang in het bedevaartgebruik niet ontkend worden. Dit hangt samen met een groot aantal factoren, waaronder de achteruitgang van geloof en geloofsbelevissen en de vooruitgang van de hygiëne en de geneeskunde, om maar de voornaamste te noemen. Vroeger lag de bedevaarttraditie veilig ingebed in het religieuze systeem, dat de normen in onze overwegend agrarische maatschappij vastlegde. Iedereen geloofde in het nut van de bedevaart, waardoor dit gebruik ook voor iedereen geloofwaardig bleef. Waren er gezondheidsproblemen, dan ging men eerst in de onmiddellijke omgeving bidden tot de heilige en indien dit niet hielp trok men desnoods verder. De dokter werd er slechts bijgeroepen indien de devotie praktijken geen resultaat opleverden. Nu is de situatie in die zin veranderd dat men eerst alle mogelijke stappen onderneemt, voordat men zich in uiterste nood op bedevaart begeeft. We mogen hierbij ook niet vergeten dat de geneeskunde inmiddels een lange weg heeft afgelegd. (Giraldo 1957: 7)

Het fenomeen bedevaart is nog verre van verdwenen. Nog steeds worden bedevaartsoorden bezocht door gelovige mensen die hulp zoeken bij een hogere macht. Het mag dan ook zijn dat vele ziekten niet meer zo problematisch zijn als vroeger, toch weten we dat de geneeskunde in vele gevallen machteloos staat. En wat blijft er dan nog over dan geloof en hoop?

Er zijn anderzijds ook de psychosomatische klachten, die door een sterk geloof in genezing wel degelijk verdwijnen. In deze gevallen is er immers alleen geloof nodig om te genezen: de moderne mens zal naar de psycholoog gaan, relatietherapie volgen of aan yoga beginnen. Vroeger, bij gebrek aan deze therapieën was het overtuigend

geloof in de hulp van een heilige vaak genoeg om een positief resultaat te bereiken.

Tegenwoordig worden vooral de Maria-oorden nog druk bezocht, maar Onze-Lieve-Vrouw is niet de enige waarbij hulp gezocht wordt: voor zowat elke wanhopige mens staat een specifieke heilige ter beschikking, een fenomeen dat soms wel eens met een 'polikliniek' vergeleken wordt. Elke heilige heeft zijn specialiteit(en) en de vereringsplaatsen waren op zo'n manier over het hele land verspreid dat ze zonder veel moeite te bereiken waren. Bijna elk dorp, sommige zelfs niet groter dan een gehucht, had zijn eigen heilige en soms meerdere. Vele van deze kleinere bedevaartsoorden zijn echter mettertijd vergeten. (Geentjes en Pellaerts, 1995: 39)

Besluit

Mensen zoeken voortdurend naar oplossingen voor hun problemen, willen het magische ontdekken, zoeken antwoorden op vele vragen. Onze voorouders streden een harde strijd voor zelf- en soortbehoud. Rituele handelingen versterkten hun wil en hoop en brachten ontlasting voor emoties. We hebben getracht eerbied af te dwingen voor de gebruiken van de mensen die ons voorgingen en oude herinneringen af te stoffen.

Een ex-voto is een universeel voorwerp: het wordt gebruikt in alle culturen en het is van alle tijden. Ook nu nog worden dergelijke votieve gaven geofferd: in Poperinge bijvoorbeeld schenken gelovigen nog steeds kleren, krukken, kussenslopen en zakdoeken aan het Onze-Lieve-Heersboompje. Ook andere en grotere pelgrimsoorden kennen in deze jachtige tijden een 'revival'.

Een pelgrim kan om het even wie zijn; bedevaartsoorden worden zowel door een moeder van zeven kinderen als door de vrouw van een arts bezocht, zowel door de student als de fabrieksarbeider. Voor elke specifieke kwaal houden traditionele bedevaarders er een uitgebreid aantal gespecialiseerde heiligen op na. Maar juist hier knelt het schoentje. De kerk ziet dat de gelovige 'God in den hoge' diversifieert en hem opsplijt in een aantal godheden, die elk een eigen machtsgebied toebedeeld krijgen. De kerk vreest dan ook dat het monotheïsme op het spel staat. Vandaar dus dat de kerk het gebruik van ex-voto's afkeurde en het beschouwde als een vorm van bijgeloof. In sommige kerken was het offeren van ex-voto's zelfs verboden.

Ondanks het feit dat het gebruik van ex-voto's onlangs nog op een aantal plaatsen vastgesteld werd, nam hun voorkomen (in het algemeen genomen) af in de tweede helft van de twintigste eeuw: het suc-

ces van de geneeskunde had een nadelige invloed op deze vorm van devotieele volksgeneeskunde en, zoals eerder vermeld, speelde de kerk hier eveneens een niet onbelangrijke rol in. Ook om praktische redenen werden wassen ex-voto's uit kerken en kapellen verwijderd: ze lieten een vuile indruk na omdat ze vaak stof en roet aantrokken, maar ook wegens brandgevaar werden de wassen exemplaren uit de kerken gehaald.

Bijlage

Bezoek aan de kaarsengieterij Bouckaert in Ieper

Stefaan Bouckaert zette de kaarsengieterij van de familie Van Acker (gesticht in 1835) voort in de Elverdingestraat 36 te Ieper. De plaasteren gietvormen voor de productie van wassen ex-voto's gebruikte hij van zijn voorganger. De exemplaren van Bouckaert zijn goed te herkennen: ze zijn in een dunne laag paraffinewas gegoten, waardoor ze broos zijn en dus makkelijk te vervormen. Een ander kenmerk is dat ze steeds voorzien zijn van een rood draadje. Stefaan Bouckaert leverde zijn votiefbeeldjes aan kerken te Elverdinge, Westouter, Poperinge, Izenberge, Kortrijk en andere. Er valt op te merken dat recentere wassen ex-voto's minder gedetailleerd zijn dan oudere exemplaren. Die vervlakking ontstond toen men een nieuwe gipsen gietvorm maakte, omdat de oude gebroken of versleten was, naar het model van een wassen ex-voto.

Aangezien de vraag naar ex-voto's door een dalend gebruik enorm verminderd is en omdat op veel bedevaartsoorden de wassen ex-voto's steeds opnieuw worden gebruikt, laat de heer Bouckaert de wassen ex-voto's gieten in een beschutte werkplaats. Vroeger werden ex-voto's na gebruik, samen met het kaarsafval, opnieuw verkocht aan de kaarsengieterij. Daar werden ze dan hersmolten. De heer Bouckaert had voor ons één exemplaar van elke ex-voto laten gieten, hetgeen betekent dat we kinderkopjes, armen, benen, voeten, varkens, konijntjes, geiten, runderen, kippen, (holle) vlammeende harten, en Mariafiguren mee naar huis kregen. Hij vertelde dat hij vroeger ook nog vlakke brandende harten had gemaakt. Centraal stond er een O.-L.-Vrouw met kind op een maansikkel. De gietvorm voor dergelijke votieve gaven werd vervaardigd met een zilveren ex-voto als model.

Bibliografie

- Adriaen M. (1995), *Productieateliers voor wassen ex-voto's in West-Vlaanderen*. Brugge, s.e.
- Dauwe J. (1980), Het votieve kinderportret, een typologische benadering. In: *Ons Heem* 34 (1-2), blz. 11-18.
- Dauwe J. (1995), *Oud zilverwerk in de O.-L.-Vrouwkerk te Lebbeke*. Dendermonde, s.e.
- De Cleene M. en Lejeune M. C. (2000), *Compendium van rituele planten*. Gent, Uitgeverij Stichting Mens en Cultuur.
- De Loose V. (1996), *Ijzeren ex-voto's in Brabant*. Licentiaatsverhandeling kunstwetenschappen R.U.G.
- Flanders, J. (1984), *Over Folklore*. Aartselaar, Uitgeverij de Keyser.
- Geentjes E. en Pellaerts T. (1986), *Magie, hekserij en volksgeloof*. Kapellen, De Nederlandse Boekhandel / Uitgeverij Pelckmans.
- Gerits J. (1991), De kaars in het volksleven. In: *Ons Heem* 45 (4-5), blz. 120-136.
- Giraldo W. (1960), *Ex-voto's uit Westvlaamse bedevaartplaatsen*. Gent, s.e.
- Giraldo W. (1989), *Volksdevotie in West-Vlaanderen*. Brugge, s.e.
- Roeck A. et al. (1982), *Vlaamse volkscultuur. Het traditionele volksleven*. Deurne, Uitgeverij Baart.
- Ruys R. (1989), *Tot heil van mens en dier. Populaire heiligen in het bisdom Gent*. Gent, s.e.
- Stroobants A. en Adriaen M. (1996), *Ex-voto's*. Dendermonde, s.e.
- Van Der Linden R. (1965), Ex-voto's op een graf te Dendermonde. In: *Oostvlaamse Zanten* 40 (6), blz. 30-33.
- Van Der Linden R. (1987), *Bedevoartsvaantjes. Volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes*. Brugge, s.e.
- Vanlooche D. et al. (2000), *Volksdevotie in Vlaanderen. Materiële getuigenissen van vrome huisvlucht en kunstnijverheid*. Kuurne, Uitgeverij Gevaert NV.
- Verstappen J. (1980), *150 jaar België. Volksleven 1830-1980*. Brugge, Uitgeverij Orion.
- Voye L., Bedevaarten en heiligdommen. In: *Kultuurleven* 62 (5), blz. 30-37.

Internetadressen (geraadpleegd in maart 2003)

ex-voto.cicv.fr/musee.html

www.votiveart.com

www.artnet.com/library

De inhuldiging van keizer Karel VI te Gent in oktober 1717

W.L. Braekman

Toen men in Vlaanderen hoorde dat het Barrièretraktaat, dat, zoals bekend, op 15 november 1715 werd gesloten, de bepaling bevatte dat het fort van Rodenhuisen moest worden gesloopt, werd dit als zeer slecht en frustrerend nieuws ervaren. Wanneer dan bovendien bleek dat eveneens was overeengekomen dat een groot deel van het noorden van Oost-Vlaanderen aan de Verenigde Provinciën zou worden overgedragen, nam de misnoegdheid nog in sterke mate toe. In verscheidene Vlaamse steden vreesde men dan ook voor moeilijkheden en die vrees nam pas in 1718 af toen de territoriale aanspraken van de Verenigde Provinciën gevoelig werden ingeperkt.

Het was in deze moeilijke omstandigheden dat keizer Karel VI, de vroegere aartshertog Karel III, de hertog van Brabant en graaf van Vlaanderen, zijn intrede deed in de grote Brabantse en Vlaamse steden, Brussel en Gent. ⁽¹⁾ Beide feestelijke gebeurtenissen zijn in dicht beschreven door de in zijn tijd althans te Gent welbekende rederijker Jacobus Hije, meesterkuiper van stiel en vader van een groot gezin, die op de Begijnengracht zijn beroep uitoefende. Deze twee gelegenheidsgedichten zijn bewaard in een handschrift dat de verzamelde werken van de auteur bevat en nu in de Gentse universiteitsbibliotheek een veilig, maar tot voor enkele jaren een zogoed als onbekend onderkomen heeft gevonden. ⁽²⁾

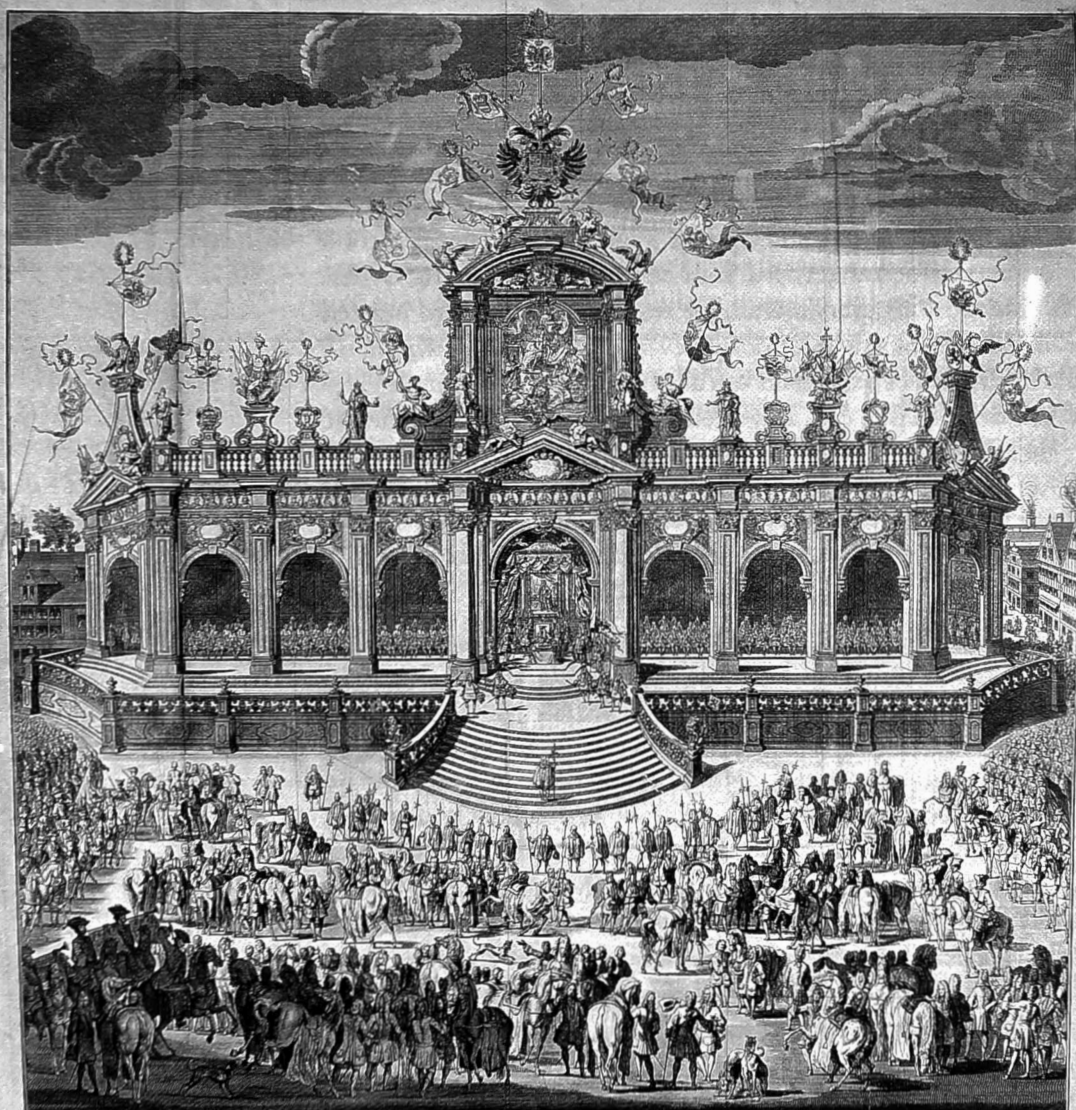
Nadat de inkomst van de keizer, vertegenwoordigd door de markies van Prié, te Brussel had plaatsgevonden op 2 oktober 1717, ⁽³⁾ organiseerde dezelfde markies, tevens luitenant van prins Eugène de Savoye en gevolmachtigd minister, persoonlijk de inhaling van de keizer te Gent ⁽⁴⁾. Die had plaats op 18 oktober en was het hoogtepunt van zijn vier dagen durend verblijf in de Arteveldestad, dat met allerlei evenementen werd opgeluisterd. Evenmin als te Brussel was te Gent de keizer zelf aanwezig. Die is zelf nooit in de Nederlanden geweest. Het was telkens een representant, een plaatsvervanger die bij deze intredes in naam van de keizer optrad en in zijn naam en in zijn plaats alle plichtplegingen vervulde.

(1) Over het verschijnsel van de Blijde Intochten in het algemeen raadplege men o.m. H. Soly, "Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe tijd: communicatieve, propaganda, spektakel", *Ts. Voor Geschiedenis* 97 (1984), 341-361. Over de historische achtergrond ook *België in de achttiende eeuw* (Brussel, Gemeentekrediet, 1987), vooral p. 30.

(2) U. Gent, hs. 2421. Over dit hs. en de auteur, zie W.L. Braekman, *Leven en Werk van de Gentse rederijker Jacobus Hije (1667-1749)*, Fac. Univ. St.-Louis, Studieceterum 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse Letterkunde (Brussel, 2002), Cahier 21.

(3) Fol. 142-145 in het handschrift beschrijft deze gebeurtenis.

(4) V. Fris, *Histoire de Gand* (Bruxelles, 1913), p. 276-277.

Représentation de la cérémonie solennelle de l'Inauguration de Sa. Majesté Impériale et Catholique Charles VI. Empereur des Romains et de Hongrie, Roi des Espagnes, comte de Flandres, célébrée au grand Théâtre dressé sur la Place au Vendredi en la Ville de Gand Capitale de la Province le 16 Octobre 1717.

Naar aanleiding van deze heuglijke gebeurtenis gelastte de magistraat de schilder Jean van Volxsom met het borstelen van een groot doek waarop hij de schitterende praal van de inhaling moest vastleggen. Ook gedenkpenningen werden geslagen en een paar jaar nadien verscheen nog de gedetailleerde *Relation de l'inauguration* met zes uitstaande kopergravures als een blijvend aandenken. ⁽⁵⁾

(5) J. Landwehr, *Splendid Ceremonies* (Leiden, 1971), nr. 198: *Relation de l'inauguration solennelle de sa sacrée majesté impériale et catholique Charles VI ... comme Comte de Flandres, Célébrée à Gand ... le XVIII. Octobre 1717* (Gand, A. Graet, 1719).

Verloop der feestelijkheden

De vertegenwoordiger van de keizer kwam te Gent aan in de late namiddag van de 16de oktober. Aan de Keizerpoort werd hij verwel-

komt door de magistraten van de twee schepenbanken met aan het hoofd de grootbaljuw van de stad en uit zijn handen ontving hij de sleutels. Hij begaf zich dan onder artilleriesalvo's en klokkengelui naar de St.-Pietersabdij, waar hij de nacht doorbracht.

Op 17 oktober werd hem de erewijn aangeboden door twee afgevaardigden van de Keure. Twee vaten wijn, beschilderd met de wapens van de stad en liggend op een wagen bedekt met een rood kleed, waren daartoe aangevoerd door een escorte van vijftig Gentse burgers, uitgedost als grenadiers. De rest van de dag werd besteed aan het onderzoeken van de geloofsbrieven van de afgevaardigden uit vele steden en aan het bespreken van alle bijzonderheden van de ceremonie van de volgende dag. Deze ceremonie moest, zo wilde het de keizer, geheel verlopen zoals die van 1666, toen Karel II, koning van Spanje, vertegenwoordigd door de landvoogd, de markies van Castel Rodrigo, zijn intrede had gedaan.

De dag daarna, op 18 oktober, vertrok rond negen uur 's ochtends van aan het bisschoppelijk paleis een afvaardiging van bisschoppen en prelaten. Ze reden te paard naar de abdij, voorafgegaan door hun dienstpersoneel, dat hen te voet begeleidde. De edellieden en de vertegenwoordigers van andere steden kwamen samen op de Kouter en begaven zich op hun beurt naar diezelfde abdij. Voor de poort van de abdijkerk stond een triomfboog en ook in de kerk bij het koor was er een opgetrokken. In het koor, vóór het altaar, was er een verhoog met daarop een bidstoel, waarop 's keizers vertegenwoordiger plaatsnam. Om hem te beschermen stond een afdeling boogschutters rond hem opgesteld en hellebaardiers sloten de toegang tot het koor af. Na de mis met de uitreiking van de communie beloofde hij in naam van zijn meester plechtig de privileges van de St.-Pietersabdij te zullen instandhouden.

Daarna begaf hij zich te paard en begeleid door een indrukwekkende stoet naar de St.-Baafskathedraal. Na de relieken van het H. Kruis te hebben gekust, ging hij de kerk binnen en nam er plaats op een verhoog in halve cirkelvorm. Daar legde hij op het Evangelieboek de eed af en nam aldus bezit van het graafschap Vlaanderen. De geestelijke macht en de vertegenwoordigers van de wereldlijke macht kwamen hem dan een voor een hun onderwerping betuigen.

Na deze ceremonie, die eindigde met het Te Deum, reed de stoet te paard langs de Mageleinstraat, de Kouter, de Zonnestraat, de Korenmarkt en de Langemunt naar de Vrijdagmarkt. Daar was aan de kant van de St.-Jacobskerk een groot verhoog opgericht (zie afbeelding). In naam van de keizer beloofde de markies van Prié er plechtig de voorrechten en wetten van het graafschap te respecteren.

De massa volk die op de markt samengestroomd was, applaudiseerde en juichte. Gouden, zilveren en koperen medailles werden in de massa geworpen. Het was een uniek moment van eenheid en saamenhorigheid.

Daarna begaf de stoet zich naar het stadhuis waarin, aan een tafel in hoefijzervorm, honderdtachtig maaltijden aan de notabelen werden geserveerd. 's Avonds was de stad overvloedig verlicht met brandende piktonnen en lantarens; de klokken van het Belfort werden geluid en de beiaard speelde. Vele huizen droegen opschriften, jaarschriften en verzen allerhande ter ere van Zijne Majesteit. Op de Vrijdagmarkt stonden vier piramiden, beschilderd met de keizerlijke kleuren en met vele lantarens verlicht. Ook vóór het stadhuis stonden drie gelijkaardige indrukwekkende bouwsels. 's Anderendaags, de 19de oktober, werd op de Vrijdagmarkt rond het standbeeld van keizer Karel V een vuurwerk afgestoken en de welgevulde dag eindigde met een openbaar bal in het stadhuis, dat tot in de vroege morgenuren duurde.

Op 21 oktober koos het gilde van St.-Michiel een nieuwe koning en hield daartoe naar aloude traditie een zwaardgevecht op een verhoog dat op de Vrijdagmarkt tegenover het standbeeld van keizer Karel V was gebouwd. 's Avonds werd op de Lieve een tweede vuurwerk gehouden, waarmee de feestelijkheden een spetterend einde namen.

Het gedicht van Jacobus Hije

In een 'liedeken' dat op een bekende en door Hije herhaaldelijk in zijn werk gebruikte wijs gezongen diende te worden, (6) brengt de dichter een ooggetuigenverslag over de plechtigheden die op 18 oktober plaats hadden. De titel ervan luidt: De kavalkade ofte huldinghe van Caerel den derde als grave van Vlaenderen, voltrocken binnen Ghendt, den 18 oktober 1717.

Na een inleidende strofe waarin Jubal, de muze, Orpheus, Pan en de zanggodinnen worden uitgenodigd zich bij de dichter te voegen, wordt de tocht van "veel groote heeren" naar St.-Pieters beschreven (str. 2 en 3). Na de plechtigheden in de kerk aldaar gaat de tocht te paard naar "Sint-Jan", de huidige St.-Baafskathedraal, waar een verhoog speciaal voor deze gelegenheid was gebouwd. Hier legt de keizer de eed af (str. 4). De volgende halte in de tocht is de Vrijdagmarkt, waar eveneens een verhoog staat, waarop in de handen van de markies de eed van trouw aan de landvoogd wordt afgelegd (str. 5). Daar staan vier "staecken" opgericht zoals er te Gent nog nooit te zien waren geweest en steekt men een vuurwerk af (str. 6). Van de Vrijdagmarkt begeeft de stoet van edelen en hoogwaardigheidsbekleders zich naar het stadhuis waar een "overvloed van spijsen" op hen

(6) "Van den wagen van Ronse" is inderdaad een heel bekende melodie: W.L. Braekman, *Hier heb ik weer wat nieuws in d'hand* (Gent, 1990), p. 559. Zie dezelfde, "Een oud lied van 'Den Wagen van Ronse'", *Volkskunde* 81 (1980), 12-28.

staat te wachten (str. 7). 's Avonds heeft een vuurwerk plaats op het "bisschopshof", waar "arken royael" gebouwd staan, een lust voor het oog van allen die het zien (str. 8).

De derde dag van zijn verblijf te Gent gaat de kavalkade van het Sint-Michielsgilde uit die ook op verscheidene plaatsen "gaf lustigh vier" (str. 9). Allerlei dieren worden in de stoet afgebeeld: twee herten, een zwaan, drie leeuwen, een tijger, een kemel, een eenhoorn, een feniks en een arend (str. 10). In de slotstrofe (str. 11) trekt de dichter zich bescheiden terug en laat het woord aan collega's om te "schrijven daarvan meer". Hij eindigt met een oproep tot trouw aan "onsen voorst ghepresen" en een heilwens voor het huis van Oostenrijk.

Nergens in het gedicht blijkt dat Hije wist of ook maar vermoedde dat niet de keizer zelf, maar diens plaatsvervanger te Gent aanwezig was. Dat had trouwens geen belang. De man die opgevoerd werd, hem vertegenwoordigde, was dus bij deze officiële ceremonie ook de keizer in de ogen van de stadsgenoten die de plechtigheid meemaakten.

We laten Hije zelf aan het woord:

LIEDEKEN

Stemme: Van den waeghen van Ronse

1. Komt hier Jubal, die eerst vooral,
 Het soete spel hebt vonden,
 Ghij musen neghental,
 Comt sijnght met open monden,
 Galmt den lof hier uut, 5
 Orpheus, stelt u luyt,
 Bockxvoets Pan, bringht voort u fluijt,
 Ghij neghen sanghgoddinne[n] komt binnen [*bis*]
 Met al die u beminnen,
 Met spel en sangck maeckt soet gheclanck, 10
 Laet ons hier gaen beginnen
 Singhen met vlijt, wat op dees tijt,
 Nu is gheschiet, hoort het bediet,
 Tot vreught van hert en sinnen.

2. D'achtien den dagh sonder gheclach, 15
 October uutghesondert,
 Met vrueght ick sijnghen magh,

1. *Jubal*: zoon van Lamech en Ada, van wie de violisten en fluitspelers voortkomen. 15. *sonder gheclach*: zonder klagen (stoplap).

In 't jaer seventhienhondert, En sevethien daerbij, Wanneer met herten blij,	20
Wiert ghesien veel pomperij, Men sagh veel groote heeren bragheeren, [<i>bis</i>] In gout en silvere kleeren, Wel edeldom, van hooghen rom, Bisschoppen en prelaeten,	25
Vier leden 's lants die seer plesant, Reden te gaer, al paer en paer, Seer groot in pracht en staeten.	
3. Sij reden voort, ghelijck 't behoort, Naer sinte Pieters kercken,	30
Daer vreughden, noijt ghehoort, Waeren seer schoon t'aenmercken, Van al het spel ghelijck, Soo dat met waerheijts blijck, Scheen de kerck een hemelrijck,	35
Daer schoone musickaelen thimbaelen, [<i>bis</i>] Met sangh en soete taelen, Die in de kerck, al even sterck, Met helder stemmen kloncken, Aen iedereen, 't sij groot of kleen,	40
Met vreught van gheest, elck om het meest, Deden het hert ontfoncken.	
4. Maer met begeirt, elck op sijn peirt, Met blijtschap was gheseten, En de abdijs eerweird,	45
Had loffelijck ghequeten, Reden met grooten glans, Ghevolght van vrouw en mans, Naer de kercke van sint Jans Alwaer dat staat grootachtigh, waerachtigh, [<i>bis</i>]	50
Een schoon tonneel seer prachtigh, Waerop met vlijt sijn Majesteijt, Is triumphant ghetreden, En was bereet, te doen den eet. En sijn soo naer dan, allegaer,	55
De groote merckt ghereden.	

21. *pomperij*: plechtstatigheid. 22. *bragheeren*: hier: paraderen, zich vertonen. 32. *aenmercken*: aanschouwen. 36. *musickaelen*: muziek voortbrengende. 55. *soo naer dan*: lees: *soo dan naer*.

5. Een theater g[al]lant en seer plesant,
 Met schilderwerck verheven,
 Sulckx noijt in Nederlant
 Ghesien is oft beschreven, 60
 Stont aerdigh ende schoon,
 Voor iederen persoon
 Op de Vrijdaghsmerckt ten thoon.
 Daer dees lantsheeren t'samen op quaemen [*bis*]
 In order naer betaemen, 65
 Dat was ghelijck een hemelrijck
 T'aenschouwen tot memori
 Hoe iedereen, 't sij groot of klein,
 Hier was bereet te doen den eedt,
 Voor 's keijzers eer en glori. 70
6. Oock bovendien was daer te sien,
 Vier staecten soo vol wonder,
 Meer als ick kan bedien,
 Die van boven tot onder
 Waeren soo pertinent, 75
 Alsser oijt binnen Ghendt,
 Was aen eenigh mensch bekent
 Een vierwerck van ghelijcken, liet blijcken [*bis*]
 Datter noijt daerghelijcke
 En was gheset, soo schoon en net, 80
 Ront keijser Carels stati
 Al wat door const kan sijn begonst,
 Wiert hier verthoont, met lof verschoont,
 Voor 's keijzers recreati.
7. Dan heeft van hier den grooten swier 85
 Naer stadthuijs sigh begheven
 Onder 't gheroep, ghetier :
 Lanck moet den keijser leven !
 Elck wenscht dat Godt altijt
 Sijn stam ghebenedijt 90
 Nu en in der eeuwigheijt..
 Wie kan ten vollen prijzen, bewijzen, [*bis*]
 De overvloet van spijsen
 En kostelickheijt, die was bereijt,
 Op stadthuijs deser stede, 95
 Dat men daer sagh op desen dagh
 Serveet ghediert op taeffel swiert,

75. *pertinent*: geschikt, passend. 81. *stati*: standbeeld. 84. *recreati*: in
 hs. *repertati*.

- Ghemaect vol ardigheden.
 8. Seer triumphant wiert 't allenkant
 Des savonts 't licht ontsteken, 100
 Met vierwerck abbondant,
 Dat heeft ons klaer ghebleken,
 Jaerschriften overal,
 Waeren in groot ghetal,
 Dat men langh ghedijncken sal, 105
 Het bisschopshof beneven, verheven, [*bis*]
 Oock lof moet sijn ghegeven,
 Daer een schoon werck, seer cloeck en sterck
 Was ardigh te aenschouwen,
 Arcken roijael, seer triumphael, 110
 En schoon om sien, voor alle lien,
 T'sij kinders, mans of vrouwen.
9. Maer al dees vreught in eer en deught,
 En was nogh niet ten eijnden,
 Want op den derden dagh 115
 Sagh men de schoonste benden
 Van menigh granadier,
 Met spainjaers naer den swier,
 Blauwe gaerd gaf lustigh vier,
 Waernaer in weerdigheden, met reden, [*bis*] 120
 Quamp in triumph ghereden,
 Albertus wel met Isabel,
 Die menigh jaer voor desen,
 Hebben bethoont, met jonst bekroont,
 Aen schermersguld met jonst vervult, 125
 Veel weldaeden bewesen.
10. Twee herten, swaen, van achteraan,
 Braggeerden lanckx de straeten
 Drij leeuwen, aengenaem,
 Seer prachtigh bovenmaeten, 130
 Den tigher, vreet ghediert,
 De kemel schoon gheciert,
 Eenhooren, fenicx, lustigh swiert
 Den arent vol histori, en glori, bis
 Die volghde tot memori, 135
 Nogh bovendien wiert daer ghesien
 De triumphanten waeghen,

---

97. *serveet ghediert*: op tafel opgediend gedierte, wild. 98. Met allerlei versieringen gepresenteerd.

Vol 's keijzers pracht, seer hoogh gheacht,
 Met seghenprael seer triumphael,
 Aen ieder tot behaeghen. 140

11. De vreughden al, in dit gheval,
 Die laet ick voorder blijven,
 Te groot is het ghetal,
 Alles voor mij te schrijven,
 Daer sijn nogh dichters meer, 145
 Die nu voor desen heer,
 Sullen schrijven daervan meer.

Laet ons ghetrouw dan wesen, bij desen [*bis*]
 Aen onsen voorst ghepresen,
 Bidden met vlijt dat Godt altijd 150
 Sijn gunst aen hem laet blijcken
 En dat ons lant den Turck verbant
 Op dat floreert en triumphheert
 Het huijs van Oostenrijck.

Oproer in de kiem gesmoord

Uit Hijes lied blijkt dat de sfeer te Gent ter gelegenheid van de inhuldiging feestelijk en optimistisch was, vol verwachting ook voor een betere toekomst onder de nieuwe bewindsman. Wat niet uit deze tekst blijkt, is dat de stemming onder de Gentse bevolking helemaal niet zo vredig en positief was. Daarin verschilde ze trouwens niet van wat in de andere Vlaamse en Brabantse steden leefde.

Bij het begin van deze bijdrage hebben we de gemengde gevoelens geschetst waarmee het Barrièretraktat in onze gewesten werd onthaald. Het is tegen deze achtergrond dat men de officiële inhuldiging moet situeren. Hoewel men daar bij het uiterlijk vertoon vol vreugde, goed vertolkt door onze dichter, niets van merkt, leefde er ook te Gent een groot onbehagen. Een zwakke echo daarvan vangen we op in het lofdicht dat Hijje schreef ter gelegenheid van de kavalkade van de blauwe garde van het Sint-Michielsgilde. Het volgt onmiddellijk op het inhuldigingslied. Dit gilde organiseerde immers, we zagen het reeds hierboven, tijdens het verblijf van de vertegenwoordiger van de keizer, de verkiezing van een nieuwe koning. (7) In dit gedicht lezen we dat de gildebroeders hebben:

Gheen ruijs nogh moeijt ghespaert, bij nachten nogh bij dagen
 Maer 't welvaert van de stadt ghetracht te onderschragen
 Gelijck ghebleken is door hun toebieden d'hant
 Op 't stadthuijs eerst en meest is uitgheblust den brant
 Men sagh de vrijdagsmerckt in peryckel boven maeten

(7) W.L. Braekman, "Ommegang in 1728 van het Gentse St.-Michielsgilde, beschreven door Jacobus Hijje", *Oost-Vlaamse Zanten* 78 (2002), 61-73. De eerste elf vv. van het gedicht worden in deze bijdrage geciteerd.

Door oproer die daer was van borghers en soldaeten
Daer ieder vol van schrick voor ongheval beducht
Sigh stelde op de loop, begaven tot de vlucht
Alwaer de blauwe gaerd, in 't perijckel van hun leven,
Hebben met kloecken moet dit ongheval verdreven
Al het ghespijs verjaeght en oock de post ghevadt
Op den tiater tot het welvaert van de stadt.

Hier horen we terloops hoe Helaudt, de kapitein van de “hondert keurlijke mannen”, het elitekorps van het Sint-Michielsgilde, een “brant” op het stadhuis wist te blussen. Of met brand hier letterlijk een vuurhaard ofwel een beginnend oproer bedoeld is, kan men onmogelijk met zekerheid bepalen. Een poging van het “ghespijs” om op het verhoog van de Vrijdagmarkt de plechtigheden te verstoren, heeft Helaudt de kop ingedrukt.

Vermelden we ten slotte nog dat in contrast met het officiële vertoon van publieke vreugde, niet alleen tijdens de aanwezigheid van de keizer tekenen van onrust waarneembaar waren. Drie dagen nadien, op 21 oktober pogde een oproerkraaier, genaamd Georges van der Haeghe, vanop het nog niet afgebroken verhoog op de Vrijdagmarkt de massa op te hitsen tegen het Duits garnizoen in de stad. ⁽⁸⁾ Maar ook deze poging werd in de kiem gesmoord.

(8) V. Fris, *Histoire de Gand* (Bruxelles, 1913), p. 276-277.

VINGER AAN DE POLS

279

Voor u geknipt

Kerst in Vlaanderen

Antoon Naert

Deze keer gingen we even voor u na wat de impact van de commercie zoal kan zijn op het kerstgebeuren. We lieten de platte commercie nog links liggen en zochten op hoe mensen en bedrijven creatief omspringen met volksculturele gegevens om hun waren aan de man te brengen.

**DE 3 KONINGEN BRACHTEN ONS
DE BLIJDE
BOODSCHAP :
DE ZOMER-
BROCHURES
KOMEN ERAAN !**

Ze liggen eerstdaags voor u ter
beschikking in onze kantoren

(Echo, 05.01.1994)

Ook al in het Nieuwe Testament waren het de drie koningen die op koopjesjacht gingen en met wierook, mirre en goud beladen bij Christus kwamen binnengewandeld. Kennelijk is er nog steeds niet veel veranderd, want ze zijn duidelijk nog steeds op pad, getuige daarvan volgende advertentie.

**NIEUWE KERSTVOORSTELLING
in het EUROPLANETARIUM van Genk !**

DE STER VAN BETHLEHEM

vanaf 10 december

Info en reservaties :

EUROPLANETARIUM
Kattevermen 19
3600 Genk
Tel. 089/35.27.94

Een boeiend sterrenkundig
Kerstverhaal over de drie
wijzen die hun weg naar
Bethlehem zoeken, verteld
door Bob Davidse.

Voorstellingen: woensdag- en zondagmiddag en vrijdagavond. Of na afspraak in groep

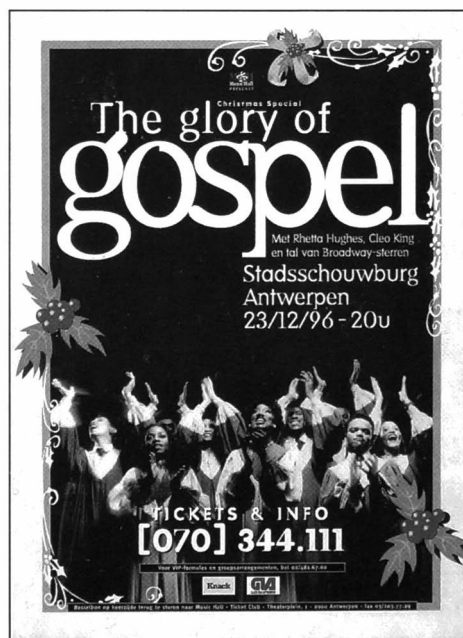
(Kerk en Leven, 22.12.1993)

Gelukkig hadden ze de ster om hun de weg te tonen. In die tijd konden ze immers nog zonder hulp van derden dergelijke wegwijzers begrijpen. Tegenwoordig heeft de moderne mens ook daar al hulp voor nodig. Nonkel Bob, de niet zo heel jongen onder ons zullen hem nog wel kennen, wordt uit de kast gehaald om met zijn didactische vaardigheden de juiste weg te wijzen.

Kerstmarkten zijn erg in trek. Wat aanvankelijk een eeuwenoude, typisch Duitse traditie was, lijkt intussen uitgegroeid te zijn tot een echte rage. In vrijwel elk dorp en in iedere stad rijzen de kerstmarkten als paddestoelen uit de grond, de één al wat groter en van langere adem dan de andere. Toch heeft de Duitse „Weihnachtsmarkt” blijkbaar nog steeds een streepje voor op zijn buitenlandse concurrenten. Hoe kan het ook anders: terwijl elders de kerstmarkten gemiddeld een tweetal dagen duren, slagen enkele Duitse steden erin om hun spectaculaire „Christkindmarkt” wekenlang aan de gang te houden.

(Het Volk, 11.12.1992)

En wie ver genoeg komt, vindt misschien wel het kerstekind, maar veel waarschijnlijker komt hij hier of daar terecht op een kerstmarkt, misschien onder de eigen kerktoren, maar evengoed in een ver land. De drie koningen zouden vandaag de dag al dat goud en wierook en mirre niet langer hoeven mee te slepen; momenteel is alles ter plaatse te krijgen, alleen de kleine is soms moeilijk te vinden.

Verloren gelopen in al die kerstsfeer komt de zoekende mens misschien ergens op een plaats waar hemels gezang hem het idee geeft dat hij zijn uiteindelijke bestemming heeft bereikt. Uit het enthousiasme menen onze zoekers te kunnen opmaken dat het kerstekind wel heel dichtbij moet zijn. Het grote gebouw waar hij binnenstapt, heeft echter niets meer met een stal te maken; de wierook en de mirre worden niet meer aanvaard: enkel dotaties in cash.

UITNODIGING

speciaal voor U op zaterdagavond
9 januari 1999 vanaf 20.00 uur
de enige echte en originele

KERSTBOOMVERBRANDING

“ SPETTERENDE FUIF ”

op het domein van

DE HERDERSHOEVE

Zedelgensesteenweg 58, 8480 EERNEGEM

een fantastische activiteit die U **GRATIS** wordt aangeboden

V.Z.W. JONGE EERNEGEMSE HANDELSKRING

*t is goed om te weten op zaterdag 9 januari 1999, zonder bollen of andere versieringen zal uw gebruikte kerstboom **gratis** opgehaald worden voor de kerstboomverbranding, plaats wel u kerstboom voor 10.00 uur op de stoep. Dank u.

Kerstboomverbranding op zaterdagavond 9 januari 1999 om 20.30 uur mag u uiteraard ook uw eigen kerstboom meebrengen.

Het kind was er niet. Maar in de verte ziet ons gezelschap nog een schijnsel: daar moet het zijn, daar is het licht op aarde gekomen. Flakkerend verlicht iets de hele omgeving; dat moet de aura van het goddelijke kind wel zijn. Verkleumd en nat, maar tevreden dat ze hun eindbestemming eindelijk gevonden hebben, komen ze aan bij een groot vuur van heidense afmetingen ...

(Kerk en Leven, 07.11.1991)

Terneergeslagen vertrekken de drie koningen uiteindelijk weer naar hun land om verslag uit te brengen over hun mislukte missie. Het kerstekind hebben ze niet gevonden, maar nu beseffen ze tenminste waarom ook Herodes hem nooit te pakken heeft gekregen. Op de terugweg kunnen ze van de officiële instanties toch nog een afbeelding van de kerststal op de kop tikken.

Maar van een wijze uit een ver land krijgen ze een stuk wijsheid in versvorm mee naar hun land. Kerst is niet meer wat het geweest is en dat zullen ze geweten hebben!

KERSTMIS

*Het zijn niet de zoete melodieën
in de supermarkten
en niet de kerstgeschenken
onder een plastieken boom
die me zeggen dat het kerstdag is.*

*Het zijn ook niet de herders
in het open veld
met schapen en engelen in de nacht.
't Is niet het Bethlehem van toen
dat mij nu nog bekoren kan.*

*De weg naar kerstmis loopt vandaag
over kronkelwegen van de twijfel
langs de afgrond van het ongelooft
over het brugje van de deemoed
en de vlakte van verlangen.*

*Wat God, geweldig en oneindig,
zich liet kennen
in het schreien van een kind.
Dat Hij een teken gaf:
Ik ben er, hou toch rekening met Mij
zoals je met een kind zou doen.*

*Het zijn niet de zoete melodieën
in de supermarkten
maar de stilte
en de wijding van de nacht
die mij kunnen binnenleiden
in het blijde mysterie:*

God heeft aan ons gedacht.

Manu Verhulst

(Visie, 22.12.1995)

Museum in de kijker

Het Stedelijk Museum van Lokeren

Els Veraverbeke

In het Lokerse stadscentrum, vlakbij het marktplein en de idyllische bruggen over de Durme ligt het Stedelijk Museum. Dit museum heeft een bijzonder gevarieerde collectie, waarbij de geschiedenis van de stad Lokeren centraal staat. Het textielverleden van de stad, de belangrijkste ambachten, de lokale verenigingen en het dagelijks leven worden er schitterend in beeld gebracht. Bijzondere gebeurtenissen uit de Lokerse geschiedenis worden er belicht, zoals de legendarische vangst van een gigantische steur in de Durme. Het museum herbergt ook een indrukwekkende collectie Gallo-Romeinse en Egyptische archeologica en er is bovendien een enig 'Bakkers- en Slagersmuseum' ondergebracht.

Lokeren is vooral bekend voor de vroegere linnenbleekmeersen. Het bleken van linnen was in de 18de en 19de eeuw één van de voornaamste nijverheden in Lokeren. Geweven stukken lijnwaad werden uit heel Vlaanderen naar Lokeren gestuurd om gebleekt te worden aan de oevers van de Durme. Het linnen werd op het gras gelegd en met de blekersschop, waarvan een origineel exemplaar in het

Het 'Nationaal Slagersmuseum' in het Lokerse museum, dat bestaat uit een slachtstal, een werkplaats en een winkel, staat model voor een kleinschalig familiebedrijf anno 1900. Het was naar aanleiding van de Europese slagerstentoonstelling 'Eurobeef' in 1984 in Brussel dat het idee van een 'Nationaal Slagersmuseum' in de vorm van een historische reconstructie ontstond. De toenmalige voorzitter van zowel het Oost-Vlaamse als het Lokerse beenhouwerssyndicaat, Guillaume Fierens, bouwde het plan binnen het kader van het Stedelijk Museum verder uit. Op 8 juni 1986 werd in Lokeren het 'Nationaal Slagersmuseum' geopend.

museum wordt bewaard, werd er water over geschept. Het effect van gras, water en vooral zon maakte het linnen egaal wit. Het 'Lokers wit' was befaamd om zijn zuivere kleur, waardoor een belangrijke linnenmarkt ontstond. In het huidige museumgebouw werd het lijnwaad gemeten. Ook de tentoongestelde 'kovekenskoppen' herinneren aan het textielverleden van de stad. Elk jaar luisteren deze koppen de kovekensstoet op, waarbij naar aloude traditie 'Koveken' wordt gevierd. Naast het bleken van het linnen, was Lokeren ooit wereldwijd bekend voor de hoedenmakerij, de haarsnijderij en de viltnijverheid. De haarsnijderstraditie stamt uit een verleden als hoedenmakersstad. In 1876 verdween het maken van hoeden volledig uit Lokeren. Enkel het voorbereidende werk, het prepareren van het haar om er vilt van te maken, bleef als industrie voortbestaan. Ook daaraan wordt uitgebreid aandacht besteed in het Stedelijk Museum.

Sinds 1930 is het museum gehuisvest op de huidige locatie. Het majestueuze neoclassistische gebouw was oorspronkelijk bestemd als lijnwaadmeterij, stadswaag en octrooibureau. Later werd het gebouw ook nog Stedelijke Academie voor Schone Kunsten, Beroeps- en Nijverheidsschool, vredegerecht én stadsfeestzaal. Ook de stempeldienst was er gehuisvest. In de jaren '80 werd deze academie volledig als museum ingericht. Zowel het gebouw als de collectie vertellen veel over de geschiedenis en de grandeur van de stad Lokeren. Het museum bestond echter al vòòr het in de academie werd ondergebracht. De ontbinding van de lokale Sint-Sebastiaansgilde (1613) in 1895 ligt aan de basis van het ontstaan van het museum. Twee pro-

minente Lokerse kunstverzamelaars, Hector van Hooff en Gustave Maes, kochten een groot deel van het gildepatrimonium. Zij boden deze collectie deels te koop, deels als gift aan het stadsbestuur aan, op voorwaarde dat deze collectie de basis zou vormen voor de oprichting van een museum. Het 'Museum voor Oudheidkunde', aanvankelijk omschreven als een tempel van de herinnering, werd in 1896 opgericht in enkele kamers van het stadhuis. Hoewel alle betrokkenen vooraanstaande Lokeraars waren, benadrukte het museum ook een brede sociale dimensie. De hoofddoelstelling van het Lokerse Museum werd als volgt geformuleerd: 'kunstenaar en fabrikanten, het volk, kortom de hele samenleving moet worden doordrongen van kunst en hoe dit beter te bereiken dan via een voor het brede publiek toegankelijk museum'.

Het patrimonium van de Sint-Sebastiaansgilde is ook nu nog een zeldzame herinnering aan de geschiedenis van deze elite-gilde. De collectie bevat enkele unieke stukken, zoals de flageolet van de Sint-Sebastiaansgilde. Het is het oudst bekende exemplaar en meteen ook het meest luxueuze. Deze bijzondere flageolet herinnert aan het einde van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Toen begin 17de eeuw de vrede was teruggekeerd, kreeg de Lokerse schuttersgilde in 1613 van de aartshertogen Albrecht en Isabella een nieuw octrooi. Deze flageolet werd hierbij als 'relatiegeschenk' aan de gilde geschonken. In de fluit zijn dan ook haar schild en de namen van de gildenleden gegraveerd.

Deze reuzenkoppen zijn die van de echte bleker en blekersvrouw, het 'kovenkoppel', die in typische klederdracht de belangrijkste figuren van de Kovekensstoet vormen. Elk jaar wordt op de Heirbrugwijk in Lokeren op en rond de vierde zondag van september naar aloude traditie 'Koveken' gevierd. Sommigen beweren dat het feest teruggaat op de ontvangst in 1803 van Napoleon Bonaparte in Lokeren door de toenmalige meier P.B. Van Kerckhove, 'Koven' in de volksmond. Die had de Franse keizer zo hartelijk ontvangen dat hij daarvoor een gouden snuifdoos cadeau kreeg. Volgens een andere theorie gaat de traditie terug op het feest dat werd georganiseerd door de inwoners van de Heirbrugwijk toen Jacobus Van Kerckhove, linnenbleker van de wijk, in 1827 in Londen laureaat was geworden bij een tentoonstelling van gebleekt linnen.

In de industriële geschiedenis is Lokeren onlosmakelijk verbonden met de haarsnijderij. De haarsnijderstraditie stamt uit een verleden als hoedenmakersstad, een discipline die in 1876 volledig was verdwenen uit Lokeren. Enkel het voorbereidende werk, het prepareren van het haar om er vilt van te maken, bleef als industrie verderbestaan. Op de foto staat Anna Cogen met een aantal van haar werknemers. Anna Cogen stond aan het hoofd van het bedrijf Ep. Jacobs (naar haar eerste echtgenoot zaliger), één van de belangrijkste Lokerse haarsnijderijen tijdens het interbellum.

Naast de prestigieuze bezittingen van de Sint-Sebastiaansgilde werd de museumcollectie snel uitgebreid met andere schenkingen van Lokerse mecenasen. De beide verzamelaars, die de oprichting van het museum hadden gestimuleerd, schonken elk nog een aanzienlijk deel van hun privé-collectie aan het museum. Naast veel kunstwerken had Gustave Maes bovendien ook een indrukwekkende collectie archeologica. Na zijn overlijden in 1904 schonk zijn weduwe Elvire Boelens een deel van deze collectie aan het museum. Deze artefacten zijn van onschatbare waarde. De Egyptische collectie behoort tot de tien belangrijkste Egyptische collecties in openbaar bezit in Europa. De schenking Maes-Boelens omvat ook Romeins glas, terracotta en Keltische objecten uit de Bronstijd. Meteen wordt de enorme diversiteit van de collectie van het Lokerse Stedelijk Museum onderstreept. Naast de schenkingen van deze mecenasen, werd de collectie ook door de oproep van de Museumcommissie in de lokale weekbladen om alledaagse dingen en gebruiksvoorwerpen te schenken sterk uitgebreid. Op die manier werden tal van ondertussen zeldzame gebruiksvoorwerpen verzameld zoals het alaam dat men hanteerde in de haarsnijderij, bij het bleken van linnen, de talrijke attributen van de hoedenmaker en een omvangrijke collectie antieke huisraad.

De kamers in het stadhuis bleken al snel te klein voor de almaar groeiende collectie, waardoor de verhuis in 1930 naar de huidige locatie noodzakelijk werd. Ook nu nog groeit de museumcollectie in de eerste plaats dankzij giften. Zo werd in 1979, net na de grondige restauratiewerken in het museum, de hele inboedel van het druk-

kersbedrijf door de familie Baeyens aan het museum geschonken. Zowel toestellen, drukpersen als letterkasten zijn er te bewonderen en geven een representatief beeld van een drukkersatelier uit de 19de en de vroege 20ste eeuw. Naar aanleiding van de Europese slagerstentoonstelling werd in 1986 binnen het Stedelijk Museum een uniek 'Nationaal Slagersmuseum' geopend. De Lokerse traditie van paardenslachters, een beroep dat dikwijls van vader op zoon werd doorgegeven, wordt hier toegelicht. Een Lokerse culinaire specialiteit is trouwens de paardenworst. Vroeger was paardenworst een delicatessa die voornamelijk aan de feesttafel bij Kerstmis of tijdens de kermis werd geserveerd.

Vanaf 1960 werden geregeld tentoonstellingen georganiseerd. Hierbij werd doorgaans nauw samengewerkt met de lokale heemkundige kring 'De Souvereinen' en andere culturele verenigingen. In 1996 werd een groots eeuwfeest georganiseerd voor het honderdjarig bestaan van het museum. Meteen werd een schitterend boek uitgegeven, 'Van Academie tot museum' rond de geschiedenis van het museum, waarbij de historiek van het gebouw, diverse deelcollecties en de geschiedenis van Lokeren uitgebreid aan bod komen. Ook nu worden geregeld tentoonstellingen georganiseerd en vormt het museum een uitgelezen plek voor voordrachten of concerten.

Info

Stedelijk Museum Lokeren
Markt 15A, 9160 Lokeren
Tel. 09/345 44 58

Openingsuren:

woensdag, donderdag en zondag van 10-12u en 14-17u

Agenda

29/6-31/12, Stedelijk Museum,

wandelparcours: *Van dichterbij bekeken. Een literaire wandeling door het Stedelijk Museum van Lokeren.*

Bundel met gedichten en stukken proza die betrekking hebben op verschillende werken of collectie-eenheden in het museum. Naar analogie met het 'Van God en Klein Pierke'-parcours kan de bezoeker aan de hand van speciale labels en de bundel op een alternatieve manier kennismaken met de collectie. I.s.m. de Lokerse Culturele Raad, n.a.v. de 11 juli-viering in het teken van 'poëzie'.

28/9 - 29/12, Stedelijk Museum:

Joannes Baptista De Smet (1674-1741), de Lokerse bisschop van Ieper en Gent.

Biografische tentoonstelling omtrent de figuur van bisschop J.B. De Smet, met documenten, portretten en objecten omtrent zijn studiejaar, omtrent zijn Iepers en zijn Gents episcopaat en omtrent de omstrede erfenskwestie die 100 jaar geleden uitbrak.

Voor u gekozen

Els Vanaverbeke

Apothekerspotten

In het Huis van Alijn worden in de afdeling 'Meesterschap en Handelsgeest' een aantal interieurs van handelszaken en ambachtsateliers uit het 19de- en vroege 20ste-eeuwse Gent tentoongesteld. Deze interieurs weerspiegelen een andere tijdsgeest, waarin vakmanschap en kwaliteit een belangrijke rol spelen. Het zijn allemaal originele interieurs van bestaande Gentse panden. Uniek is dat van de apotheek. Het meubilair in zeldzame Louis XV-stijl is afkomstig uit de apotheek Colardin uit de Lange Munt en werd door apotheker Cieters aan het museum geschonken. De grote collectie apothekerspotten is afkomstig uit apotheek Rabau in de Vlaanderenstraat. Zij illustreren andere medische opvattingen, hygiëne en farmaceutische gebruiken.

De farmacie was tot ver in de 20ste eeuw volledig gebaseerd op kruiden, planten en mineralen. Alle bereidingen werden door de apotheker zelf gemaakt. Hij genoot heel wat aanzien. Met zijn kennis moest hij immers mensen genezen en beschermen. Exotische en vreemde objecten zoals een hertengewei of een zaagvstand, typische uithangborden, onderstreepten het mysterieuze karakter van de farmacie. Ook het etaleren van een indrukwekkende collectie apothekerspotten droeg hiertoe bij. Alle ingrediënten en bereidingen werden in dergelijke typische potten bewaard. Zij getuigen van de evolutie van de farmacie. De vroegste apothekerspotten zijn majolicapotten, afkomstig uit Perzië. Vanaf de 17de eeuw verschijnen de Delftse potten van uitzonderlijk kostbaar aardewerk en verfijnde kwaliteit. Deze laatste groeien uit tot het symbool van de traditionele farmacie. De meeste potten uit de collectie van het Huis van Alijn zijn vervaardigd uit dergelijk Delfts aardewerk. Op de potten werd in het Latijn de inhoud vermeld. Latijn was de voertaal in medische milieus. Apothekerspotten bestaan in diverse vormen, afhankelijk van de vorm van de substantie die erin bewaard werd. Zo wordt olie bewaard in stroopkannen of 'chevrettes'. Voor het Latijnse opschrift, wordt op de pot meestal met een afkorting aangeduid uit welke substantie het product bestaat: 'O' staat voor olie, 'U' voor zalf, 'C' voor confituur.

Apothekerspot voor theriak.
(Het Huis van Alijn, Gent)

In enkele tentoongestelde apothekerspotten werden heel bizarre medicijnen bewaard. Enkele potten zijn bestemd voor het bewaren

van mithridaat en theriak, bereidingen van de apotheker. Voor mithridaat waren 54 ingrediënten nodig. Later werd dit medicijn vervangen door theriak, waarin 70 ingrediënten werden gemengd. Enkele ingrediënten waren zeer mysterieus, zoals de 'Trochisci de Viperis' of 'koekjes van addervlees'. Het medicijn werd toegediend als tegengif voor diverse vergiftigingen en bij pokken of pest. Vaak werd theriak als 'likkepot' verkocht. De balsem werd in een potje gekocht en men moest rechtstreeks uit het potje likken om het geneesmiddel in te nemen. Ieder gezinslid die het medicijn nodig had, likte van hetzelfde potje. Hieruit blijkt de beperkte kennis van hygiëne. In alle apothekerspotten met aanduiding van de letter 'E' voor het opschrift, werd dergelijke 'likkepot' bewaard. Het maken van dit medicijn gebeurde onder toezicht om de kwaliteit te garanderen.

Alle bereidingen waren ook vastgelegd in een farmacopee, een encyclopedisch overzicht van de bestaande geneesmiddelen en hun bereiding. De farmacopee was bedoeld om een zekere standaardisatie te waarborgen. Ook nu moeten apothekers en de farmaceutische industrie zich beroepen op de officiële farmacopee. Aanvankelijk was een farmacopee slechts regionaal bindend. De bereiding van heel wat geneesmiddelen varieerde hierdoor van streek tot streek. Door de ontwikkelingen op het medische vlak wordt een farmacopee geregeld aangevuld en gecorrigeerd.

Naast deze collectie apothekerspotten omvat de uitgebreide, unieke farmaceutische collectie van het Huis van Alijn ook vizzels en mortieren, apothekersweegschalen en bijhorende gewichten, waterfilters en

uithangtekens. Een bijzondere aandachtstrekker is de glazen bol. Vroeger werd deze bol gevuld met gekleurd water. Door er een lichtbron bij te plaatsen, werd een gekleurd licht verspreid. Op die manier vormt deze bol de voorloper van het hedendaagse groene kruis in neonlicht, waardoor we de apotheek herkennen.

Bibliografie

Catalogus Tentoonstelling 'Die de kruyden niet en kent, komt by broerder Jan naar Gendt', *Curiosia uit de apothekerswinkel*. Gent, Kredietbank (1990).

HOMBLE A.G., *De apotheker in het volksleven*. Gent, Museum voor Volkskunde (1982).

Schatten uit de Brugse apotheken. Brugge, Koninklijke Brugse Apothekersvereniging (1998).

STOCKMAN Patrick, *De magie van de oude apotheek*. Gent, Lammens (2000).

VAN DIJK Paul, *Volksgeneeskunst in Nederland en Vlaanderen*. Deventer, Ankh-Hermes (1981).

VANDEWIELE L.J., *Geschiedenis van de farmacie in België*. Beveren, Orion (1981).

VANDEWIELE L.J., Inventaris der Apothekerpotten opgesteld in de Apotheek uit de XVIIIe eeuw, Museum voor Folklore te Gent. In: *Oostvlaamsche Zanten* 26 (1951), pp. 49-61.

Boekbesprekingen en signaleringen

Het erf van mijn moeder. Drie generaties vrouwen in land- en tuinbouw.

Els Veraverbeke

De landbouw komt geregeld in de actualiteit. Hierbij wordt meestal niet de rooskleurige kant getoond. Berichten over de problematiek rond BSE, vogelpest of mestactieplannen halen geregeld de krantenkoppen. Voor Katrien Verstraete was dit reden te meer om het boek *'Het erf van mijn moeder'* te schrijven. Als journaliste bij Belga is zij gespecialiseerd in de landbouwdossiers en ervaart zij dan ook dagelijks hoe de boerderij in beeld wordt gebracht en met welke problemen men op het platteland te kampen heeft. Ondanks de vele moeilijkheden zijn nog steeds heel veel mensen in de landbouw actief en kent België een rijke landbouwgeschiedenis.

Wie echter weinig of nooit aan bod komt in deze geschiedenis, is de vrouw op de boerderij. Zij is de spil van het landbouwersgezin en vaak ook van het bedrijf dat ze samen met haar man runt. Katrien Verstraete zocht 85 'land- en tuinbouwsterren' op. Ze interviewde landbouwsters van de Westhoek tot het Maasland, van de Noorderkempen tot het Pajottenland, van prille twintigers tot hoogbejaarde dames. Sommigen zijn zelf opgegroeid op een boerderij en zijn er van kindsbeen af mee vertrouwd. Voor boerendochters was studeren vaak uit den boze; er moest worden gemolken en geoogst. Voor anderen was het iets waar ze nooit aan gedacht hadden, tot ze op een dag een boer tegen het lijf liepen.

De meest uiteenlopende facetten van de vrouw op de boerderij komen aan bod. Meteen is duidelijk dat 'de vrouw op de boerderij' meer is dan de boerin, de huisvrouw, moeder en echtgenote. Daarnaast is zij ook manager, accountant en bedrijfsleidster. De evolutie van de rol van de vrouw in de loop van de twintigste eeuw is opvallend. Het imago van de landbouwster is in deze eeuw sterk veranderd. Het vroegere ideaal om als boerin de melkprijskamp te winnen is een totaal ander imago dan dat van de hippe meisjes van de hedendaagse melkbrigade. Katrien Verstraete slaagt erin om in de schriftelijke neerslag van de interviews het bezielde, het 'be-leefde' van de verhalen te behouden. De confrontatie tussen de zeer uiteenlopende en meteen ook gelijkende verhalen van de vrouwen is bijzonder

treffend. Katrien Verstraete belicht ook de problemen in de landbouwbedrijven, zoals financiële moeilijkheden, het vaak ontbreken van respect voor de job, de negatieve beeldvorming bij de goedge-meente en vooral de toenemende stress, werkdruk en investeringsdruk terwijl er een onzekere toekomst wacht. Sommige doorwinterde landbouwsters gaan opnieuw werken, soms uit eigen keuze maar vaak om financiële redenen. Enkelen gaven een eerdere job op om als landbouwster aan de slag te gaan.

Uit de meeste getuigenissen blijft vooral de liefde voor de stiel bij. Hun verhalen over kleine en grote bedrijven, met of zonder luxe, werden opgetekend en vormen de basis voor dit schitterende boek. Hoewel de situatie op het platteland drastisch veranderd is, zeggen velen onder hen, ondanks de vele problemen, dat ze het 'mooiste beroep - zeg maar leven - hebben/hadden dat er is'.

VERSTRAETE Katrien, *Het erf van mijn moeder. Drie generaties vrouwen in land- en tuinbouw.* Leuven, Van Halewyck, 2002. ISBN 90 5617 409 6

Het boek is verkrijgbaar in de boekhandel.

In der Sieker Dienste. De Statuten van de Leprozerie van Gent (1236)

Jacques Van Keymeulen

Op 14 november 1236 verleent Waltherus de Marvis, bisschop van Doornik, aan het Gentse melaatsenhuis (leprozerie) een oorkonde, waarin hij ze in bescherming neemt en aan het verplegend personeel de naleving van de geloften van kuisheid, armoede, gehoorzaamheid en het dragen van ordekleiding oplegt. Ter gelegenheid van de uitvaardiging van de oorkonde werden de gewoonten van het huis (de 'seden') door de bisschop in de oorkonde bekrachtigd.

De oorkonde en de tekst van de 'seden' werden eerst in het Latijn geschreven. Het origineel van de Latijnse bisschopsoorkonde is niet bewaard, maar een afschrift ervan vormt de inleiding op de Latijnse versie van de gewoonten. De volkstalige - Dietse - versie van de oorkonde en de tekst waarin de 'seden' beschreven staan, werd ongeveer gelijktijdig met de Latijnse versie geschreven. De Dietse tekst is **de oudst bekende niet-literaire tekst in het Nederlands die in origineel bewaard is gebleven**. Van die Dietse tekst bestaat ook nog een afschrift uit het midden van de 14de eeuw.

De 'Statuten van de Leprozerie van Gent', zoals de tekst bekend staat, werd in 1949 door Maurits Gysseling op de zolder van het bisschoppelijk paleis in Gent ontdekt. Hij berust nu in de brandkast van het Rijksarchief van Gent. De Latijnse en de Nederlandse tekst werden door Gysseling eerst uitgegeven in *Studia Germanica Gandensia* 5 (1963: 9-43); de uitgave van de Nederlandse versie werd ongewijzigd overgenomen in het zgn. *Corpus Gysseling, I. Ambtelijke Bescheiden* (1977: 20-29). De geschiedenis van de leprozerie was het onderwerp van een studie door Christiane De Coninck en Wim Blockmans in 1967. De Deen Niels-Erik Larsen (Kopenhagen) wijdde in 2001 zijn doctoraatsproefschrift aan de Middelnederlandse spelling die in de Statuten gebruikt werd.

De 'Statuten' zijn zo belangrijk omdat het de oudst bekende in origineel bewaarde Nederlandstalige tekst is die exact gelokaliseerd en gedateerd kan worden. Van het Nederlands van voor 1236 zijn in origineel enkel fragmenten tot ons gekomen of Nederlandse woorden, glossen of namen in Latijnse stukken. Bekend zijn de zinnestukjes 'Hebban olla uogala nestas hagunnan hinase hic anda thu, uuat unbidan uue nu' (Alle vogels zijn nesten begonnen, behalve ik en jij, waarop wachten wij?), dat als penneprobeersel op een schutblad van een handschrift uit Rochester is geschreven en 'Tesi samanunga vvas

edele. unde scona' (Dit gezelschap was voortreffelijk en schitterend), op het einde van een lijst met namen van nonnen uit het klooster van Munsterbilzen. De zinnnetjes dateren resp. uit het derde kwart van de 11de eeuw en uit 1130. De langste Oudnederlandse tekst is de zgn. Leidse Williram, een bewerking van het Hooglied uit het einde van de 11de eeuw, die lang als een Oudhoogduitse tekst werd beschouwd; de beroemdste de 'Wachtendonckse Psalmen', een interlineaire vertaling van een Latijns handschrift van de psalmen uit de 9de / 10de eeuw. We kennen de tekst alleen uit afschriften.

De langere Oudnederlandse teksten die zijn overgeleverd in origineel of in afschrift, zijn literair en daardoor moeilijk exact te dateren of te lokaliseren; ambtelijke teksten (zoals bv. oorkonden) daarentegen vermelden doorgaans plaats en datum. De vroegste Middelnederlandse literaire teksten stammen uit het zuidoosten van het huidige taalgebied; de oudste zijn de Servas-fragmenten van Henric Van Veldeke uit ongeveer 1200. Die zuidoostelijke literaire traditie behoort tot de Maas-Rijnlandcultuur, in het grensgebied tussen het huidige Nederlands en Duits; ze is als een aparte cultuur binnen de Keulse invloedssfeer te beschouwen.

Met de 'Statuten van de Leprozerie van Gent' start de Nederlandse schrijftraditie, niet als literair, maar als **maatschappelijk** communicatiemiddel. Het ontstaan van geschreven teksten in de volkstaal kan niet los gezien worden van de sociaal-economische situatie in het 13de-eeuwse graafschap Vlaanderen. Het graafschap, dat reikte van de zee tot aan de Schelde en de Dender, en in het zuiden een groot Franstalig gebied omvatte, was zeer dicht bevolkt en sterk geürbaniseerd. Gent was in de 13de eeuw na Parijs de grootste stad van Europa ten noorden van de Alpen en de Pyreneeën. De overgrote meerderheid van alle Nederlandstalige 13de-eeuwse teksten die in origineel of in 13de-eeuws afschrift bewaard zijn gebleven, komen echter uit Brugge. De situatie in Ieper, de derde grote Vlaamse stad, is slecht bekend. Het stadsarchief van Ieper ging tijdens de Eerste Wereldoorlog immers volledig verloren.

Het is waarschijnlijk geen toeval dat de oudste ambtelijke teksten in het Nederlands die in origineel bewaard zijn gebleven uit Gent of uit de buurt van Gent afkomstig zijn. De 'Statuten' vormen samen met de Nederlandse vertaling van een aantal Latijnse keuren van de stad Gent (uit 1237) en de beroemde 'Schepenbrief van Bochoute' (uit 1249) de drie ambtelijke Nederlandstalige teksten die dateren van voor 1250. Bochoute (niet te verwarren met Boekhoute !!) is een gehucht van Dikkelvenne; de schepenbrief handelt over een contract tussen Boidin Moleniser, een Bochoutse boer, en Hendrik Van Den Putte, een burger uit Gent. De tekst is onlangs in steen gebeiteld en

als ‘taalmonument’ te bezichtigen in het Gallo-Romeins museum van Velzeke. Daarnaast beschikken we ook nog over de ‘Wettelijke passeringsen van de St.-Baafsheerlijkheid’, gesteld in een mengelmoes van Latijn en Middelnederlands, die tussen 1210 en 1240 gedateerd kunnen worden.

De reden waarom de statuten van de leprozerie van Gent in het Diets vertaald zijn, blijkt uit een bepaling in de tekst zelf: de kapelaan van het huis of zijn plaatsvervanger moest de tekst in het Diets voorlezen telkens als een broeder of een zuster of een melaatse intrad; in de octaaf van Pasen, Pinksteren en Kerstmis moest hij voor de hele gemeenschap voorgelezen worden.

De ‘Statuten van de Leprozerie van Gent’ is zowel taalkundig als historisch een erg belangrijke tekst. Tot hiertoe bestond er geen vertaling van in modern Nederlands. In de publicatie ‘In der Sieker Dienste’ wordt voor de eerste keer de integrale tekst in facsimile (in vierkleurendruk) uitgegeven, gevolgd door een heruitgave van de teksteditie van Maurits Gysseling en een vertaling in het moderne Nederlands door Jacques Van Keymeulen. De tekst wordt voorafgegaan door een uitgebreide inleiding en wordt gevolgd door het artikel van Griet Maréchal ‘Lepra en leprozen’ over de situatie van de middeleeuwse melaatsen. Het boek wordt afgesloten met een bijdrage over ‘Acht eeuwen gezondheidszorg door de cisterciënzerzusters van Gent’ van de hand van Mark Adriaen.

‘In der Sieker Dienste’ is te verkrijgen in de Gentse stadswinkel (Woodrow Wilsonplein) voor 5 euro en bij Mark Adriaen, AZ Maria Middelaes • Sint-Jozef, Kortrijksesteenweg 1026, 9000 Gent, mark.adriaen@azmmsj.be, mits 7,5 euro (inclusief verzendingskosten) overgeschreven wordt op rekening 290-0387150-44 met vermelding “Leprozerie”.

VAN KEYMEULEN Jacques, Mark ADRIAEN en Griet MARÉCHAL, *In der Sieker Dienste. De Statuten van de Leprozerie van Gent, 1236.* Uitgegeven door het Algemeen Ziekenhuis Maria Middelaes • Sint-Jozef en de Vakgroep Nederlandse Taalkunde UGent (met de steun van Gent Cultuurstad vzw, 2003 (48 blz.).

De Taalkamer-cd-rom

Jacques Van Keymeulen

Het laatste nummer van Oost-Vlaamse Zanten (2002/3-4), de voorloper van *Van Mensen en Dingen*, was volledig gewijd aan het Taalkamerproject van HET HUIS VAN ALIJN en de VAKGROEP NEDERLANDSE TAALKUNDE van de UGent. Het nummer bevatte ook een demo-cd-rom met 6 dialectfragmenten. Aangezien we een heleboel nieuwe abonnees hebben, vatten we hierna de doelstellingen van het project nog even samen.

De vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent krijgt geregeld leraars Nederlands over de vloer die op zoek zijn naar dialectfragmenten om die in de klas te laten horen. Tot hiertoe kon de vakgroep enkel een cassettebandje meegeven met daarop een zestal fragmenten uit de verschillende dialectgebieden van Nederlandstalig België (Vlaams, Brabants en Limburgs). Daar is nu verandering in gekomen.

Het Huis van Alijn (voormalig museum voor Volkskunde in Gent) heeft in samenwerking met de Vakgroep het zgn. TAALKAMER-project opgezet, waarbij in het museum een permanente computeropstelling is geplaatst met 77 dialectfragmenten (van elk ongeveer 5 minuten) voor 66 gemeenten, die een overzicht bieden van de traditionele dialectvariatie van Frans-Vlaanderen tot Maastricht: Frans-Vlaanderen (5 gemeenten), West-Vlaanderen (14 gemeenten), Oost-Vlaanderen (18 gemeenten), Zeeuws-Vlaanderen (4 gemeenten), Antwerpen (7 gemeenten), Vlaams-Brabant (6 gemeenten), Belgisch Limburg (11 gemeenten), Nederlands Limburg (1 gemeente).

De fragmenten werden geselecteerd uit de bandenverzameling van de Vakgroep, die in de jaren '60 en '70 werd aangelegd. Sommige dialectsprekers zouden nu meer dan 100 jaar oud zijn. Heel wat vertellers en vertelsters zijn geboren op het einde van de 19de eeuw (jaren 1880-1900). De verhalen die ze vertellen zijn niet alleen interessant wegens het onvervalste dialect dat gesproken wordt, maar ook door hun inhoud. Ze gaan over het leven van alledag van de eenvoudige volksmens.

De hele Taalkamer, met alle geluidsfragmenten (+ transcripties) en teksten waarin de verschillende dialectgroepen van het zuidelijke Nederlands kort worden gekarakteriseerd, is nu op één cd-rom geplaatst. Er zijn teksten over het Frans-Vlaams, het West-Vlaams, het Oost-Vlaams, het Gents, het Brabants (+ Antwerpen) en het Limburgs. Voor de cd-rom werden alle transcripties en teksten nog eens terdege nagekeken; ze kunnen alle uitgeprint worden.

De **TAALKAMER CD-ROM** is te verkrijgen tegen 12 Euro bij het Huis van Alijn, Kraanlei 65, 9000 Gent (tel. 09/2692350; e-mail: huis.alijn@gent.be).

Het **TAALKAMER-THEMANUMMER** van Oost-Vlaamse Zanten (+ cd-rom met 6 fragmenten) kost 5 Euro (te storten op rekening 703-0327514-23) en is te verkrijgen bij Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Drongen (tel. 09-226 52 05, email: Luc.Beyens@pandora.be). Het is ook te koop in het museum.

Moderne sagen**Geloofwaardige verhalen vol spanning,
verrassingen en twijfels**

Wendy Meulemans

Een paar jaar geleden vertelde een vriendin me het volgende verhaal. Een meisje, bang om alleen thuis te blijven, slaapt geruster met haar hondje onder het bed. Als ze bang is, steekt ze haar hand even onder het bed en het hondje likt daar dan aan. Op een avond, tijdens een onweer, is ze weer alleen thuis. Doodsbang hoort ze de hele tijd vreemde geluiden. Ze stopt haar hand onder het bed, het hondje likt eraan en ze voelt zich weer wat beter. Dan hoort ze duidelijk iets druppen in de badkamer. Eerst durft ze niet te gaan kijken, maar het druppelen houdt haar wakker en ze besluit toch een kijkje te gaan nemen. In de badkamer ziet ze haar hondje in de douche hangen de keel opengesneden, er druipt bloed uit zijn nek. Op de spiegel staat met bloed geschreven: "Ook gekken kunnen lekken!"

Dit verhaal is een typisch voorbeeld van een moderne sage. Het is luguber en verrassend, maar het zou echt gebeurd kunnen zijn. Het verhaal drukt ook duidelijk angst uit. Het is mondeling overgeleverd en het is spannend. Tot op het einde houdt het ons in spanning, want we kennen het verdere verloop niet en we weten niet wat er met het meisje gebeurd is. Dit zijn allemaal kenmerken van moderne sagen. Iedereen kent zulke verhalen, vaak zonder het zelf te beseffen. Niet alle moderne sagen zijn zo luguber, sommige zijn veel onschuldiger en bijgevolg ook geloofwaardiger. Een voorbeeld hiervan zijn de veel voorkomende verhalen over viezigheid in voedsel. Moderne sagen worden vaak terloops verteld in een gesprek, maar de vertellers noch de luisteraars beseffen dat wat ze vertellen of horen moderne sagen zijn. Heel vaak worden moderne sagen toegeschreven aan vrienden van vrienden van vrienden...

In 1999 deed ik een onderzoek naar de verspreiding van moderne sagen. Ik richtte me uitsluitend op jongeren. We horen vaak dat de moderne media de vertelcultuur van onze grootouders totaal verdrongen hebben. Maar klopt dat wel? Leeft er geen vertelcultuur meer bij jongeren?

Kenmerken van moderne sagen

Voor ik overga tot het vermelden van de resultaten van het onderzoek, is het toch belangrijk eerst een duidelijk en precies beeld van moderne sagen te krijgen. Hoe kunnen we het vertelgenre herkennen?

Het is heel moeilijk een duidelijk afgelijnde definitie van het genre te geven, omdat er zoveel verschillende soorten bestaan. Sommige zijn heel uitgebreid en bevatten heel veel details, andere zijn veel beknopter en hebben meer weg van een gerucht. Zoals al blijkt uit het bovenstaande voorbeeld worden moderne sagen vooral mondeling overgeleverd. We vinden echter ook zulke verhalen terug in de geschreven pers.

Moderne sagen worden door de verteller meestal voor waar verteld. Ze bevatten vaak bizarre en soms zelfs bovennatuurlijke elementen, maar toch komen ze meestal zeer geloofwaardig over: ze hebben een hoog waarschijnlijkheidsgehalte. Een aantal kenmerken van de moderne sage verhogen de geloofwaardigheid. Zo spelen de verhalen zich af in het hier en nu, in onze hedendaagse samenleving. De alledaagse situaties (babysitten, uit eten gaan ...) zijn voor de moderne luisteraar herkenbaar. Ook de rekvisieten zijn zeer alledaags. De verhalen gaan bijvoorbeeld over auto's en microgolfovens. Een ander aspect dat de geloofwaardigheid verhoogt, is het vermelden van details i.v.m. plaats en tijd. Een verhaal dat zich een paar weken geleden afspeelde in een naburig dorp is nu eenmaal veel geloofwaardiger dan een verhaal waarvan tijd en ruimte vaag blijven. De mensen die de voorvallen uit het verhaal meegemaakt hebben zijn meestal geen complete onbekenden voor de verteller en de luisteraar. Meestal kent de verteller de betreffende personen niet persoonlijk, maar gaat het om een vriend van een vriend. Hiervoor gebruikt men de term FOAF, friend of a friend.

Een ander belangrijk kenmerk van moderne sagen is dat ze vaak inspelen op de actualiteit. Zo zien we dat verhalen over gevaarlijke moordenaars soms lange tijd verdwenen kunnen zijn en dan toch weer opduiken naar aanleiding van actuele gebeurtenissen. Ze spelen in op angsten die op dat moment leven bij het publiek. Sommige halen zelfs de kranten, wat de geloofwaardigheid zeker verhoogt.

Variatie is ook zeer belangrijk voor het genre van de moderne sage. Van één verhaal bestaan er vaak ontzettend veel varianten die aangepast zijn aan de context en de maatschappelijke situatie waarin ze verteld worden.

De enquête

Met de enquête wou ik nagaan in hoeverre moderne sagen verspreid en gekend zijn bij Vlaamse jongeren; in welke context zulke verhalen verteld worden en hoe de verteller en de toehoorder staan tegenover hun waarheidsgehalte. Bij het opstellen van de enquête heb ik me gedeeltelijk gebaseerd op de Volkskundevragenlijst 66 (1995) van het

Meertens Instituut in Amsterdam. Ik heb 21 onderwerpen geselecteerd. Bij de keuze ervan heb ik er vooral op gelet dat het ging om zeer verschillende thema's. De vraag aan de informanten was vrij eenvoudig, nl. of ze verhalen kenden over de gegeven onderwerpen en of ze die wilden opschrijven.

Naast de inhoud van de verhalen wilde ik ook iets te weten komen over de vertelcontext (waar, wie, wanneer) en de houding van de verteller en de toehoorder tegenover de verhalen (Geloven ze dat de verhalen echt gebeurd zijn of niet?). Ik heb de enquête afgenomen bij een tweehonderdtal leerlingen van de derde graad van secundaire scholen in Aarschot.

Hoeveel moderne sagen zijn er gekend?

De jongeren kennen gemiddeld drie à vier verhalen per persoon. Wat opvalt, is dat het aantal gekende verhalen tamelijk mooi gespreid is over het aantal informanten. Het is niet zo dat een paar mensen heel veel verhalen kennen en andere bijna geen. Een moderne sage wordt dus zowat door iedereen verteld. Er zijn geen "erkende vertellers".

Thema's

De drie belangrijkste thema's zijn viezigheid in voedsel, het oproepen van geesten en de zogenaamde 'teenage horror stories', verhalen over gevaarlijke gekken en akelige babysitverhalen. Ook over misdaad (inbraken, organenhandel...) weten de jongeren nogal wat verhalen te vertellen.

Afval en ongedierte in voedsel

16% van de moderne sagen die de jongeren noteerden, gaan over viezigheid in voedsel. Het kan gaan over dierenresten (vooral van ratten en muizen), wormen, menselijke resten, honden- en kattenvoeding en nog heel wat andere viezigheid. De meeste van deze moderne sagen zijn vrij kort en hebben veeleer het karakter van een gerucht (bv. "Ik heb eens gehoord dat iemand een duim vond in zijn blikje frisdrank."). Sommige zijn wat meer uitgebreid en hebben een verhaallijn gekregen. Wat opvalt is dat het in de meeste moderne sagen over viezigheid in voedsel draait om voorverpakt voedsel (conserven, drankblikjes...) of voedsel dat buitenshuis geconsumeerd wordt (fast-foodketens, kebabzaken ...). Heel wat verhalen spelen zich af in buitenlandse restaurants. Die kunnen we rekenen tot de etnocentrische verhalen. ⁽¹⁾ Ze zijn een uitdrukking van onze vooroordelen ten opzichte van Aziaten, Zuid-Europeanen en Noord-Afrikanen. Hun voedsel ziet er anders uit dan het onze en het smaakt ook anders, dat wekt een zeker wantrouwen. Er zijn ook een heleboel verhalen die

(1) af Klinberg B. (1990), *Die Ratte in der Pizza und andere moderne Sagen und Grosstadtmythen*. Kiel; blz. 66.

plaatshebben in goedkope en onpersoonlijke eetgelegenheden zoals fastfoodketens. Naast de angst voor het vreemde zien we ook duidelijk een angst voor het onpersoonlijke. Die angst zien we ook bij de moderne sagen over voorverpakt voedsel. We kunnen de vele moderne sagen over viezigheid in voedsel in verband brengen met veranderingen in onze maatschappij. ⁽²⁾ Ons voedsel wordt niet meer thuis bereid, maar door grote bedrijven die uit zijn op winst. De meeste verhalen hebben een conservatieve ondertoon en bevatten vaak expliciete waarschuwingen.

Bovennatuurlijke verschijnselen

De meerderheid van de verhalen waarin bovennatuurlijke verschijnselen voorkomen, zijn deze over het oproepen van geesten. Ze vertonen een paar duidelijke kenmerken van moderne sagen: ze worden meestal voor waar verteld; ze hebben een bizar of luguber karakter; er bestaan verschillende varianten van en ze bieden een verklaring voor verschijnselen die onverklaarbaar lijken. Aan hun geloofwaardigheid kunnen we misschien wel twijfelen, maar geloofwaardigheid is een relatief begrip. Wat voor de ene persoon geloofwaardig klinkt, lijkt voor de ander misschien compleet onwaarschijnlijk. We moeten hier dus zeker ook rekening houden met de groep waarin deze verhalen circuleren. Waarschijnlijk is dit onderwerp in moderne sagen typisch voor jongeren en komt het veel minder voor bij volwassenen.

Bij het verzamelde materiaal zitten er verschillende soorten verhalen over het oproepen van geesten. We kunnen ze indelen aan de hand van vaak terugkerende elementen. De grootste groep zijn verhalen waarin de geest zijn omgeving manipuleert. Hij manipuleert voorwerpen (een glas begint te vliegen) of zelfs de weersomstandigheden (plots schuift een grote wolk voor de maan). Een tweede, vaak voorkomend motief is de geest die niet meer weg wil en eventueel bezit van iemand neemt. In de meeste gevallen gaat het hier over een slechte geest. Bij een derde groep verhalen voorspelt de geest dingen of weet hij dingen over degenen die hem opgeroepen hebben. Bij deze groep rekenen we ook de verhalen waarin de geest een wens in vervulling laat gaan of iemand helpt. Een vierde motief is het sterven of in coma geraken bij het geesten oproepen. Wat we vaak zien, is dat dit een straf is omdat de geest niet gehoorzaamd werd. Een vijfde groep zijn de verhalen waarin een bekend persoon opgeroepen wordt. Het gaat dan bijvoorbeeld over overleden zangers zoals Elvis Presley of Kurt Cobain.

Naast die verhalen vertellen jongeren ook verhalen over terugkerende doden. Een zeer vaak voorkomend motief is dat van de "Vanishing Hitchhiker". Een aantal vaak voorkomende elementen zijn de volgen-

(2) Fine G.A. (1980), *The Kentucky Fried Rat: Legends and Modern Society*. In: *Journal of the Folklore Institute* 17; blz. 236-238.

de: een lifter die de chauffeur waarschuwt voor gevaar en zo een ongeval voorkomt; de lifter die daarna verdwijnt; de lifter die een kledingstuk achterlaat; de chauffeur die het kledingstuk terugbrengt; de lifter die al een hele tijd geleden om het leven bleek gekomen te zijn op de plaats waar hij de chauffeur waarschuwde en verdween.

Andere bovennatuurlijke verschijnsels zijn UFO's en graancirkels. Ook verhalen over kettingbrieven komen vaak voor. Het gaat hier om verhalen over mensen die veel ongeluk krijgen na het verbreken van de ketting en mensen die geluk hebben na het doorsturen van de brief.

Bovennatuurlijke verschijnselen komen heel vaak voor in moderne sagen die jongeren vertellen. Het geloof in en het vertellen over bovennatuurlijke verschijnselen zijn dus zeker niet verdwenen in onze maatschappij, ook niet bij jongeren. Sommige van de verhalen die vandaag verteld worden, kunnen we zien als adaptaties van oude sagen, bijvoorbeeld de verhalen over liftende geesten. Volgens Dumerchat gaan deze verhalen zeer ver terug. ⁽³⁾ De koetsen zijn ondertussen vervangen door auto's.

Teenage horror stories

In het verzamelde materiaal vinden we heel wat griezelige verhalen waarin jongeren een belangrijke rol spelen en waarin een andere belangrijke rol weggelegd is voor een gevaarlijke gek of maniak.

Een eerste groep zijn de griezelige babysitverhalen. Een vaak voorkomend verhaal is "The Man Upstairs". De kern van het verhaal is de volgende: een meisje is aan het babysitten en tijdens haar aanwezigheid worden in een andere kamer de kinderen vermoord. De rest van het verhaal varieert. In de meeste versies telefoneert de moordenaar naar de babysit. Hij zegt dan bv. dat ze naar de kinderen moet gaan kijken. In alle gevallen is de moordenaar in het huis terwijl hij naar de babysit belt.

Een volgende babysitverhaal is dat van de baby in de microgolfoven. De ouders gaan een avondje weg en laten hun baby achter bij een babysit. Bij hun thuiskomst blijkt de babysit de baby gebakken te hebben in de oven. P. Burger wijst bij de vele moderne sagen over babysitters op een vaak voorkomend thema in urban legends, nl. het gevaar voor kinderen. ⁽⁴⁾ Volgens Burger spreekt uit deze verhalen vaak een schuldgevoel van de moeder die zich niet van haar taak gekwetend heeft. In deze moderne sagen schuilt het gevaar voor de kinderen in iets wat op het eerste gezicht onschuldig en alledaags lijkt.

(3) Dumerchat F. (1990), *Les auto-stoppeurs fantômes. Des récits légendaires contemporains*. In: *Rumeurs et légendes contemporaines*, ed. V. Campion-Vincent en J.-B. Renard; reeks Communications; blz. 249-281.

(4) Burger P. (1995), *De gebraden baby. Sagen en geruchten uit het moderne leven*. Amsterdam.

Naast de babysitverhalen zijn er ook nog andere griezelige tienerverhalen. Een voorbeeld hiervan is “Ook gekken kunnen lekken”, het verhaal in het begin van het artikel. Van dit verhaal bestaan, zoals het geval is bij de meeste moderne sagen, verschillende varianten. In alle varianten is de spanning heel belangrijk. Die wordt opgedreven door griezelige details en door herhaling; er wordt meestal enkele keren vermeld dat het meisje het druppelen hoort, maar ze gaat meestal niet meteen kijken wat er aan de hand is.

Een ander vaak voorkomend griezelverhaal is “The Boyfriend’s Death”: een koppeltje krijgt autopech in een verlaten streek. De man gaat hulp halen en de vrouw blijft in de auto. Na een tijdje hoort ze vreemde geluiden en achteraf blijkt dat haar man vermoord is door een gevaarlijke gek. Het geluid dat ze hoorde is ofwel afkomstig van het lichaam van haar man dat boven de auto hangt of van de gek die haar man op een gruwelijke manier vermoord heeft. De manier waarop de man vermoord wordt, verschilt vaak. In een aantal gevallen is de man opgehangen boven de auto en is het geluid dat de vrouw hoort afkomstig van het lichaam van de man dat tegen de auto schuurt. In de andere gevallen werd de man onthoofd. In sommige verhalen bonkt de gek met het hoofd van de man op de wagen of springt hij met het hoofd in zijn handen op de auto. In de gruwelijkste versie komt de gek in de richting van de vrouw met het hoofd van de man voor zich. Zo heeft de vrouw eerst de indruk dat haar man op haar afkomt. Ook in “The Boyfriend’s Death” is de spanning heel belangrijk. Ook dit gruwelverhaal bevat heel wat details die bijdragen tot de spanning: duisternis, onweer, autopech, een verlaten weg.

De meeste griezelverhalen zijn, in tegenstelling tot bv. de verhalen over viezigheid in voedsel, tamelijk uitgewerkt. Een “Scary Story Legend”, zoals zo’n griezelverhaal soms ook genoemd wordt, bestaat meestal uit drie delen: ⁽⁵⁾

- a) Een personage is geïsoleerd: een meisje is alleen aan het babysitten, een vrouw blijft alleen achter in de wagen, een meisje is alleen thuis.
- b) Het personage heeft een ontmoeting met een vreemde persoon of een confrontatie met een vreemde situatie: de babysit krijgt vreemde telefoontjes, de vrouw hoort vreemde geluiden, het meisje hoort het druppelen in de badkamer.
- c) Aan de verwachtingen wordt verrassend beantwoord. Er is een rationalisering, een verklaring van de situatie: de babysit ontdekt de vermoorde kinderen, de vrouw ziet dat haar vriend vermoord is, het meisje ziet de boodschap op de spiegel.

Veel griezelverhalen hebben een open einde. We weten niet wat er met de babysit gebeurt als ze de kinderen vindt of wat er met de jonge vrouw op de verlaten weg en het meisje dat alleen thuis is, gebeurt.

(5) Samuelson S. (1981), *European and American Adolescent Legends*. In: ARV. *Scandinavian Yearbook of Folklore* 37; blz. 137.

Heel belangrijk in de griezelige moderne sagen is het element angst. Maar naast angst is vermaak ook heel belangrijk. De verhalen worden bv. vaak verteld bij kampvuren "om eens lekker te griezelen".

Misdaad

Een groot deel van de verzamelde moderne sagen gaat over inbraak. Een vaak voorkomend motief hierbij is dat van de dubbele diefstal. Wat deze verhalen gemeenschappelijk hebben, is dat de inwoners van een huis op de een of andere manier naar buiten gelokt worden. Meestal heeft het voorwendsel waarmee ze weggelokt worden te maken met een al eerder gebeurde diefstal. Een voorbeeld hiervan: een koppel wil gaan fietsen en ze zetten hun fietsen buiten klaar. Ze moeten binnen nog snel iets halen en wanneer ze weer buitenkomen zijn hun fietsen weg. Ze doen aangifte bij de politie, maar 's avonds staan hun fietsen er weer. Er ligt ook een dankbriefje bij. Blijkbaar had iemand de fietsen dringend nodig en heeft hij ze even geleend. Ter compensatie krijgt het koppel theatertickets. De twee maken ervan gebruik en bij hun thuiskomst is hun hele huis leeggeroofd.

Andere inbraakverhalen zijn wat meer luguber. Zo is er het verhaal van de inbreker die komt vast te zitten in de open haard van het huis waar hij inbreekt. Na enkele inbraken hadden de inwoners immers een hek voor de open haard geïnstalleerd. De inbreker wordt pas na een tijd gevonden omdat de inwoners net op vakantie waren.

Bij de inbraakverhalen kunnen we een onderscheid maken tussen de meer aannemelijke verhalen en deze die eerder iets weg hebben van de lugubere verhalen uit de vorige groep. Hier is het schrikeffect veel belangrijker. In een aantal verhalen wordt de dief gestraft, zoals bv. in het verhaal van de dief in de haard. In de verhalen over de dubbele diefstal wordt de dief echter niet gestraft. Het slachtoffer is de dupe van zijn goedgelovigheid. P. Burger vermeldt dat, als de inbreker op vernuftige wijze tewerk gaat, de bewondering voor zijn vernuft de verontwaardiging over het misdrijf overstijgt. (6)

Een ander thema bij de groep verhalen over misdaad is organenhandel. Het verloop is als volgt: een persoon verdwijnt en wordt later teruggevonden. Dan blijkt dat er een orgaan (meestal een nier) is verwijderd. De verhalen spelen zich vaak af in het buitenland en meestal in verre landen als Indonesië en Brazilië. Hier zien we dus ook weer dat moderne sagen vaak een ethnocentrische boodschap hebben. De slachtoffers zijn dikwijls kinderen. Hier komt een thema aan bod dat we al eerder zagen bij de babysitverhalen: het gevaar voor kinderen.

Wat in het algemeen geldt voor moderne sagen over misdaad is, dat ook hier de angst weer een heel belangrijk aspect is. Het gaat hier vooral om een gevoel van onveiligheid in onze maatschappij. In die

(6) Burger P. (1992), *De wraak van de kangoeroe. Sagen uit het moderne leven.*

zin kunnen we deze moderne sagen beschouwen als een soort afspiegeling van wat er misloopt in de hedendaagse samenleving. Volgens S. Top zijn moderne sagen een spiegel van het dagelijkse leven en kunnen ze ook functioneren als een alarmsignaal voor wat verkeerd loopt in onze maatschappij. (7)

Algemeen

We constateren dat angst een zeer belangrijke rol speelt in de meeste moderne sagen. In heel wat verhalen zit de angst voor het onbekende en het vreemde. Aan het vreemde worden vaak gevaar, onbetrouwbaarheid en onhygiënische omstandigheden gekoppeld. Veel moderne sagen geven een pessimistisch beeld van onze maatschappij. Ze zijn vaak clichébevestigend, maar af en toe wordt er ook wel eens met vooroordelen gespot. Humor vinden we ook geregeld terug. Toch kennen de meeste moderne sagen een negatieve afloop. De verhalen beginnen vaak zeer positief, bijvoorbeeld met een vakantie, maar de afloop staat vaak in schril contrast met het verwachte vrolijke karakter van de beginsituatie. Dit draagt bij tot het verrassingseffect van moderne sagen.

Vertelcontext

Waar?

Een van de vragen van de enquête was of de informanten bij elk verhaal konden vermelden waar ze het gehoord hadden. Uit de antwoorden kunnen we afleiden dat moderne sagen zowat overal verteld worden. Jongeren horen en vertellen ze op school of in de jeugdbeweging. Ook thuis en bij familiefeesten worden heel wat moderne sagen verteld. Er is wel een verschil tussen de verhalen die thuis en die die in jeugdverenigingen worden verteld. Bij de jeugdbeweging worden meer verhalen verteld over bovennatuurlijke verschijnselen en ook de teenage horror stories zijn er populair. Thuis worden bv. meer verhalen verteld over afval in eten en ongedierte. Een groot deel van de verhalen kennen de informanten via de media. Met de media bedoelen we hier kranten, tijdschriften, radio, televisie en ook boeken.

Wie?

Uit de resultaten van de enquête kunnen we constateren dat moderne sagen door iedereen verteld worden, zowel door volwassenen als jongeren. De plaats waar een verhaal verteld wordt, kan verbonden worden met het onderwerp van het verhaal. Dit is ook het geval met de verteller. Er is een verschil tussen moderne sagen die jongeren en die die volwassenen vertellen. Verhalen over afval in voedsel bijvoorbeeld worden meer verteld door volwassenen, terwijl jongeren meer verhalen vertellen over het oproepen van geesten, gevaarlijke gekken en babysitten.

(7) Top S. (1990), *Modern Legends in the Belgian Oral Tradition*. A Report. In: *Fabula* 31; blz. 272-278.

Niet alleen de verteller en de plaats waar een moderne sage verteld wordt zijn belangrijk, ook de vertelsituatie speelt een rol. Zo worden verhalen over geesten oproepen vaak verteld vlak voor een groepje jongeren zelf geesten gaat oproepen. Griezilverhalen worden vaak 's avonds laat in het donker rond een kampvuur verteld. Verhalen over viezigheid in voedsel worden door de jongeren vaak op school in de eetzaal verteld.

Geloofwaardigheid

85% van de verhalen in de enquête zijn voor waar verteld, wat niet wil zeggen dat de jongeren deze verhalen ook echt geloven. De geïnterviewde jongeren staan vrij sceptisch tegenover de verhalen die ze horen. Er zijn heel wat elementen in moderne sagen die de geloofwaardigheid vergroten en die de verteller ook kan gebruiken om de luisteraar te overtuigen van de waarachtigheid van een verhaal. ⁽⁸⁾ Een eerste kenmerk dat de geloofwaardigheid kan verhogen is het vermelden van details. Deze details kunnen betrekking hebben op plaats, tijd en het benoemen van personages. Zo wordt een verhaal over afval in voedsel in een restaurant geloofwaardiger als er een naam van een restaurant vermeld wordt en als er gezegd wordt waar dit restaurant zich bevindt. Ook wanneer er meer details over de personages vermeld worden, wordt een verhaal geloofwaardiger.

Moderne sagen worden vaak toegeschreven aan een vriend van een vriend..., de zogenaamde FOAF. Maar de vriendin van de buurvrouw van een tante wordt bij het vertellen al snel herleid tot "mijn tante". Dat maakt het verhaal ook geloofwaardiger. In het verzamelde materiaal vinden we zelfs verhalen die we duidelijk kunnen herkennen als moderne sagen, waarvan de informanten beweren dat ze ze zelf hebben meegemaakt. Een ander element dat de geloofwaardigheid van een moderne sage vergroot, is het feit dat het in de krant verschenen is of op tv is geweest.

Moderne sagen vertrekken vaak vanuit dagelijkse, herkenbare omstandigheden. Ook de personages zijn meestal herkenbare mensen, waarmee we onszelf kunnen identificeren. Dit is een aspect dat zeker ook bijdraagt tot de geloofwaardigheid. "Het zou kunnen," is een reactie die je vaak krijgt bij het horen van moderne sagen.

Uit het onderzoek blijkt dat moderne sagen over bepaalde thema's meer geloofd worden dan andere. Zo worden moderne sagen over ongedierte, afval in voedsel en organenhandel bijvoorbeeld vaker geloofd dan verhalen over geesten oproepen en gevaarlijke gekken. Bij de eerste groep is de sociale functie heel belangrijk, terwijl bij de tweede groep de entertainmentfunctie veel belangrijker is. De geloofwaardigheid van een moderne sage hangt dus sterk samen met de functie ervan.

(8) Bennett G. (1988), *Legend: Performance and Truth*. In: *Monsters with Iron Teeth. Perspectives on Contemporary Legend*, Volume 3. Sheffield.

Besluit

Bij de 220 informanten zijn er in totaal meer dan 700 moderne sagen uit de bus gekomen. We kunnen dus besluiten dat moderne sagen vrij goed gekend zijn door jongeren. Er bestaat nog wel degelijk een vertelcultuur bij hen; zij is niet verdrongen door de media. Die spelen echter wel een belangrijke rol in de verspreiding van moderne sagen; ze beïnvloeden onze hedendaagse vertelcultuur. Zo zien we dat heel wat informanten via die kanalen moderne sagen kennen.

Wat de inhoud betreft, vinden we moderne sagen over heel uiteenlopende thema's terug in het verzamelde materiaal. Het populairst zijn die over viezigheid in voedsel. In onze maatschappij heerst er duidelijk een gevoel van wantrouwen ten opzichte van wat we eten. Ook moderne sagen over geesten, inbraken en griezelige verhalen zijn heel populair. Jongeren kennen dus zowel sagen waarbij de sociale functie primeert als waarbij het vermaak belangrijker is.

Een element dat we in bijna alle moderne sagen terugvinden is angst. Moderne sagen zijn in onze samenleving duidelijk een manier om uitdrukking te geven aan het onzekere en de angst voor het vreemde. Vaak worden ook clichés en vooroordelen bevestigd en zijn de vertelde verhalen zelfs etnocentrisch.

Moderne sagen worden door iedereen en overal verteld. Zowel jongeren als volwassenen vertellen ze en jongeren horen ze thuis, op school en in de jeugdbeweging. Het is niet zo dat de moderne sage een fenomeen is dat typisch is voor een bepaalde groep van vertellers. Het is wel zo dat bepaalde thema's typisch zijn voor een bepaalde groep. Zo komen griezelverhalen en verhalen over geesten oproepen meer voor bij jongeren dan bij volwassenen.

Geloofwaardigheid is een belangrijk kenmerk. De verteller maakt van heel wat elementen gebruik om zijn verhaal geloofwaardig te maken. Toch staan de meeste jongeren tamelijk sceptisch tegenover het waarheidsgehalte van een moderne sage.

Laten we nu even terugkomen op de moderne sage uit de inleiding. Of dit verhaal nu echt gebeurd is of niet weten we jammer genoeg nog steeds niet. Wat er met het meisje gebeurd is, weten we evenmin. Wat vond ze onder haar bed? Is ze vermoord? Maar als je echt de afloop wilt kennen, kun je zelf navraag doen. Ik ben ervan overtuigd dat er wel iemand in je familie of vriendenkring de buurvrouw van de oom van een vriendin van het meisje persoonlijk kent.

Funerair erfgoed in Gent Een monument te koop/te huur

Beatrix Bailleul

Op de Gentse begraafplaatsen en in het bijzonder op het Campo Santo van Sint-Amandsberg kregen een aantal illustere mannen en vrouwen hun laatste rustplaats. (1) In de 19de eeuw werd hun nagedachtenis in ere gehouden door de praalmonumenten die hun graven sierden. Maar in het laatste kwart van de 20ste eeuw ging men totaal anders tegen begraven aankijken en kwamen sommige monumenten er verwaarloosd bij te staan.

Het bleek dat de burgemeester kon beslissen om elk monument, hoe belangrijk ook, na het verstrijken van de concessie, te laten opruimen. Om dit te vermijden en om de herinnering aan beroemde Gentenaren levend te houden stichtte men in 1962 in Sint-Amandsberg het Beschermcomité Campo Santo. Het comité stelde een lijst op van grafmonumenten die zeker niet mochten verdwijnen en probeert de beschermde monumenten met de beperkte middelen die ter beschikking staan zo goed mogelijk te onderhouden. Voor de andere begraafplaatsen, die ook nu nog geen beschermcomité hebben, is waakzaamheid geboden, een taak die mensen met een hart voor dit jarenlang verkommerd erfgoed op zich nemen.

De wet van 20 juli 1971 schafte het principe van de eeuwigdurende concessie af. Dit leidde ertoe dat een aantal monumenten niet meer onderhouden werd. Ook kozen steeds meer mensen voor crematie, wat later ook door de kerk werd toegestaan. Hierdoor daalde niet alleen de belangstelling voor de oprichting van nieuwe grafmonumenten, maar ook de interesse om de oude grafstenen een opknapbeurt te geven. Steeds meer monumenten raakten in verval en verdwenen na het verstrijken van de concessie naar de steenloods.

Toen een leraar op rust de wens uitte zich het lot aan te trekken van een verwaarloosd monument op de Zuiderbegraafplaats, werkten ambtenaren van de stad Gent een plan uit om opnieuw waardering voor zulke monumenten te creëren, naar het voorbeeld van Brugge.

Op 28 december 1995 keurde het college van burgemeester en schepenen een besluit goed dat toelaat om, na het verstrijken van een concessie, een bestaande grafkelder met grafsteen te kopen en als eigen grafmonument te verwerven. Voor een bedrag van 2.750 euro krijgt men de gemetselde en gewelfde kelder voor twee personen 50 jaar ter beschikking. De koper aanvaardt dan wel de verplichting van onderhoud en restauratie van het monument. Een minpunt is evenwel dat binnen zes maanden de namen van de oorspronkelijke bewoners

(1) Over de verschillende Gentse begraafplaatsen is er het werk van CAPITEYN A. en DECAVELE J., *In Steen en Brons van Leven en Dood*. Gent, 1981 en een uitgave van de Stichting Monumenten- en Landschapszorg: *Gentse Begraafplaatsen*. Brussel-Antwerpen-Laken-Gent, 1994.

Over de Westerbegraafplaats of Geuzenkerkhof en het Campo Santo van Sint-Amandsberg zijn er recent een aantal studies verschenen:

HERNALSTEEN A., *De Westerbegraafplaats van Gent*, Gent, 2000;

DE GROOTE S., *Het Campo Santo van Sint-Amandsberg*, Gent, 2000;

DE BIE E. en DE VOS S., *Kerkeblues Campo Santo. (Tentoonstelling - Gravensteen Gent)*, Gent, 2002;

LEKENS I., *Het Campo Santo in 131 levensverhalen*, Gent, 2001.

moeten worden vervangen door de namen van de toekomstige gebruikers. Hierdoor gaat voor kunsthistorici, historici, heemkundigen en familiekundigen heel wat geschiedenis van het graf verloren.

Een andere mogelijkheid is adoptie: wie uit kunsthistorische of esthetische overwegingen een bepaald grafmonument in ere wil houden kan zich, na het verstrijken van een concessie, als peter of meter van een monument aanbieden, voor een termijn van 50 jaar. De adoptie kost slechts 3 euro, maar geeft de concessiehouder wel de onderhoudsplicht. Voorlopig zijn deze systemen de enige manier om het verloederen van ons funerair erfgoed enigszins te beletten. ⁽²⁾ Intussen zijn de oudste delen van de Westerbegraafplaats en het Campo Santo wettelijk beschermd zodat het systematisch slopen van grafmonumenten niet meer kan.

Liefde voor een monument

Het staat vast dat het instandhouden van ons funerair erfgoed niet alleen duur kan zijn, maar ook een voortdurende alertheid vraagt van het Beschermmcomité, de ambtenaren en een schare vrijwilligers. Het onderhoud van een grafmonument kan ook problemen meebrengen. Ik verduidelijk dit door middel van een voorbeeld.

We kiezen het grafmonument van Daniël Mareska, een eminent wetenschapper uit de eerste helft van de 19de eeuw. Dit monument staat op de beschermlijst van het Beschermmcomité Campo Santo en kan dus niet vernietigd worden. Het heeft echter wel onderhoud nodig en het beschermcomité krijgt graag een duwtje in de rug. Het grafmonument van Mareska is op begraafplaats Campo Santo Sint-Amandsberg geïnventariseerd als nummer B 27. Om het monument van een bekende Gentenaar met liefde te koesteren is het zeker niet onbelangrijk om meer te weten over het leven en het werk van de persoon in kwestie.

De naam Mareska

Ondanks de bizarre schrijfwijze van de naam is hier totaal geen sprake van een vreemde herkomst. Voor zover kon worden nagegaan, betreft het een afleiding van de naam Maréchal (hoefsmid). Over een periode van 10 jaar werd de naam in de Gentse bevolkingsregisters op verschillende manieren geschreven: Mareska (1796-1798, 1800 en vanaf 1808), Mariska (1799), Marescaux (1801), Maresca (1804), Marescau (1807). ⁽²⁾ Deze verschrijvingen kunnen te wijten zijn aan de ambtenaar van de burgerlijke stand die onzorgvuldig noteerde of aan de aangever die vaak niet kon lezen of schrijven. Hoewel al een korte biografie van Mareska bestaat, is het toch nodig nieuw onderzoek te doen en correcties aan te brengen ⁽³⁾.

(2) Wie hiervoor belangstelling heeft kan bij de Stedelijke Diens Begraafplaatsen een lijst opvragen van graven waarvan de concessie verstreken is.

(3) DEBRABANDERE F., Verklarend Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk, Brussel, 1993.

Zijn leven en roots ⁽⁴⁾

Daniël Joseph Benoît Mareska werd geboren op 9 september 1803 als enige zoon van Guillaume (Willem) (1762-1836) en van Catherine Daenens (1766-1826). Zijn vader, een herbergier uit Nossegem, vestigde zich in 1796 te Gent. Op 1 januari 1797 huwde hij met Catherine Daenens, meid bij een katoenfabrikant uit de Kammerstraat. Aanvankelijk hadden ze een bescheiden uitbating in een kelder aan de Groentenmarkt. In 1802-1803 woonde het gezin in de 'Roosenhoed', een herberg in de Wandelsteghe, nu Serpentstraat. Daar werd hun zoon Daniël geboren. Ze hadden toen al 2 dochtertjes: Marie Thérèse (1800-1851) en Joanna Francisca (1801-1874). Vanaf 1804 waren ze opnieuw gehuisvest aan de Groentenmarkt, waar ze het Galgenhuisje uitbaatten. Ze verhuurden er tevens een kelder voor het opslaan van marktwaren. Later kwamen er nog 2 dochtertjes, waarvan 1 slechts zeer kort leefde: Joanne Cornelia (1805) en Caroline Joanne (1808-1864).

Daniël behaalde na zijn universitaire studie in 1826 het diploma van doctor in de wis- en natuurkunde met een proefstuk over dynamische elektriciteit. Van 1827 tot 1836 was hij leraar aan het Koninklijk Atheneum te Gent. Intussen had hij al verschillende prijzen ontvangen voor zijn wetenschappelijk onderzoek. In 1829 werd hij dokter in de geneeskunde en een jaar later hoogleraar scheikunde aan de Gentse universiteit. Eveneens in 1829 verhuisde Guillaume Mareska met de twee nog thuiswonende kinderen naar Bij Sint-Jacobs. In 1832, aan de start van een briljante carrière, huwde Daniël Mareska met Theresia Philippina Beyaert (Gent 31/3/1808- Gent 22/5/1875), dochter van een lijnwaadkoopman. De jonggehuwden betrokken een woning in de Lange Meire, nu de Universiteitsstraat. Later kwam vader Mareska bij hen inwonen. Een eerste dochtertje werd dood geboren 'uyt de schoot synes moeder een kind zonder leven van het vrouwelijk geslacht' (20/12/1832). In 1834 werd Elvina (Gent 2/10/1834 - kasteel Landas te Loos bij Lille 4/3/1892) geboren. Zij was hun enige kind.

Als dokter had Mareska een bloeiende praktijk. Hij was bovendien jarenlang verbonden aan de Gentse gevangenis. Zijn inzet voor de sociaal minderbedeelden was opvallend. Hij uitte meermaals zijn bezorgdheid over de wantoestanden in de Gentse katoenbedrijven en de miserabele huisvesting van de arbeiders. Samen met dokter Heyman publiceerde hij hierover. Hij wist waarover hij sprak: hij groeide immers op tussen het gewone volk. De meeste publicaties over scheikunde schreef hij samen met zijn assistent François Donny. Hij besteedde veel aandacht

(4) BOURAHLI O., Daniël, Joseph, Benoît Mareska. In: Ghendtsche Tydinghen 25, 1996, pp. 62-73.

aan de tyfusepidemie van 1840 in Vlaanderen. Daniël Mareska was een van de stichters van het 'Geneeskundig Genootschap van Gent'. Een uitgebreide lijst van door hem geschreven studies staat in het 'Liber Memorialis' van de Gentse universiteit. (5)

Aan Daniël Mareska's ijver en werkkraft kwam bruusk een einde toen hij in 1858 overleed; hij was toen pas 55 jaar oud. Na de lijkdienst in de Sint-Baafskathedraal werd hij begraven op het Campo Santo van Sint-Amandsberg. Een aantal prominente figuren spraken er een lijkrede uit.

De afstammelingen (6)

Mareska's enige dochter Elvina huwde op 15 mei 1855 met Ernestus Alexis Renard (Huy 22/10/1831-Paris 20/01/1904), een burgerlijk ingenieur. Het koppel verbleef veel in Frankrijk en had gedurende meer dan 40 jaar het kasteel van Landas in eigendom. In 1965 werd het verplaatst voor de bouw van de autosnelweg Lille-Dunkerque. Beiden werden op het Campo Santo bijgezet.

Ze hadden een zoon Maurice (Gent 08/02/1857 - Le Roeulx 14/11/1936), doctor in de rechten, in 1880 advocaat bij het Hof van Beroep in Gent, later krijsauditeur en substituut van de auditeur-generaal van België. Hij huwde eerst met Jeanne Pardon en had bij haar een dochter Germaine (1894- Roeulx 1942), die huwde met Marcel François (1893-1962). Ze kregen vijf kinderen; een van hen is Luc François (06/01/1923), die sinds enkele jaren interesse toont voor zijn illustere Gentse voorvader. Na een echtscheiding huwde Maurice Renard met Laure Poppe, waarover ik verder geen informatie heb.

Zijn oorspronkelijk grafmonument

Daniël Mareska overleed in 1858 en werd op de heuvel in Sint-Amandsberg begraven. Toen behoorde Sint-Amandsberg nog bij Oostakker. De oudste vermelding van een concessie in het gemeentearchief van Sint-Amandsberg dateert uit 1892; het monument is echter ouder. Uit verder onderzoek blijkt dat het opgericht is in 1860 door J.B. De Pauw uit Dendermonde. (7)

We vinden het beschreven en afgebeeld in het boek 'Inscriptions funéraires et monumentales de la Province de la Flandre Orientale publiées par le comité composé de mm. Blommaert Ph., docteur en droit et baron de Saint-Genois J., docteur en droit etc. Reeks 3. Eglises des communes paroisses du doyenné de Gand extra muros. Deel 1. Gent, 1860-1870'. Oorspronkelijk was er slechts één tekst op het monument aangebracht ter nagedachtenis van Daniël Mareska. Op 8 maart 1892 wordt bij het overlijden van Elvina Mareska de concessie

(5) Liber Memorialis. Gent, deel 2, 1913, pp. 30-33.

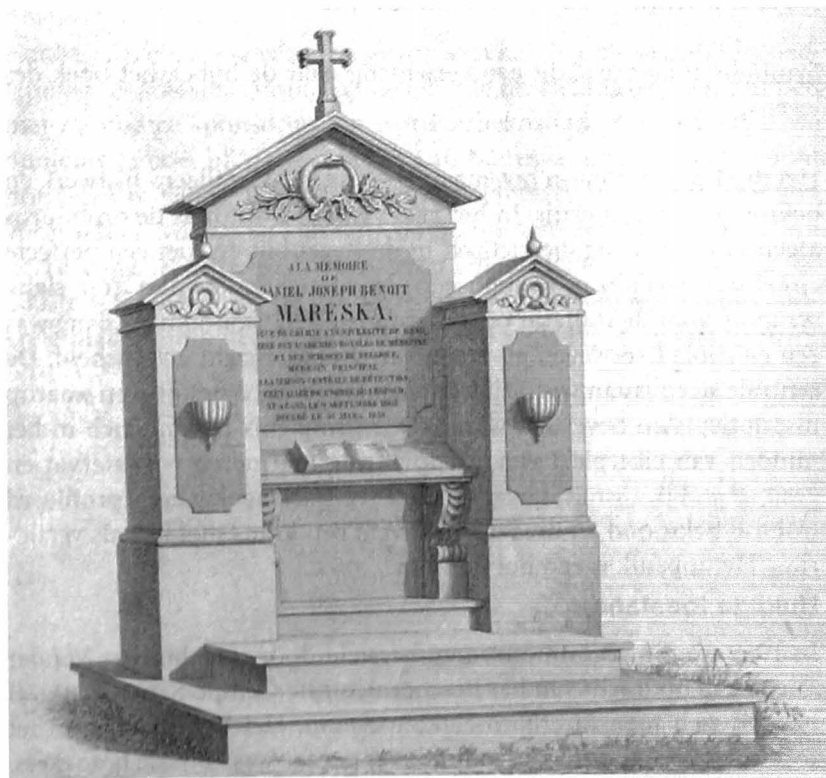
(6) Met dank aan de heer Luc François voor de informatie uit de familiearchieven Mareska-Beyaert-Renard.

(7) Met dank aan Sabine De Grootte voor deze inlichtingen.

genoteerd op de naam Renard Mareska-Beyaert. Het betreft hier een kelder van vier plaatsen. Hiermee is het duidelijk dat op deze plaats niet alleen Daniël Mareska maar ook Thérèse Beyaert (zijn vrouw), zijn dochter Elvina en later ook Ernest Renard (zijn schoonzoon) zijn begraven.

Wanneer we de beschrijving van het monument uit 1860-1870 vergelijken met het uitzicht nu zijn er duidelijk verschillen. Het monument is in neorenaissance uitgevoerd. Het is een bidbank in de vorm van een stèle, geflankeerd door twee steunberen, op drie treden geplaatst en bekroond met een fronton en een kruis. Op de centrale steen in arduin was een zwart-marmeren tafel aangebracht met de volgende tekst:

A la mémoire
De Daniël Joseph Benoit
MARESKA
Professeur de chimie à l' Université de Gand
Membre des Académies royales de Médecine
Et des Sciences de Belgique,
Médecin principal
À la Maison centrale de détention,
Chevalier de l' ordre de Léopold,
Né à Gand, le 9 septembre 1803, décédé le 31 mars 1859.

Op de lezeraar die steunt op twee consoles in voluutvorm, ligt een open boek in witte marmer met als tekst:

‘Quam magnus/ qui invenit/ sapientiam et scientiam; sed non est/ super timentem/ Dominum. Eccl. XXV, 13’.

Symbolisch betekent dit een verwijzing naar de bijbel, het boek des levens.

Het driehoekig fronton bovenaan is gevat in geprofileerd lijstwerk en bekroond met een kruis. In het veld van het fronton is de orobouros afgebeeld, een slang die zichzelf in de staart bijt en met een perfecte cirkel de eeuwigheid symboliseert. In de alchemie stond deze slang symbool voor de mutatie van de grondstoffen. Rondom de slang was een eikenblad verweven als teken van kracht, macht en wijsheid. De centrale steen is aan weerszijden geflankeerd door steunberen waarop inscriptieplaten bevestigd waren. Oorspronkelijk bevond zich in het midden van elke plaat een schelpvormig marmeren wijwatervat en geen tekst. Elk zijstuk is eveneens met een driehoekig en geprofileerd fronton bekroond en draagt in het veld een krans met lint als versiering. Het topstuk is een bol met pin.

Huidige toestand

In 1969 werd het grafmonument hersteld door steenhouwer Vander Stichele in opdracht van het Beschermtcomite Campo Santo. Het graf bevond zich toen in erbarmelijke toestand. Het bovenstuk van het fronton moest gestut worden omdat er gevaar was voor de bezoekers.

In 1975 vernieuwde Jacques Monsaert, als voorzitter van het Beschermmcomité, de concessie zodat het monument opnieuw voor 50 jaar van de sloop gered was. Het is echter opnieuw dringend aan een opfrisbeurt toe.

De tekst ter herinnering aan Mareska aangebracht is nu gebeiteld in hardsteen, niet meer in marmer. De zinnen in het opengeslagen boek zijn onleesbaar geworden. De orobouros is verdwenen, het driehoekig fronton en het kruis bovenaan zijn duidelijk vernieuwd, vermoedelijk bij de restauratie van 1969. Onder de lezenaar is een tekst aangebracht ter herinnering aan Thérèse Beyaert, zijn echtgenote die in 1875 overleed: '...Beyaert son épouse ...Gand le 31 mars 1808. Décédé le 22 mai 1875'. Deze tekst is nu nagenoeg niet meer te lezen.

Op de inscriptieplaten zijn stukken van de later aangebrachte teksten eveneens moeilijk leesbaar, maar ze maken toch duidelijk dat Elvina Mareska (Dame Elvina Marie Mareska 18.. épouse de monsieur Ernest Renard) en Ernest Renard (monsieur Ernest Alexis Renard veuf de dame Elvina Mareska, lieutenant de la garde civique, chevalier de l'ordre de Leopold, décédé le ...) hier begraven liggen. Een van de wijwatervaten is verdwenen; het andere is verminkt. Deze beschadigingen werden een aantal jaren geleden door vandalen veroorzaakt. Bovenaan zijn de kransen en linten nog aanwezig; de bollen die de driehoekige zijfrontons bekroonden zijn weg.

Het beschermmcomité is concessionaris en kan het monument inspecteren en een kostenraming opmaken. De herstellingswerken kunnen met de nodige sponsorgelden worden bekostigd en dan komen we opnieuw terecht bij de verwanten van Mareska. In Le Roeulx woont nog een familielid dat in het verleden belangstelling toonde voor zijn voorouders. Misschien kan het comité op hem een beroep doen om de restauratie te helpen financieren. In september 2003 is het de 200ste verjaardag van de geboorte van Daniël Mareska; er zijn concrete plannen om het monument in 2004 volledig op te knappen. (8)

(8) Louis Dierckx (Dienstencentrum Sint-Amandsberg), Luc Lekens (Beschermmcomité Sint-Amandsberg), Rudy D' Hooghe (Stad Gent-Dienst Begraafplaatsen), Karel Velle (Rijksarchief Beveren-Waas) en Ginette De Smet (familiekundige) hielpen bij het onderzoek, waarvoor dank.

“Lekker Dier!? Vlees in de wei, in de stad en uit de fabriek” 9/10/03 - 18/01/04

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (MIAT, Gent)

“Lekker Dier!?” - wat en waarom

‘Lekker Dier!?’ is een indringende tentoonstelling over hoevedieren en in het bijzonder de producten die ze voortbrengen. Vandaag ligt al het lekkers van het hoevedier ons soms op de maag. Letterlijk op onze volle maag want aan aanbod en variatie is er geen gebrek. Maar ook figuurlijk! De aanzwellende discussies over gebruik van hormonen, de confrontatie van het grote publiek met voedselcrisissen, ons geweten dat regelmatig wakker wordt geschud als gewezen wordt op dierenrechten, geven een onwennig gevoel en maken van het hoevedier een heet onderwerp. De tentoonstelling ‘Lekker Dier!?’ speelt in op het verhaal van het hoevedier en zijn consumptie in de 19de en 20ste eeuw en raakt eveneens heel wat problemen aan die de industrialisatie van deze sector met zich meebracht.

Rund, varken, kip, paard en schaap vindt men op veel schilderijen van de 19de eeuw, charmant op doek gebracht in een romantische, vrijwel nog ongerepte natuur, in een open weids polderlandschap onder een grijze, oneindige lucht of op een impressionistisch neerhof waar de hoenders kakelend de mestvaal verkennen. Ongetwijfeld bestond deze situatie nog in de 19de eeuw. Toch waren toen reeds de sporen aanwezig van een totaal andere, veel prozaischer realiteit: ook de landbouw ontsnapte immers niet aan de industriële revolutie en haar gevolgen. Dorsmachines en stoommachines noopten de boer tot een echte mentaliteitswijziging. Door de mechanisatie, maar ook door import van landbouwproducten - onder meer uit de Verenigde Staten - daalden de graanprijzen in de tweede helft van de 19de eeuw. Net deze evolutie maakte het kleinschalig verbouwen van graan minder interessant en stimuleerde de aanwending als veevoeder. De omschakeling van akkerbouw naar veeteelt werd daardoor op vele bedrijven een feit. Meer hoevedieren betekende ook goedkoper vlees.

In de ogen van de overheid was deze evolutie niet slecht. Goedkoop graan betekende brood voor het rumaerige proletariaat in de steden en een stuk vlees op het bord voorzag de fabrieks- en landarbeiders van energie om te werken. Tegelijk bemerkt men een sterke industrialisatie van de vleessector: kippenbatterijen (eerste kippenbatterij in België bij Sint-Truiden in 1867), varkenskwekerijen met semi-industriële inslag, boterfabrieken en stoomaangedreven melkerijen, een betere en snellere distributie, ...

De toename van het vee en de veeteeltproducten, maar ook de consumptie ervan, stegen door dit alles spectaculair. In grote lijnen zal de industrialisering en automatisering, maar ook de stijging van productie en consumptie zich ook in de 20ste eeuw voortzetten. Vooral in de tweede helft van de 20ste eeuw steeg de consumptie enorm. Enkele voorbeelden kunnen dit illustreren.

In 1880 waren er in België 450 000 varkens; in 1913 drie keer zoveel; in 2000 werden 7 miljoen varkens gehouden in gespecialiseerde kwekerijen. Tussen 1955 en 2000 vertienvoudigde de productie van kippenvlees van 30 000 ton naar 300 000 ton. In 1990 werd een braadkuiken tweemaal zo dik in minder dan de helft van de tijd en met minder dan de helft van het voedsel als een braadkip in 1930. In 1974 was België 's werelds grootste exporteur van kippeneieren met 1.858 miljoen stuks. In 1850 at de gemiddelde Belg 19 kg vlees per jaar. Honderdvijftig jaar later verorbert hij vijfmaal zoveel vlees: bijna 100 kg.

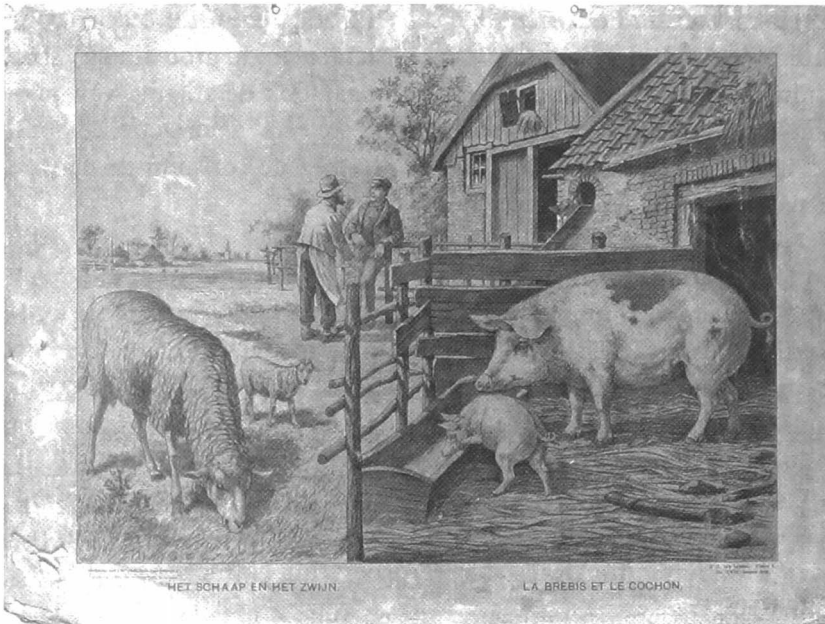
Heel deze evolutie, deze geleidelijke industrialisatie vormt de rode draad van de tentoonstelling 'Lekker dier!?', het verhaal kortom van hoe het hoevedier een industriedier werd en hoe ook distributie en consumptie voor een ware omwenteling zorgden.

Vier gedekte tafels: illustraties van de veranderde consumptie

Om deze industrialisering, vooral de veranderde voedingsgewoonten en de toename van de vleesconsumptie, op boeiende wijze voor te stellen, vertrekt de tentoonstelling 'Lekker dier!?' van vier gedekte tafels. De eerste tafel stelt het voedingspakket voor omstreeks 1850: aardappelen, graan en bonen. De tafel van de eeuwwisseling (1900) toont de doorbraak van het varken als leverancier van vet en vlees, dat ook bij boeren, arbeiders en dagloners op tafel komt. Op de derde tafel vindt men de overvloed van de gouden zestiger jaren: alle dagen vlees. De vierde tafel, van rond 1990, is de tafel van de overconsumptie: vlees in overvloed en in alle mogelijke variaties, waar de link met het oorspronkelijk dier soms zeer ver is. De consument begint zich vragen te stellen. De vier gedekte tafels vormen slechts de inleiding op zeven chronologische uitgebouwde modules. Elke module behandelt ook één thema uitgelegd aan de hand van schilderijen, objecten en foto's en telkens ook een eye-catcher.

Rasselectie

In de eerste module komt de selectie van de rassen aan bod. Tot ver in de 19de eeuw werden onze streken bevolkt met een bonte menge-

HET SCHAAP EN HET ZWIJN

LA BREBIS ET LE COCHON

ling van huisdierrassen. Op het einde van de 19de eeuw kiezen wetenschap, overheid en landbouwers voor selectie. Men zocht naar een combinatie van rassen die het best meedraiden in het boerenbedrijf en in de ontluikende bio-industrie. Zo zal uiteindelijk het Piétrainvarken, befaamd om zijn dikke billen, gekoppeld worden aan het Belgisch Negatief ras dat geen last heeft van stress. Het resultaat is een dikbil met een gerust geweten. Net wat de markt het lekkerst vindt.

Kip, koe en varken

Het verhaal van de kip en het ei vertelt ons hoe de pluimveehouder op grotere schaal ging produceren om de prijs te drukken en op die manier een groter publiek te dienen. De eierboer zorgde voor een betere distributie, een vlottere doorstroming van het ei naar de markt. Coöperatieven werden opgericht en het ei werd al vrij snel goed betaalbaar, ook voor de arbeidersklasse. Binnen deze module van de tentoonstelling staat de broedmachine centraal als eye-catcher. Dit toestel staat symbool voor de schaalvergroting ten voordele van de prijs. Schaalvergroting zorgt voor een lagere verkoopprijs, waardoor de producten koopbaar worden voor iedereen.

De koe, oorspronkelijk meid voor alle werk, evolueerde naar een wereldster. Bij de runderen werd gericht geselecteerd. Men focuste op melk- of op vleesproductie. De Belgische Witblauw dikbil geniet sinds decennia wereldfaam als producent van vlees. De Holsteinkoeien

groeiden uit tot kampioen melkgevers. De melk vormde de basis voor een steeds ruimer gamma zuivelproducten. De productie van deze producten werd stelselmatig verder geïndustrialiseerd. Het ambachtelijk verwerken van melk en boter, kaas en karnemelk op de hoeve verschoof steeds meer naar de melkerij. De melkveehouders verenigden zich in coöperatieve melkerijen her en der verspreid op het Vlaamse platteland. De drinkmelk maakte meer recent plaats voor drinkyoghurt, de eenvoudige hoevekaas voor een ruim assortiment van streekkazen. De productie op grote schaal maakte de producten betaalbaar voor elke laag van de bevolking.

“Van Piggy naar Twiggy” toont de overgang van het vet naar het mager varken, van wrat- en snuffelvarken naar de industriële varkenshouderij. In de 19de eeuw kwam varkensvlees minder op de markt dan rundsvlees. Het was daarenboven ook duurder. Dit veranderde in de loop van de 20ste eeuw en zodra het budget van de arbeider het toeliet, koos hij voor vlees, spek en vet, symbool van kracht. Vanaf de jaren '50 echter groeide het besef dat te veel vet veeleer een bedreiging voor de gezondheid was en de producent gaat op zoek naar het ideale vetarme varken. De consument werd op zijn wenken gediend onder meer dankzij de selectie en het inkruisen van het Piétrainvarken.

Slachten en distributie

Een afzonderlijke module wordt gewijd aan de distributie van veemarkten, slachthuizen en beenhouwerijen. Op veemarkten vindt men de ideale beesten terug. Nationale en internationale categorieën en standaarden worden bepaald voor runderen, varkens en kippen. De prijsbeesten gaan lopen met een medaille, maar ook zij eindigen zoals de meeste andere hoevedieren in het slachthuis.

Ook slachthuizen evolueren: van ambachtelijke thuislacht tot gespecialiseerde industriële slachthuizen. Door de jaren heen werden de hygiënevoorschriften en de veterinaire keuringen strenger. Ook hier geldt de regel: slachten op grote lijnen van uniforme karkassen verhoogt de efficiëntie en drukt de prijs.

Eens het dier geslacht, wordt het overgeleverd aan het distributiesysteem, aanvankelijk sterk gecentraliseerd via de vleeshuizen, de vleesmarkten en later de particuliere vleesverkoop. De beenhouwerijen maken eigen artisaan verwerkte vleesproducten en charcuterie. Al vrij snel gebeurde de vleesverwerking op industriële schaal. Specifieke onderdelen van de dieren of minder interessante delen worden verkocht en verwerkt tot salami's, paté's, gekookte en rauwe hespen, hoofdvlees, ... Steeds meer vlees verdwijnt in fast food en

netje van een varken? En wat is een melkmeisje? Een boeiende tocht rond koeien, kippen, varkens, beenhouwerij en markt. Individueel of voor groepen, met aangepaste werkblaadjes voor verschillende leeftijden.

Voor de geïnteresseerden raken colloquiumdagen heikele thema's en hete hangijzers aan.

16 januari 2004: "Vleesconsumptie en het hoevedier doorheen de geschiedenis"

Info en inschrijvingen: 09/269 42 20.

praktisch:

van 9/10/03 - 18/01/04

MIAT (Museum voor Industriële Archeologie en Textiel)

Minnemeers 9

9000 Gent

tel: 09/269 42 00

fax: 09/233 07 39

museum.miat(gent.be

www.miat.gent.be

open van dinsdag tot zondag 10 - 18 uur

toegangsprijs: 3,50 euro - 2 euro (scholen, werkblaadjes inbegrepen)

gids: 62 euro- 50 euro (scholen)

aansluitende stadswandeling: 62 euro - 50 euro (scholen)

wegbeschrijving:

Het MIAT ligt in het centrum van Gent op loopafstand van de Sint-Jacobskerk (300 m Bibliotheekstraat volgen).

Met de wagen:

In het centrum P-route volgen naar parking 1 (Vrijdagmarkt), verder Baudelostraat tot de Leie, dan links Baudelokaai en Minnemeers.

Met het openbaar vervoer:

vanaf Gent-Dampoort: 15 min. wandelen via Dampoortstraat tot over de Leie, dan rechts Baudelokaai.

vanaf Gent-Sint-Pieters: bus 70 of 71 (overstappen Gent-Zuid), verder bus 5 (halte Kongostraat: u ziet het MIAT); of tram 1 of 10 (halte Korenmarkt), 12 minuten wandelen via Lange Munt, Vrijdagmarkt, Baudelostraat tot de Leie, links Baudelokaai en Minnemeers.

In dees donkere dagen

Antoon Naert

De Bond van West-Vlaamse Volkskundigen zal in de komende winterperiode in samenwerking met het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge een tentoonstelling organiseren omtrent volksgehoof, volksgebruiken en eindejaarsfeesten. Om hiervoor een zeker achtergrond te voorzien, drukken we in dit nummer van Van Mensen en Dingen een aantal korte bijdragen rond dit thema af.

Allereerst is er een bijdrage van Luc Traen, initiatiefnemer van de tentoonstelling en eigenaar van het grootste gedeelte van de tentoongestelde werken, die in het kort en in eigen bewoordingen uitlegt waarom hem ertoe heeft aangezet kerstmemorabilia te verzamelen. We laten dit volgen door een eveneens korte uiteenzetting over de opzet van de tentoonstelling en enkele inhoudelijke facetten ervan door Luc Traen en Antoon Naert, waarna de neerslag volgt van een voordracht door deze laatste gehouden op de studiedag van de West-Vlaamse Volkskundigen in Damme, met speciale aandacht voor het vraagstuk van de continuïteit van het kerstfeest en de kerstgebruiken. Een kort stukje van wijlen Urbain Naert leert ons iets over de twee wintermaanden. We sluiten af met een inkijk in de West-Vlaamse kranten waarbij speciale aandacht wordt besteed aan de hedendaagse commercialisering van het kerstgebeuren.

Hoe het zoal een beetje begon (door Luc Traen)

Je moet weten dat ik een beginnend verzamelaar ben, reeds van bij mijn eerste communie ... Toen moesten we ons gaan tonen in het dorpgebuurte. Bij Adriën en Reintje had ik de week tevoren oude druppelglaasjes opgemerkt in een doos in hun garage. In plaats van zakgeld vroeg ik hen die glaasjes. Met als gevolg dat ik niet alleen die spullen, maar ook nog wat andere én mijn zakgeld meekreeg.

Tijdens mijn lagere schooljaren, na de periode van Sinterklaas, keek ik altijd vol verwondering naar de kerststal met grote beelden in het uitstalraam van Gusten Dhondt, de velomaker in de Dorpsstraat tegenover Jabbeke. Vooral de grote kemel was degene die mij de ogen uitstak. En dan was er nog de kerststal op het plein aan de zijkant van de kerk, die nog groter, met nog grotere beelden en met een gouden ster aan de elektriciteitspaal! Elke keer dat ommetoertje was voor mijn zuster een groot ergernis, maar ik stond er op. Tijdens dezelfde vroege jaren zeventig was er in de dorpschool op een keer een veiling voor de Daktari-actie van zuster Rosa Verhelst. Daar werden onder andere grote kerk-, kapel- en kerstbeelden verkocht. In mijn binnenste had ik

die toch wel graag in mijn bezit gehad, maar o wee, zo groot ! Ik durfde mijn vader niet vragen om er op te bieden, maar in gedachten zag ik ze toch al staan op mijn kamer, zo schoon ! Ze werden dan ook niet mijn bezit, maar dat van een andere fietsenmaker uit Jabbeke, Jozef Deschuyter.

Jaren later, toen ik mijn toekomstige vrouw had leren kennen, kwam ze bij ons thuis met een oude doos met een volledig stel beelden van toch zo'n 15 cm. hoogte. Haar moeder had ze gekregen van Simonne Eeckhout uit Wingene; ze hadden er altijd gestaan in de etalage van haar likeurwinkeltje. Ik was de koning te rijk en ondertussen wist mijn verloofde ook al een beetje welke vis ze aan de haak had. Toen we trouwden, maakte ik voor die beelden een stalletje in vakwerk, opgevuld met geweeft papier (het moest leem voorstellen, zoals de huisjes in Bokrijk).

Erbij stond een boom met allerlei glinsterende spiegelbollen van groot naar klein, met rode strikjes om. We waren echter goed bevriend met Christianne van de Roste Muis (een tot de nok gevuld cafeetje dat ze ondertussen van de hand heeft gedaan). In haar eigen woning had Christianne een boom met allerlei kerstballen erin, waar ik elke keer vol bewondering stond naar te kijken. Allemaal ballen die we kenden van in onze kindertijd, stel je voor ! Christianne zei ons toen ook zo'n boom met ballen bijeen te sparen; het zou zo veel beter passen in ons oude huisje. Een tijdje nadien kreeg ik van Angèle, een bejaarde dame, een drietal dozen met fonkelende ballen die nog aan de boom hadden gehangen toen haar zoon nog klein was (nu meer dan 60 jaar oud !). Om mee te geven aan de kinderen om in de school in de boom te hangen. Dag Jan! Gezien de kwetsbaarheid en de ouderdom zijn die ballen daar nooit geraakt. Ze zijn wel de kern van mijn collectie gaan vormen. We letten op de glazen oogjes die wijzen op de ouderdom van de ballen, maar ook modernere mooie fantasieballen vinden bij ons een rustplaats. We zijn al lang de tel kwijtgeraakt van al de soorten en vormen.

We begonnen ze te klasseren naar vorm: bollen, vogeltjes, paddenstoeltjes, huisjes, kerstmannetjes, ... Ondertussen sleepten we van overal Vlaamse kerststalletjes bijeen, zolang ze maar oud waren. En waarom zouden kleine kandelaartjes en die verschillende soorten kerstkaarsjes met hun mooie verpakking niet kunnen? Of oude kerstmannetjes, of sleetjes ? Intussen deed een sluipend gevoel van plaatsgebrek zijn intrede. Wij gingen dan maar plooiikerststallen verzamelen en boekjes met oude kerstverhalen, en prentjes, kadertjes, verlichting, ...

Maar, na kerstmis komt nieuwjaar, dus verzamelden we geleidelijk aan ook nieuwjaarsbrieven en oude pralinedozen (waren in de kin-

dertijd het geliefde geschenk voor moeder, we konden ze dan trouwens ook nog helpen opeten). Maar alles wordt schaarser te koop aangeboden, ook de nieuwjaarsbrieven. Hoewel vroeger bijna ieder kind er één schreef, eerst een paar keer in het klad, tot het zonder fouten of vlekken was, dan in het net en pats, een vlek ... wegkrabben met een scheermesje en ermee naar moeder en vader, peter en meter, grootmoeder en grootvader, kortom de hele familie. Toch was er een zekere hiërarchie. Je kon immers de grootte (en de prijs) van de nieuwjaarsbrief kiezen naargelang van de bestemming. Op nieuwjaardag dienden dan alle kozijntjes en nichtjes in het openbaar hun brief voor te lezen, met knikkende knieën, tot je vroeg of laat eens haperde en er dan helemaal niet meer aan uit kon. Later, na de dood van onze grootouders, kreeg ik van tante al die nieuwjaarsbrieven terug. Bedankt, tante!

Zo krijgt bij mij de minste herinnering een uitvloeisel, een reden om dingen bij te halen en bij te houden. Daardoor leef ik weliswaar een beetje in een fantasiewereld, maar daar voel ik mij goed bij. Elke keer als ik weer eens iets nieuws op de kop heb kunnen tikken, ben ik in de zevende hemel; elke keer een gelukkig man, hoe groot of hoe klein het hebbeding ook is. Daarenboven woon ik in het prachtige Brugge, meer nog in de mooiste wijk van Brugge, de Sint-Annawijk, op een boogscheut van het volkskundemuseum. Elke dag geniet ik met volle teugen van mijn omgeving, zowel in huis als in de wijk. God zij dank heb ik een veelbegrijpende vrouw, die geduldig al dat materiaal elke week een stofbeurt geeft en die (bijna) nog nooit iets heeft gebroken! Soms vraagt zij zich wel eens af waar we het allemaal zullen blijven zetten en of ik dan nooit genoeg krijg, maar de volgende dag komt ze zelf alweer met een vondst op de proppen. Op mijn veertigste zei ze mij: "Hoe ouder je wordt, hoe beter je in dit interieur past!" Voorwaar een compliment voor de echte verzamelaar! De toekomst is ook al verzekerd. Zoon Maarten is minstens even gedreven als ikzelf: in de vroege uurtjes op de rommelmarkten rondsnuisterend en dochter Liza bouwt evenzeer aan een eigen omgeving. Kortom, er is een huisje in de Peperstraat dat een rustoord is voor oude dingen en dagelijks komen er nieuwe bedjes vrij, die even snel weer worden opgevuld ...

In dees donkere dagen (door Luc Traen en Antoon Naert)

De kerstboom

Los van verhalen over Bonifacius in de 9de eeuw en Luther in de vroege 16de eeuw lijkt de kerstboom te zijn ontstaan in Duitse context uit de versmelting van de paradijsboom, een met appelen versierde spar die de boom van goed en kwaad voorstelde, en het kerst-

licht, een piramidevormig houten kader dat de geboorte van Christus als het licht van de wereld voorstelt en dat met glazen bollen en kaarsen werd versierd. Terwijl in de 16de eeuw vooral eetbare versieringen de boom sierden, stapte men vanaf de 17de eeuw geleidelijk aan over op het geflonker van versierselen. Toch zou het nog tot ongeveer 1870 duren vooraleer de kerstbal zijn intrede zou doen. In de volkscultuur zijn vooral de bollen met een glazen oogje van de firma AJEKO (Alfred Jezelin) van de jaren 1940 - 1950 beroemd geworden.

De kerststal

Een boom zonder stal lijkt ondenkbaar. Net zoals voor de kerstboom steeds wordt verwezen naar Luther als uitvinder, staat Sint-Franciscus van Assisi boven aan de lijst met initiatiefnemers voor de kerststal. Hij zou voor het eerst met levende beelden het evangelieverhaal tot leven hebben laten komen. Aan de kern van de stal is ondertussen niet veel meer veranderd: kindje, Maria en Jozef vormen de centrale spil, os en ezel, herders en schapen, drie koningen met hun rijdieren, allerhande nevenpersonages, hele dorpen, ... kunnen het geheel komen aanvullen. Meer dan de andere kerstuitingen wordt de kerststal bepaald door streek- of landgebonden conventies. Een speciaal en volks soort kerststallen zijn die uit karton die zich openplooiën tot driedimensionale stallen.

De kerstman

Of de kerstman nu werkelijk is ontstaan uit Noorse godheden of niet, zal wel altijd een openstaande vraag blijven. Feit is dat hij geleidelijk aan samengesmolten is uit een aantal verschillende figuren. Sint-Nicolaas viel tijdens de reformatie als heilige in ongenade en werd als geschenkenbrenger vervangen door een seculiere kerstman, die zijn vorm dan weer ontleende aan Pelz Nicel, een bebaard zwart personage dat Christkindchen vergezelde. Beide versmolten tot één gelijkaardige figuur: Belsnickel als de boze kerstman en Kriss Kringle als de brave. Hoewel de kerstman steeds een lange witte baard droeg, kon hij in allerhande plunjes zijn uitgedost. Een aantal Amerikaanse tekenaars en vooral de Coca Cola Company bezorgden hem uiteindelijk zijn bekende uiterlijk, terwijl onze Sint-Nicolaas hem in Amerika zijn naam verschafte (Santa Claus).

De kerstkaart

De geschiedenis van de kerstkaart vangt aan in 1843, bij de Engelman Sir Henry Cole. Duizend litho's gingen in Londen over de toonbank. Tegen de tweede helft van de 19de eeuw bloeide de kerstkaartenhandel al in Europa, in Amerika pas vanaf de eeuwwisseling 19de - 20ste eeuw. De kerstkaarten geven een goed overzicht van allerhande kerstsymbolen en hun evolutie.

De kerstlekkernijen

Vlaanderen kent zijn vollaards of krentenventjes met patacon, Duinkerke de Pains d'Amandes, Duitsland zijn Lebkuchen, Engeland de Christmas Pudding, Amerika het Gingerbread, ... Elke streek heeft zijn eigen streekspecialiteiten die eigen zijn aan de kerstperiode.

Nog klaarder dan die zonne. Lichtsymboliek in het Kerstfeest: een geval van "Gesunkenes Kulturgut"? (door Antoon Naert)

Toen in de eerste eeuwen van het Christendom niet alleen de dood en de heropstanding van Christus, maar ook andere kerkelijke feesten aan belang begonnen te winnen, sprong er één feest onmiddellijk naar voren: de geboorte van Christus. Net zoals elke godsdienst in opmars hadden de Christenen immers niet alleen de topografische superioriteit in het Romeinse Rijk verworven - kerken hadden op de fora de tempels geleidelijk aan verdrongen - nu was de tijd ook aangebroken om de hand te leggen op het chronologische aspect: de kalender diende een Christelijke tijdsindeling te worden. Daartoe had men heel wat nieuwe merkpunten, feesten, nodig. Die dienden zich te distantiëren van de oude heidense feesten, zonder daarbij in conflict te treden met het gros van het klassieke publiek. Wij zien dan ook dat in deze vroege periode sprake kan zijn van een zekere inhoudelijke continuïteit tussen de heidense en de Christelijke feesten. We onderzoeken deze continuïteit heel specifiek voor het middeleeuwse kerstfeest.

Toen in de vroege 4de eeuw een datum voor het kerstfeest werd gezocht, kwam de kerkelijke hiërarchie uit op 25 december, vroeger al eens voorgesteld, maar toen onmiddellijk verworpen wegens te heidens. Nu echter, met Constantijn aan de macht, leek deze datum, de herdenking van de geboorte van Sol Invictus, een facet van Mithras, ineens veel aanvaardbaarder, niet het minst omdat Constantijn tot het einde van zijn leven is blijven twijfelen tussen beide godsdiensten. Voor de klassieke geest viel het daarenboven niet zwaar om het licht dat in de wereld kwam of met Sol Invictus of met Christus te vereenzelvigen. Maar niet alleen in klassieke en oosterse milieus werd deze oplossing goed ontvangen, ook in de Keltisch-Germaanse delen van de Romeinse wereld kon men met deze oplossing leven, omdat ze precies samenviel met de feestelijkheden rond de midwinter-zonnewende en de Joelfeesten, eveneens feesten die de overwinning van het licht op de duisternis hoog in het vaandel droegen. De keuze voor continuïteit in datum en inhoud van deze feesten blijkt dus in de eerste plaats een politiek goed doordachte beslissing te zijn in de strijd om de suprematie over de kalender en de tijd.

Tijdens de vroege middeleeuwen verliezen we enigszins het spoor van de gebruiken rond kerstmis en de geboorte van Christus. We kennen wel een aantal liturgische bronnen, maar van de volkse beleving van het feest horen we niet zo heel veel. Wel vangen we hier en daar geruchten op over het doorleven van voorchristelijke gebruiken in en buiten christelijke context.

Pas in de late middeleeuwen vangen we opnieuw wat op over de perceptie van het kerstgebeuren en wel aan de hand van een aantal kerstliederen (We gebruikten de compilaties "Nog klaarder dan die zonne van het ANZ, Sterretje, sterretje van Klakkebusse en de kerst-cd van 't Kliekske). Bij het nalezen van deze teksten komen een aantal verrassende vaststellingen naar voren. Allereerst merken we dat slechts in een paar gevallen wordt gesproken over Christus als bron van licht en dat deze gevallen steeds terug te vinden zijn in vertalingen van Latijnse liederen. Ook in het algemene kader van het kerstgebeuren komt de lichtsymboliek slechts marginaal aan bod, namelijk waar over de ster wordt gesproken. Wat wel in het oog springt, is het hoge soapgehalte van de verhalen die worden verteld: het arme kindje, koude omstandigheden, krotwoningen en stallen, os en ezel, ... het pittoreske; het menselijke haalt het van het dogmatische.

De verklaring van dit fenomeen dienen we te zoeken in een veranderende contextuele situatie. Na de Karolingische renaissance was het niet langer noodzakelijk om tegenover een halfheidense bevolking het kerstfeest voor te stellen als de opvolger van de heidense feesten van overwinning van het licht. Wel diende de gewone mens zich terug te vinden in de gebeurtenissen van de bijbel, moest die leefwereld worden tot zijn leefwereld. Het bij uitstek huiselijke feest van de geboorte van een kind was hiervoor een veel betere aanleiding dan welk ander liturgisch feest ook. Het werd dan ook snel het feest waarbij het samengaan van de goddelijke en de menselijke trekken van Christus aan de bevolking kenbaar konden worden gemaakt, zonder daarbij theologische discussies over de dubbele natuur van Christus te voeren. De context blijkt tijdens de middeleeuwen met andere woorden te zijn veranderd, waardoor ook de inhoudelijke continuïteit ophoudt te bestaan; de chronologische continuïteit daarentegen blijft ontegensprekelijk: het feest zal blijven op 25 december.

Toch kennen wij nog steeds kerstmis als een feest van licht, waardoor de indruk kan worden gewekt dat er wel degelijk een continuïteitslijn te onderscheiden is. Hierbij dienen wij echter op te merken dat bij de kerstliederen waar de lichtsymboliek in voorkomt, het gaat om vertalingen van Latijnse liederen, ontstaan in liturgische of in niet-seculiere context, contexten waarop op dat ogenblik de scholastiek een sterke invloed uitoefent. Ondertussen krijgt de middeleeuwse maat-

schappij meer en meer aandacht voor het extatische en het mystieke, waarbij twee richtingen van belang zijn: de zuivere mystiek, het schouwen van Christus via buitenzintuiglijke waarneming en de doorgedreven studie van allerlei denkbeelden in de scholastiek. Beide richtingen zijn intensief bezig met de lichtsymboliek. Dat kan niet anders dan invloed uitoefenen op de denkwereld van de geleerden en geleidelijk aan begint een nieuwe lichtsymboliek ingang te vinden in de gedachtenwereld van de intellectuele elite, een lichtsymboliek die veel minder eenvoudig is dan die uit de laatklassieke periode en een heel andere voedingsbodem heeft. Geleidelijk aan vindt die nieuwe aandacht voor het licht via de liturgie opnieuw aansluiting bij de ondertussen geldende opvatting van het kerstfeest en draagt bij tot een verrijking van het symbolische gehalte van dit kerstelijke feest.

De verdere ontwikkeling kennen we: bomen, kaarsen, lichtjes, ballen, stalletjes, sterren, ... De lichtsymboliek van de late middeleeuwen wordt verder ontwikkeld en gepopulariseerd en gaat de beleving van het feest veranderen, geeft de aanzet tot een evolutie die uiteindelijk uitmondt in de eclatante lichtshow van het huidige kerstfeest. Het lijkt er op dat we bij uitspraken over continuïteit veel voorzichtiger dienen te zijn dan in werkelijkheid gebeurt en op zoek dienen te gaan naar de tussenperiodes, heel dikwijls de middeleeuwen. Voor veel volkskundigen is dit jammer genoeg nog onbekend en soms moeilijk toegankelijk terrein.

De wintermaanden (door Urbain Naert †)

December

De 10de maand naar Romeinse standaarden staat onder heel wat andere namen geboekstaafd. Naast de benaming Joel- of zonne-maand, vinden we al heel vroeg, onder Karel de Grote (9de eeuw) de naam Heilog Manoth, 'heilige maand', terug. Maar ook kerstmaand, wintermaand, vriesmaand, wolfsmaand en horemaand komen voor. De eerste zondag van de advent wordt dan weer "Ad te levavi-zondag" genoemd, naar een zinsnede uit het Introitus, de tweede Populus Sion-zondag, de derde Gaudete-zondag en de vierde Rorate-zondag. Tijdens de advent zijn de altaar- en miskleden violet (violacea).

De 1ste december is toegewijd aan de heilige Natalia, de vrouw van Sint-Adrianus uit de eerste helft van de 3de eeuw, die de patrones is van de getrouwde lieden. Het versje gaat dan ook als volgt "Het order van Sinte Adriaen, waar twee paar schoên voor het bedde staan."

De woensdag omstreeks de 19de december wordt quatertemperwoensdag, vergulden woensdag, gulden woensdag, missusdag of

OLV-mis genoemd. De mis die op deze dag wordt gecelebreerd, zou de krachtigste mis van het jaar zijn en krijgt de naam daalderkes, mis-serkes, herderkes, duivkedaals en zenderkes mee.

Om nog even de verstrengeling tussen de verschillende winterfeesten mee te geven, dit kerstgedichtje:

Engeltje, engeltje Gabriël,
 Bringt een koekske naar mijn kasteel,
 Mijn kasteel in Spanje,
 Appeltjes van Oranje,
 Appeltjes van Condé Condé
 Bringt er tiene of twaalve meê,
 Mien kasteel alleene
 Bring me een koekske kleene
 Bring me een koekske groot,
 Leg het in Maria's schoot,
 Jesuke zal 't wel beuteren,
 en Jantje zal 't wel sneukelen!

We sluiten december af met het feest van de Heilige Sylvester, jaarsavond, nieuwjaarsavond of nieuwavond en stappen zo de volgende maand binnen.

Januari

De naam januari komt van Januarius, een Latijnse naam of van Dianus/Janus, samen met Portumus Romeinse goden die de doorgang voorstellen (met sleutel en twee gezichten). De eerste maand van het jaar krijgt dus de naam van de poortwachter mee, betekent dus eigenlijk zoets als "poortmaand". Bij ons is de maand bekend onder nogal wat andere namen: wintermanoth (9de eeuw), hardemaand, herdemaand, lechmaand, lauwmaand, loumaand en nieuwjaarmaand.

De 1ste januari is de dag van de besnijdenis van Christus, maar daar lijkt de volkse geest zich niet echt mee bezig te houden; de dag wordt dan ook meestal aangeduid als jaarsdag, jaarsmesse of nieuwjaarsdag. Om af te sluiten ook hier een kort gedichtje:

'k Wensche u 't nieuwe en 't oude,
 een paar handschoenen voor de koude,
 en een perruque met haar,
 'k wensche u een zalig nieuwe jaar!

Menukaarten

Denise Vekeman

'God zegene met apetijt allen die aan tafel zijt'

(opschrift van een Gentse menukaart, 1953)

In 1541 lag er tijdens een diner naast de hertog van Braunschweig een lange brief op tafel, opgesteld door zijn chef-kok. Nu en dan raadpleegde de hertog de lijst met gerechten, zodat hij vooraf wist wat de pot zou schaffen. Gerechten werden ook met krijt op een bord geschreven, vergelijkbaar met de hedendaagse menu's in bistro's en restaurants die dagschotels serveren. Maar het gebruik om een lijst met gerechten op tafel te leggen dateert uit de 18de eeuw, na de introductie van het bord en de vork. Nog een voorloper van de menukaart is de 'Almanac des Gourmands' uit 1803, waarin gerechten werden opgetekend die op een wedstrijd in Parijs waren bereid, gekeurd en gesmaakt.

De oudst bekende menukaart wordt bewaard in het museum van het kasteel van Versailles. Ze heeft een ronde vorm en werd ontworpen door de beroemde Franse kok Brain de Sainte Marie ter gelegenheid van een souper van Louis XV op 17 augustus 1757. Alleen koningen, de adel en rijke burgers gebruikten menukaarten, waardoor men een idee kreeg van hun welstand. Hoewel menukaarten vooral herinneringen aan familiegebeurtenissen oproepen, verwijzen ze ook naar historische feiten, feesten van gilden en verenigingen. De datum en de reden voor het feest werden meestal vooraan op de kaart vermeld. Ze geven ons uiteraard ook een beeld van de wijzigingen op culinair gebied door de jaren heen.

Er zijn drie soorten menukaarten:

- **familiemenu's**, de grootste groep, zijn kaarten voor feesten van allerlei aard;
- **restaurantmenu's** zijn de spijskaarten in eethuizen en restaurants;
- **tariefkaarten** vindt men in cafés en koffiehuisen; het zijn prijslijsten van dranken en snacks die men er kan bestellen.

Vormgeving

Aan het uiterlijk van spijskaarten werd heel veel aandacht besteed. Allerlei meetkundige figuren, van driehoek tot cirkel, werden gebruikt, naast speciale uitvoeringen zoals bv. een menukaart in flesvorm. Alle soorten materialen werden aangewend: zowat alle papier-

soorten, perkament, karton, porselein, katoen en zelfs zijde. Kalligrafen gebruikten allerlei schriften: het Gotische schrift met zijn sierlijke vormen, de Romeinse kapitalen, enz. Meerkleurendruk en gouddruk werden veelvuldig toegepast. Ook voor de decoratie kwamen velerlei technieken aan bod: versieringen met kant, figuren op stof, bloemen van papier en gekalligrafeerde tekeningen. Kunstenaars zoals Mucha, Picasso en Toulouse-Lautrec hebben voor hun vrienden prachtige (en nu zeer waardevolle) ontwerpen en tekeningen voor menukaarten gemaakt. Edellieden slaagden erin door hun wapenschild, mooi ingekleurd, als versiering te gebruiken meer prestige aan hun feesten te geven.

Aangezien de Franse cultuur in het Europa van de 19de eeuw prominent aanwezig was, was het Frans de meest gebruikte taal op de spij斯卡arten. Toch vindt men her en der Nederlandstalige menu's, zoals bv. het 'noenmaal' (ook nog 'dischkaart'), een kaart voor een feest ter ere van burgemeester Victor Braeckman te St.-Amandsberg in 1871. Wat de benaming van de gerechten betreft, ziet men dat verscheidene bereidingen genoemd werden naar een bekende persoonlijkheid, zoals de 'Tournedos Rossini' naar de Italiaanse componist, die hield van lekker tafelen en zelf een uitstekende kok was. Muziekverenigingen gebruikten soms menukaarten met muziek als thema. Op een adellijk jachtmenu treft men jachttafereelen aan en de bereidingen worden vaak à la Saint-Hubert genoemd, naar Sint-Hubertus, patroonheilige van de jagers.

Na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog kenden menukaarten op rijm een groot succes. Ze worden gemaakt n.a.v. een volksfeest en worden streekmenu's genoemd. Gerechten krijgen een naam naar een bepaalde plaats of streek, bv. 'Brusselsche kiekens'. 'Op Gentse wijze' duidt erop dat men met een typisch Gentse bereiding te maken heeft. Dikwijls beginnen deze kaarten met een 'kruisteken' en eindigen ze met 'de Heer te danken' voor de spijzen. Na verloop van jaren is er een duidelijke evolutie in de menukaarten merkbaar. Het aantal gerechten is sterk verminderd, ze zijn minder kunstig opgevat, de decoratie en het schrift zijn eenvoudiger en soberder geworden.

Personalia en samenvattingen

Over mensen, wensen, was en zilver.

Evelien Blommaert
Hille 168, 8750 Zwevezele

Samenvatting

Een ex-voto is een offer aan een heilige als dank voor een genezing of om gezondheid en voorspoed af te smeken. Vooral wassen en plaatijzeren ex-voto's kwamen frequent in onze streken voor. Meestal verwijzen ze naar de ziekte waaraan men leed. Het gebruik dateert uit de tijd van de kerstening van onze gewesten toen plaatselijke heiligen de genezende krachten van de goden uit de prehistorie overnamen. Deze offerandes gebeuren vaak in de context van een bezoek aan een bedevaartsoord. In principe komt iedereen, ongeacht zijn rang, stand, intellect, gemeenschap of cultuur, in aanmerking voor het offeren van ex-voto's. Maar het zijn bijna uitsluitend rooms-katholieke gelovigen die deze praktijk beoefenen. Het succes van de geneeskunde, de tegenwerking in kerkelijke milieus na het Tweede Vaticaans Concilie en het afnemend aantal bedevaartsoorden zijn er de oorzaak van dat dit gebruik sterk is verminderd.

Summary: About people, wishes, wax and silver

An ex voto is an offering to a saint by way of thanks for a cure or to implore health and prosperity. Especially wax and plate-iron ex votos frequently occurred in these parts of the country. They usually refer to the disease one suffered from. The custom goes back to the christianisation of our regions, when local saints took over the healing powers of prehistoric gods. These offerings often occur in the context of a visit to a place of pilgrimage. Theoretically everyone, regardless of one's rank, status, intellect, society or culture, could sacrifice ex votos. But the practice is almost exclusively a Roman Catholic one. The success of medicine, the opposition in clerical circles after the Second Vatican Council and the decreasing number of places of pilgrimage have caused the discernible decline of the custom.

De Inhuldiging van Karel VI te Gent

Willy L. Braekman
Eeklostraat 69, 9030 Gent-Mariakerke

Samenvatting

Op 18 oktober 1717 had in Gent de inhuldiging van keizer Karel VI plaats. Hij liet zich tijdens dat evenement, dat vier dagen duurde, vertegenwoordigen door de markies van Prié. De feestelijkheden bestonden o.a. uit het celebreren van een mis in de St.-Pietersabdij, een ceremonie in de St.-Baafskathedraal, waarin de plaatsvervanger in naam van de keizer de eed aflegde en aldus bezit nam van het graafschap Vlaanderen. In stoet reed men dan naar St.-Jacobs waar de markies beloofde de voorrechten en wetten van het graafschap te respecteren. De inhuldiging werd besloten met vuurwerk en

een bal in het stadhuis. De dichter Jacobus Hije brengt in een 'liedeken' een ooggetuigeverslag over de plechtigheden op 18 oktober. Uit zijn tekst blijkt echter niet het onbehagen van de Gentse bevolking, veroorzaakt door het sluiten van het Barrièretraktaat, waardoor o.a. een groot deel van het noorden van Oost-Vlaanderen aan de Verenigde Provinciën zou worden overgedragen.

Summary: The inauguration of Charles VI in Ghent

The inauguration of Emperor Charles VI took place in Ghent on 18th October 1717. During the 4 days event he was represented by the marquis of Prié. The festivities consisted of i.a. a holy mass in St. Peter's Abbey, attended by a delegation of the clerical and secular authorities, and by representatives of other cities, a ceremony in St. Bavon's Cathedral, during which the substitute took the oath in the emperor's name, thus taking possession of the county of Flanders. The dignitaries then rode to St. James's Church, where the marquis solemnly promised to respect the privileges and laws of the county. After a copious dinner the inauguration was concluded with a display of fireworks and a dance in the city hall.

The poet Jacobus Hije gives an eyewitness report of the festivities of 18th October in a 'liedeken' (song). His text, however, does not mention the discomfort of the Ghent population caused i.a. by the Barrière Treaty, which stipulated that a large part of the north of East Flanders would be transferred to the United Provinces.

De Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw (KBOV) is opgericht in 1926 met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. Haar belangrijkste verwezenlijkingen zijn: het oprichten van het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* en de Volkskundige Bibliotheek in 1926; de oprichting van het Museum voor Volkskunde (nu Huis van Alijn) in Gent in 1927; de organisatie van de Kantwerkclub Sint-Katelijne sedert 1969 en de Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen sedert 1983. (Zie: <http://users.pandora.be/kbov/>)

Contact KBOV:

Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen)
tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be

De Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen vzw (BWV) is opgericht in 1936 met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. De BWV lag aan de basis van het Museum voor Volkskunde in Brugge en publiceert sedert 1937 de volkskundige almanak / jaarboek "*'t Beertje*". Sedert 1993 werd ook het blad "*Mengelbaren*" uitgegeven.

Contact BWV:

Danny Vanlooce, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek,
tel. 050-36 16 09 - e-mail: d_vanlooce@hotmail.com

Het Huis van Alijn in Gent

Kraanlei 65, 9000 Gent (tel. 09-269 23 50; fax 09-269 23 58;
e-mail huis.alijn@gent.be; <http://www.huisvanalijn.be>)

Openingsuren: elke dag open van 11u tot 17 u (op zondag vanaf 10u);
gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), 1 januari en
25 december. Het museum is ook gesloten de dinsdag na de Gentse
Feesten.

Het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge

Balstraat 43, 8000 Brugge (correspondentieadres: Rolweg 40, 8000 Brugge;
tel. 050-33 00 44; fax 050-33 54 89;
email musea@brugge.be;
<http://www.brugge.be/musea/nl/mvoln.htm>)

Openingsuren: elke dag van 9.30u tot 12.30u en van 14u tot 17.30u;
gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), 1 januari
en 25 december.